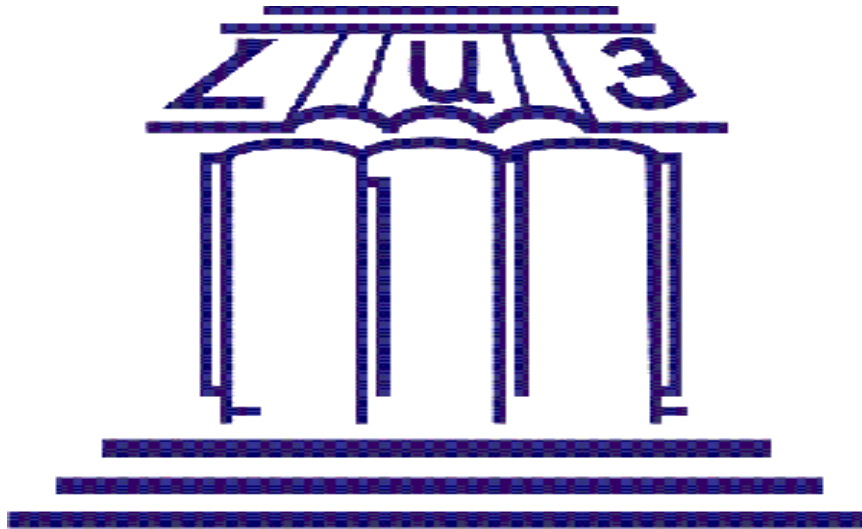

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2213

2214

24580

84

Z-66

178
p 321

ՆՕԴՐ-ՏԵՄ ԲԱՐԻՁԻ

այր

ՆՕԴՐ-ՏԱՄ ԲԱՐԻԶԻ

Ի ՎԻԹԹՕՐ ՀԻՒԿՕՅԷ

ԹԱՐԳԱՆԵԱՅ

ՄԵՍՐՈՊ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

ՀԱՏՈՐ ԵՐՐՈՐԴ

ՏԷՐ ԵՒ ՀՐԵՏԱՐԱԿԻՉ

ՏԻԳՐԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ ՏԷՏԷԵԱՆ

ԶՄԻՒՆԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԵԱՆ

1872

555

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿՈՄԻՏԵ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿՈՄԻՏԵ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿՈՄԻՏԵ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿՈՄԻՏԵ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿՈՄԻՏԵ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿՈՄԻՏԵ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿՈՄԻՏԵ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿՈՄԻՏԵ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿՈՄԻՏԵ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿՈՄԻՏԵ

7785-57p

ար

ՆՕԴՐ-ՏԱՄ ԲԱՐԻՁԻ

ԳԻՐՔ ԻՆՆԵՐՈՐԴ

Ա.

ՅՈՅԶ.Գ

Քլոտ Գրոլլո դժբաղդ սարկապապետը Նոդր-Տամի մէջ չէր
դտնուեր, մինչդեռ այն աղէտաւոր հանդոյցը՝ ուր զեղիպտուհին
բռնած ժամանակը՝ ինքն ալ մէջը բռնուած էր՝ այսպէս կոշտու-
թեամբ կ'իսկուէր իր որդեգրին ձեռք։ Աւանդատուն մտնելով՝
եկեղեցական շապիկը, շուրջառն և ուրաքը վրայէն խլած հա-
նած՝ և զանոնք սպասաւորին ձեռքը նետելով՝ մնաւրանին դադ-
անի դուռէն խոյս տուած՝ Թեռէնի* նաւաւարի մը՝ զինքը Սէնի
միւս եզրը հանելու պատուիրած՝ և Համալսարանի** անհարթ

* Թեռէնը Միջնաքաղքին կողմէ պատերով փակուած ցամա-
քալեղու մ'էր՝ Նոդր-Տամի կանոնիկոսներուն վերաբերած, և ե-
կեղեցւոյն ետևովը՝ արևելեան կողմէն՝ կղզին կը վերջացնէր։

Ծ Թ
** Համալսարանը Սէնդ-Ժէնրվիէ վրան վրայ կը դտնուէր
և ուսումնականաց յատուկ թաղն էր՝ մէկ շատ մասնաւոր ազա-
տութիւններով և արտօնութիւններով։

Ծ Թ

դուհիներուն մէջ նետուած էր՝ ուր երթալը չ'զիտնալով, և ամեն մէկ քայլափոխ առնելուն՝ դունդադունդ բազմութիւններ տեսնելով՝ թէ այր թէ կին՝ որոնք վհուկին կախուիլը տեսնելու համար դէռ ժամանակէն հասնելու յուսով խրախօրէն դէպ ՚ի Սուրբ-Միքայէլի կամուրջը կը խոնէին։ Գունատ էր նա, մոլորադին կերպարանք մ'ունէր, և ցորեկ ժամանակ աղեկներու խումբէ մը հալածուող զիշերաթուշուռէ մ'աւելի խռոված, աւելի կոյր, աւելի դաժան։ Ո՛չ այլ ևս ուր բլալը գիտէր, ո՛չ խորհածն և ո՛չ ալ թէ կ'երազէր արդեօք։ Չընտելելով՝ այլ միշտ ըստ բազդին բռնելով՝ կ'երթար, կը քալէր, կը վալէր նա՝ մի միայն Արեւիկէն, այն սոսկալի Արեւիկէն՝ զոր շփոթ կերպով մը յարաժամ իր ետևովը կ'զարձէր գէպ ՚ի յառաջ մղուած։

Այսպէս՝ միշտ Սէնդ-Ժէնըվիէվ լեռան երկայնութեամբն երթալով՝ հոսկ ուրեմն Սէն-Վիքթօր դռնէն անցնելով՝ դուրս ելլալ քաղաքէն։ Ո՛րչափ ժամանակ որ դուրսը դարձուցած տեսնը՝ Համալսարանի աշտարակներուն շրջապատն և արուարձանին ցանցաւ տունները տեսաւ հեռուէն՝ խոյս տալը շարունակեց։ Այլ վերջապէս դետնի բարձրութիւն մ'այն պզգալի Բարիլըն աչքէն բոլորովին ծածկելով՝ և անկէ հարիւր մղոն մը հեռու՝ անտառներու մէջ, անասրատի մը մէջ ինքզինք կարծելով՝ կանկաւաւ, և իրեն այնպէս թուեցաւ որ շունչ կ'առնուր։

Այն ժամանակ սոսկալի խորհուրդներ մտքին մէջ կուտուեցան, խռնեցան։ Ո՛րչափ որ աչք իր հոգւոյն մէջ գիտելով՝ սարսուցաւ նա։ Միտքն եկաւ զինքն ՚ի կորուստ մատնած և իրմէ ՚ի կորուստ մատնուած այն վատաբաղի աղջիկը, և խոժու նայուածք մը յաճեց այն կրկին խեղաթիւր շախիզներուն վրայ՝ որոնց մէջէ՛ աղէտաւոր ճակատա իր մ'երեւց երկու բազդերը քալել տուած էր մինչև այն հատակէտը (point d'intersection)՝ ուր այնչափ անխնայաբար մէկ մէկու դէմ պիտի ջախջախէր զանոնք։ Մշտտակ ուխտերու յիմարութեան, ողջախոհ վարուց, գիտութեան, կրօնից, առաքինութեան նախքութեան, Աստուծոյ անպէտքութեան վրայ մտածելով՝ յոռի խորհուրդներու մէջ յօժար կամօք ընկրդ-

մեցաւ, ուր քանի կը խորանուզէր՝ այնպէս մը կ'զգար թէ ներսի կողմը Սաղայէլի քրքշելու ձայնը կը լսէր։

Եւ այսպէս իր հոգին պեղելով և տեսնելով հոն թէ բնութիւնն ինչ ահադին տեղ պատրաստած էր կրից՝ զառնադին ևս սկսաւ ժպտիլ և իր սրտին ներսի կողմը դիզուած բոլոր ատելութիւնն ու բոլոր չարութիւնը յուզելով քրքրելով՝ հիւանդ մը քննող բժշկի մը պաղ նայուածով ճանչցաւ որ այս ատելութիւնն ու այս չարութիւնն ուրիշ բան չէր՝ բայց եթէ եղծուած աղաւաղուած սէր մը, թէ սէրը՝ մարդուս այն ամեն առաքինութեանց աղբւրը՝ քահանայի մը ներսի դին քստմնելի բան մը կը դառնար, և թէ համանման կաղմութիւն ունեցող մարդ մը՝ քահանայ ձեռնադրուելով՝ իսկապէս դե մը կ'ըլլար։ Այն ատեն ահաւելի կերպով մը խնդաց, և իր ձախող կրից՝ այն ուտիչ սպառիչ, թուաւոր, քինայոյզ և անողոր սիրոյն ամենադժտալի կողմը դիտելով՝ յանկարծ՝ — սէր մ'որ աղջկան համար կախազանով լմնացած էր, իրեն համար՝ գեհնով, նա՛ դատապարտ, ինք՝ գեհնապարտ, — երեսին գոյնը նետեց վերստին։

Յետոյ նորէն քրքիշ մը ձգեց՝ մտածելով թէ ֆէպիւս ողջ առողջ էր, թէ վերջապէս՝ հրամանատարը կ'ապրէր՝ ուրախ և զուարթ ու ինքզինքէն դոհ, թէ շքեղագոյն տառապոկներ կը հագնէր, և թէ նոր տարփուհի (maitresse) մ'ունէր՝ զոր հին տարփուհոյն կախ իլը տեսնելու բերած էր անզգայաբար։ Իր դառն քրքրուկն աւելի սաստկացաւ խորհելով թէ մահներին փառքած անձերուն մէջէն՝ միայն Ելիսպտուհին՝ այն միակ արարածը՝ զոր չէր ատեր՝ մեռցնել չէր վրիպած։

Հրամանատարէն՝ միտքը ժողովուրդին երթալով՝ նմանը չտեսնուած նախանձ մը սրտին մէջ ծագեցաւ։ Մտածեց թէ ժողովուրդն ալ, բովանդակ ժողովուրդը՝ իր սիրած կինը դրեթէ մերկ վիճակի մէջ աչքին տակ ունեցած էր։ Չեռքերը զաւարեց խորհելով որ այս կինը՝ որու մարմինը մութին մէջ ինք ընդնշմաբերելով միայն ծայրագոյն երջանկութիւն մը պիտի զգար՝ ցորեկ ատեն, կէս օր ատեն, իբր հեշտութեան գիշերի մը համար հազ-

ուած՝ բոլոր ժողովրդեան մ'առջև հանուած էր, և սիրոյ բոլոր
զաղանիքներուն այսպէս եղծուելուն, պղծուելուն, մերկանալուն
ընդ միշտ աղարտուելուն վրայ կատարութեամբ լացաւ : Լացաւ
կատարութեամբ, մտածելով թէ ո՞րչափ պակշտոտ նայուածներ այն
կիսաբաց շապիկը տեսնելով հըճուած էին . թէ այն գեղապանծ
աղջիկը, այն կոյս շուշանը, պատկառանաց և հեշտութեան այն
քաղցր բաժակը՝ որու դողդողալով միայն իր շուրթերը մօտեցը-
նելու պիտի իշխէր՝ տեսակ մը հասարակաց մեծ պնակի փոխա-
կերպուած էր, և թէ Բարիդի ամենէ մնլիքոր խաժամուժը, դո-
ղերը, մութացկանները, սպասիկներն եկած էին միահամուռ՝ լը-
պիրը, պիղծ և ապականակիր հեշտութիւն մ'ըմպելու անկէ :

Եւ երբ կը ճգնէր զաղափար մը կազմել թէ ինչ երանութիւն
պիտի դոնէր աշխարհի վրայ՝ եթէ նա գնչուհի մը չըլլար, ինք
քահանայ մը չըլլար, եթէ Ֆէպիւս ըստած մէկն աշխարհ եկած
չըլլար և միանգամայն աղջիկը սիրէր զինքը, երբ կ'երեւակայէր
թէ զուարթագին և սիրաւետ կեանք մ'իրեն համար ևս հնարին
էր, և թէ նոյն պահուն՝ աշխարհի վրայ տեղ տեղ բարեբաւ-
տիկ ամուսնի կային՝ առուակներու եզերք՝ նարնջենիներու տակ՝
մարը մօնող արևու մը, աստեղազարդ երկնքի մը ներկայութեան՝
երկար երկար խօսակցութիւններու մէջ ընկղմած, և թէ՛ եթէ
Աստուած ուղէր՝ անոր հետ այն երանաւետ և օրհնաբեր ամուս-
նեան մէկը կրնար կազմել՝ սիրտն անհնարին գործով և յու-
սահատութեամբ կ'համակուէր բոլորովին :

Ո՛հ, ան, միշտ ան : Այս զաղափարս տհա՛ս անդուռ անդադար
մտքին կը ներկայանար, կը տանջէր զինքն և անոր ուղեղը կը
խայթէր՝ աղիքները յօշ յօշ պատուելով : Մորմնք չէր զգար
նա, և ո՛չ ալ զիզջ՝ ըրածին վրայ, քանզի բոլոր ըրածները
պատրաստ էր միտանդամ ընելու, իր սիրած աղջիկն առելի լաւ
կը սեպէր զահիճին ձեռքը՝ քան թէ հրամանատարին բաղկացը
մէջ տեսնէ : Այլ կը տառապէր, այլ կը նեղուէր, և այն առ-
տիճան կը նեղուէր՝ որ ատեն ատեն մազերէն տրձակներ կը խլէր
տեսնելու համար թէ արդեօք ճերմկցած չէին :

Մտնաւորապէս ատեն մ'եկաւ, ուր մտածելով թէ դուցէ
այն կէտին՝ առաւ տեսած պժղալի շղթայն այն քնքուշ և շնոր-
հազեղ պարանոցին շուրջն իր երկաթի հանդուցը կը սեղմէր՝
մարմնոյն բոլոր ծակաիքներէն քրտինքներ սկսաւ ցայտել :

Ուրիշ վայրկեան մը՝ զիւսբար ինքզինքին վրայ խնդալով՝ մէկ
կողմէն Էդմերալտան երեակայեց այնպէս՝ ինչպէս տեսած էր
առջի օրը, այսինքն աշխոյժ, անփոյթ, ուրախ, պճնեալ, թեւ-
աւոր, ներդաշնակ և պարելու վրայ, և միւս կողմէ՝ յետին օ-
րուան Էդմերալտան միտքը բերաւ՝ մէկ շապիկով, չուանը վիզը,
և բոկոտն՝ կախաղանի անկիւնաւոր աստիճաններէն կամաց կամաց
վեր ելնելու վրայ . և այս կրկնակի պատկերը զաղափարելով՝
ահուելի ճիչ մ'արձակեց ողորմելին : Մինչդեռ յուսահատութեան
այս ուրուականս իր հոգւոյն մէջ ամեն բան վեր 'ի վայր կը շըր-
ջէր, կը խորտակէր, կը կորզէր, կը կորացնէր, արմատաքի կը
խլէր՝ չորս կողմն անգամ մը բնութիւնը դիտեց : Ուրբերուն տակ
քանի մը հաւեր կտուցնին զարնելով՝ մացառներուն մէջ կեր կը
փնտռուէին, երփներանգ միջասնեբու խումբ մ'արևուն տակ կը
վազվտէր, իր գլխուն վրայով զորշապիսակ ամպերու քանի մը
դեղեր կապուտակ երկնի մը վրայէ կը խուսէին . հորիզոնին մէջ
Սէն-Վիքթօր արբայարանի զանդակատան կատարն իր յարկա-
քարեայ կոթողովը բլուրին կորութեան վրայ ինքզինքը կը ցու-
ցնէր . և Քոբօ հողակոյտին աղօրեսպանն իր ջաղացքին ժերածիւր
թեւերուն դառնալը կը դիտէր՝ սուլելով : Բոլոր այս գործօն,
կարդաւորեալ, անդորր կեանքը՝ իր չորս կողմը հազար ձեւերու
տակ երևան ելնելով՝ իր սրտին մօրմնք պատճառեց և սկսաւ
փախչիլ :

Բնութենէ, կեանքէ, ինքզինքէ, մարդէ, Աստուծմէ, ամեն
բանէ այս փախուտոս բոլոր օրը տեսց, և մինչև իրիկուն այս-
պէս դաշտերու մէջէ ընթացաւ : Երբեմն երեսն 'ի վայր գետին
կ'իյնար իր եղունգներով մատղաշ հասկերը խլելով, երբեմն դի-
ղի ամայի գոհճի մը մէջ կանկ կ'առնուր և ըստ որում իր մտա-
ծումներն անտանելի ուժգնութիւն մ'առած էին՝ երկու ձեռքե-

դովը զլուխը բռնելով՝ տալայատակին վրայ ջախջախելու համար՝ զան ուսերէն խել կ'աշխատէր :

Արեւ մարը մտնելու վրայ էր՝ և ահա ինքզինքը միտանդամ քննելով՝ խելքը զողջես թուցուցած գտաւ : Եղիպտոսէին փրկելու յոյսն և կամքը կորսնցուցած վայրկեանն ՚ի վեր՝ իր ներսի կողմը յարատեւող փոթորիկն իր խղճմտանքին մէջ առողջ դադափար մը, կանգուն մտածում մը թողած չէր, և իր խելքը դրեթէ բոլորովին ինկած կործանած էր հոն : Մտքին մէջ երկու որոշ պատկերներ մնացած էին միայն : Էզմերալտան և կախաղանը, բոլոր մնացածը մութ էր իրեն համար : Այս երկու պատկերներն իրար մօտենալով՝ ահարկու բան մը կ'ըլլային, և քանի վրան մնացած ուշն և մտածումն անոնց վրայ կը հաստատէր՝ այնչափ իր աչքին առջև ցնորական ընթացքով մը կը յառաջանային անոնք : Մէկը՝ շնորհքով, հրապոյրով, զեղեցկութեամբ, լուսով, միւսը՝ սոսկումով, արհաւիրքով, այնպէս որ հոսկ ուրեմն Էզմերալտան իբր աստղ մը կը տեսնէր, իսկ կախաղանը՝ իբր ոսկրները տնկուած ահադին բազուկ մը : Նշանակելի բանն այն է որ բոլոր այս տառապանաց մէջ՝ մեռնելու դադափարն իսկապէս չունեցաւ նա : Ողորմելին այսպէս եղած էր, ու թերեւս դժոխքն ետին տեսնելով՝ կեանքէ չէր ուզեր բաժնուիլ :

Սակայն օրը տարածամեկու վրայ ըլլալով իր ներսի կողմը դեռ ապրող իենդանի արարածը սկսաւ տարտամ կերպով մ'եռ դառնալու վրայ մտածել : Ինքզինքը Բարիզէն հեռու կը կարծէր, այլ ուղղութիւնը գտնելով՝ հասկցաւ որ Համալսարանին շրջապատը դարձած էր միայն : Սէն-Սիւլքիսի զանգակատան կատարն և Սէն-Ժէրմէն-տէ-Բրէի երեք բարձրաբերձ բուրգերն աջ կողմը հորիզոնին վրայ կը բարձրանային : Սարկաադապետը դէպ ՚ի այդ կողմն երթալով, և Սէն-Ժէրմէնի ժայռաւոր (crénélé) շրջապատնէ շին բոլորաթիւր՝ արբայի զինականներուն « Ո՛վ է այն » ձայնը լսելով՝ ետ դարձաւ, և արբայարանի ջաղացքին և աւանի Ռեկամոնցին (Maladerie) մէջ տեղը՝ իր առջևն ելնող մէկ արհեստը բռնելով՝ քանի մը վայրկեանէն Բրէ-օ-Քլէրքի (Ուսու-

նողաց Մարգալայր) եզրին վրայ գտնուեցաւ : Այս մարգալայրն հոն դիշեր ցորեկ եղած աղմուկներով անուանի եղած էր : Սէն-Ժէրմէնի հէք կրօնաւորներուն հիգրայն էր այն : « Որ հիգրաինչ կրօնաւորացն Սրբոյն Գերմանիկոսի եկաց, նորանոր զլուխ երկառաւիտ թեան յարուցանելով յաւետ կղերին » Quod monachis Sancti-Germani pratensis hydra fuit, clericis nova semper dissidiorum capita suscitantibus : Նախասարկաաղը՝ որ և է մարգալային երես տեսնելէ երկիւղ ունենալով՝ վախցաւ որ մէկուն կը հանդիպի հոն : Համալսարանէն, Սէն-Ժէրմէն աւանէն հեռացած էր, և փողոցներուն մէջ ճրչափ կարելի է ուշ կ'ուզէր մտնել : Բրէ-օ-Քլէրքին երկայնութեամբը քալելով և զան Տիւօ-Նէօֆէ զատող ամայի շախիղ բռնելով՝ հոսկ ուրեմն դետին եզրը հասաւ : Հոն Տէր-Քլօտ նստաւար մը գտաւ, որ քանի մը բարիզեան փողով՝ Միջնաքաղքին մինչև ծայրը՝ Սէնէն դէպ ՚ի վեր՝ այն լեքալ ցամաքալեզուին (langue de terre) վրայ հանեց զինքը՝ ուր ընթերցողն արդէն Կրէնկուարի մտախոհ հելը տեսած էր, և որ՝ Կովատէր-Նաւակաւարի կղզոյն զուգահեռական հեռաւորութեամբ՝ արքայի պարտէզներէն դէպ ՚ի վար կ'երկարաձգուէր :

Նաւակին միօրինակ օրօրումն և ջուրին խշրտումը զժբաղդ-Քլօտը կերպիւ խիք թմբրեցուցած ըլլալով՝ նաւակաւարը հեռանալէ վերջը՝ ինքն ափունքին վրայ ապշօրէն կեցաւ մնաց՝ առջեւը նայելով և առարկաներուն տպաւորութիւնները ստուարացուցիչ ճօճումներու մէջէ՝ ընդունելով, ճօճումներ՝ որ ամեն բան ուրուական պատկերներու նման կ'երեցնէին իրեն : Շատ անգամ կը պատահի որ անհնարին թախմութեան մը խոնջեքը մտքին վրայ սոյն ազդեցութիւնն ունենայ :

Արեւ Նեսլի բարձր աշտարակին ետևովը կը խոնարհէր : Վերջալոյսի ժամանակ էր : Երկինքը սպիտակ կ'երևէր, գետին ջուրն ալ նոյնպէս սպիտակ : Այս երկու սպիտակութիւններու մէջ տեղ՝ Սէնի ձախ եզրը՝ որու վրայ աչքերը սեւեւած էր՝ իր նսեմ զանգաւածը տարածելով՝ հեռուանց տեսնուելուն պատճառաւ երթա-

դով բարակցած սևաթոյր բուրդի մը նման հորիզոնի մասախուղաներուն մէջ կը խորասուզուէր։ Խառն 'ի խուռն տուններ կը վըլստային վրան, որոնց խաւարին ծրագիրը միայն կը նշմարուէր՝ երկնքի և ջուրի պայծառ յատակին վրայ իր մթութիւնը սաստաւորէն դուրս ցատկելով։ Հոս, հոն պատահաններ՝ հնոցի ծառայեցող նման անոնց վրայ փողփողել կ'սկսէին։ Այս վիթխարի սև կոթողը՝ երկնքի և գետի (որու խիստ լայն կողմն էր այն տեղը) երկու սպիտակ սաւաններուն մէջ տեղ պսպէս մեկուսացած՝ Տէր Քլօտի վրայ նորանշան տպաւորութիւն մ'ըրտ, որ կրնայ բաղդատուիլ այն տպաւորութեան հետ՝ զոր Սթրազպուրկի զանգաւկատան տակ՝ կունակի վրայ պառկած մարդ մը զլխին վրայովը վերջալուսի թերաստուէրներու մէջ այն ահագին աշտարակին խորասոյգ կորսուիլը տեսնելով պիտի զգար։ Միայն այս տարբերութիւնս կար՝ որ ոտքի վրայ եղողը Քլօտն էր, և գետնին վըրայ տարածուողը՝ կոթողը, բայց ըստ որում գետը երկինքը ցուլացընելով՝ անդունդը կ'երկարաձգէր անոր ներքեւ՝ այն ահագին հրումաղանը՝ դատարկ անջրպետին մէջ մեծ եկեղեցիի մը զանաւակատան կատարին պէս անվիհէր յառաջացած երեւելով՝ ըրած տպաւորութիւնն ալ յար և նման էր։ Այս տպաւորութիւնը տարօրինակ և աւելի խորունկ բան մ'ունէր որ՝ իրօք Սթրազպուրկի զանգաւկատունն էր այն, այլ երկու մղոն բարձրութեամբ Սթրազպուրկի զանգաւկատունը, անլուր, վիթխարի, անհամաչափ բան մը, այնպիսի կերտ մ'որու նմանը մարդկային աչք տեսած չէ։ Բարելոնի աշտարակ մը։ Տուներուն ծխահանները, պարիսպներուն ժայռերը, տանիքներուն ճեղքուած քիւերը, Օդոստի նեանց աշտարակի բուրդը, Նեսլի աշտարակը, բոլոր այս ցըցաւունները՝ որք հսկայաձև կոթողին կիսադէմը սղոցաձև կը դործէին՝ աչաց, պատրանքը կ'աւելցնէին շարունակ՝ թանձրախիտ և մտածին քանդակագործութեան մը ծուէններ անհեղեղորէն աչաց աւելու պարզելով։ Քլօտ գտնուած բանդագուշական վիճակին մէջ այնպէս մը կարծեց թէ դժուիքին զանգաւկատունը կենդանի աչքէր տեսնէ, այն գարհուրելի աշտարակին բովանդակ բարձրու

թիմանը վրայ սփռուած բիւրատոր լոյսերը՝ ներախ անբաւ հնոցին
 ջահերուն նման երեցան իրեն , և անկէ ելնող ձայներն և շռուկ-
 ները՝ ականջին ճիչերու և հոնչիւններու նման կը հնչէին : Այն
 ժամանակ անհնարին խռճապանօք՝ այն ձայները չլսելու համար
 ձեռքերն ականջներուն վրայ դրաւ և բան մ'ալ չտեսներու հա-
 մար կռնակը դարձնելով՝ այն ահարկու երևոյթէն հապշտապ քայ-
 լերով հեռացաւ :

Այլ երևոյթը նոյն իսկ իր մէջն էր :

Գոհ՝հճերու մէջ մտած ժամանակը՝ անցորդները՝ խանութներէ
ըտ առաջակողմանց արձակած լոյսերուն մէջ արմկահար իրար
մշտելով՝ անդադար իր շուրջն երթեկեկող ուրուականներու ազ-
դեցութիւնը կ'ընէին իր վրայ։ Ականջին մէջ տարօրինակ դղեր-
դումներ ունէր, և անսովոր երեսակայութիւններ իր միտքը կը
խուռլէին։ Ո՛չ տուն կը տեսնէր, ո՛չ սալարկ, ո՛չ սայլ, ո՛չ
այր, ո՛չ կին. տեսածն անորոշ առարկաներու քառս մ'էր՝ որք
եղբերէն իրարու մէջ կը խառնուէին։ Պարիլերըի գոհ՝հին ծայ-
րը՝ նպարավաճառի խանութ մը կար, որուն քիւին ծիրերը՝ ան-
յիշատակ սովորութեան մը համաձայն՝ թիթեղեայ շրջանակնե-
րով զարդարուած էին. այն շրջանակներէն բոլորչի ձևով փայ-
տեայ ճրագներ կախուած կը տեսնուէին, հովը փշած ժամանակ
իրար զարներով և բամբիւններու նման ձայներ հանելով։ Բլօ-
տի այնպէս եկաւ՝ թէ մութին մէջ Մօնֆօքնի կմախքներու
տրձակին իբր թէ իրարու բաղխելու ձայներն էին անոնք։

« Ո՛հ, բրթմնջեց, դիշերային հովը զանոնք իրարու զարնելով՝ շղթաներուն ձայնն իրենց ոսկերոտեաց ձայնին հետ կը խառնէ : Թերեւս հոն է նա. անոնց մէջ » :

Խեղքը կորուսած ուր երթալը չ'զիտնալով՝ բաական քայլեր ընելէ վերջը՝ Սէն-Միշէլի կամուրջին վրայ գտնուեցաւ : Գետնայարկի պատուհանի վրայ լոյս մը տեսնելով մօտեցաւ և սրատուհանի ձեւքէ մը դձուձ սրահ մը տեսաւ որ իր մտաց մէջ շփոթ յիշատակ մը քրքրեց : Անշահ ճրագով մ'ընդ աղօտ լուսաւորուած այս սրահիս մէջ, խարտեաշ և մատղաշ՝ պատանի

մի կար զուարթ գէմքով՝ որ մեծ քահ քահներով՝ լիւորէն մը՝
ճնեալ նորահաս աղջիկ մը կ'ընդգրկէր, և ճրագին քով ալ պա-
ռաւ կին մը կը տեսնուէր՝ որ զողովորուն ձայնով մը կ'երգէր ու
կը մանէր, և ըստ որում երիտասարդն ամէն անգամ չէր խն-
դար՝ պառաւին երգը հատուած հատուած մինչև քահանային կը
հասնէր։ Անխմանալի և ահուելի երգ մ'էր այն։

Կրէ՛վ, հաչէ՛, Կրէ՛վ, շարժէ՛,
Մանէ՛, ընթս, միշտ մանէ՛,
Մանէ՛ լար դահիճին՝
Որ սուլէ՛ ի բակին։
Կրէ՛վ, հաչէ՛, Կրէ՛վ, շարժէ՛։

Լա՛ր ընտիր կանեփէ՛։
Յանեցէ՛ք՝ Խստիէ՛
Վանձը՝ կանեփ, ո՛չ ցորեան։
Գողեր ո՛չ գողանան
Լա՛րն ընտիր կանեփէ՛։

Կրէ՛վ, հաչէ՛, Կրէ՛վ, շարժէ՛.
Ամէն երգ՝ ակն ինչ է՝
Անարգ սեան վրայ նայիլ
Պոռնիկին ընդ կախուիլ։
Կրէ՛վ, հաչէ՛, Կրէ՛վ, շարժէ՛։

Եւ պատանին կը խնդար և զաղջիկը կը զգուէր։ Պառաւը՝
Ֆալուրտէլ կինն էր, աղջիկը բոզ մ'էր, իսկ պատանին՝ իր
եղբայրը Ժեհան։ Ըստ որում այս ալ տեսարան մը՝ սարկաւա-
զապետը գիտելը շարունակելով՝ տեսաւ որ Ժեհան՝ դէպ ի սրա-
հին ներսի կողմը գտնուած պատուհան մ'երթալով՝ բացաւ զոյն,
և քարափին վրայ՝ ուր բխրաւոր լուսաւոր պատուհաններ հե-
ռուանց կը փողփողէին՝ ակնարկ մը ձգելէն վերջը՝ անոր ձայնը
լսեց որ մի և նոյն ժամանակ պատուհանը գոցելով կ'ըսէր. «Ա-
հա՛ զիշերը կոխելու վրայ է. այս պատճառաւ քաղաքաւորք ի-
րենց ճրագները կը վառեն, և Աստուած ալ՝ իր աստղերը»։

Յետոյ Ժեհան դէպ ի պակշուհին եկաւ, և սեղանի մը վրայ
գտնուած շիշ մը խորտակելով զոչեց. «Խե՛ն անիծած, շուտ
մ'ալ պարպուէր է, և ես փող չունիմ։ Իզնայօ, սիրուհիդ իմ
Իզնայօ, Արամազդէն այն ժամանակ միայն զոհ և շնորհակալ
պիտի ըլլամ՝ երբ երկու սպիտակ ծիծերդ երկու սեաւ շիշերու
փոխէ, ու ես զիշեր ցորեկ Պօնի դինի ծծեմ անոնցմէ»։

Այս աղուոր կատակս պոռնիկին խնդում պատճառեց և Ժե-
հան դուրս ելաւ։ Իսկ Տէր Քլօտ՝ իր եղբորմէն չճանչցուելու
համար՝ հաղիւ հաղ զետիկն երեսն ի վար պառկելու ժամանակ
ունեցաւ։ Բարեբաղդօրէն զուհն ամայի էր, իսկ դպրոցականը՝
դինով։ Սակայն և այսպէս քարայտակին վրայ տղմին մէջ տա-
րածուած տեսնելով զսարկաւազապետը՝

«Ո՛հ, ո՛հ, ըսաւ, ահա՛ բարկալուողին մէկն որ զուարթ օր
մ'է անցուցեր»։ Եւ ոտքովը Տէր Քլօտը տեղէն շարժելով՝ մինչ-
զեւ ասիկա շունչը բռնել կ'աշխատէր՝ «Ինքզինքն ի սպառ կոր-
սընցնելու չափ խմած է, կրկնեց։ Ստուգի՛ւ աղէ՛կ քաշած. տա-
կաւէ մը կորուած ճշմարիտ տղուկ մը։ Գլուխն ալ ճաղատ է,
ըսաւ խոնարհելով. ո՛հ, ծերունի մ'է։ Երջանիկ աւելոյթ, For-
tunate senex!»։

Յետոյ Տէր Քլօտ անոր հեռանալը լսեց, միանգամայն և սոյն-
զունակ խօսիլը. «Ի՛նչ ըլլայ ըլլայ, իմաստութիւնն աղուոր բան
մ'է, և իմ սարկաւազապետ եղբայրս իմաստուն ըլլալուն միան-
գամայն և զրամ ունենալուն պատճառաւ՝ ստուգի՛ւ խիստ բարե-
բաղդ է»։

Այն ատեն սարկաւազապետն ոտք ելնելով՝ իր բոլոր զօրու-
թեամբը դէպ ի՛նչ Խօղը-Տամ վազեց, որով՝ տուներէ վեր բար-
ձրացած ամեհի աշտարակները մոլծիւն մէջ կը տեսնէր։

Շունչը բռնուած Անգաստակի հրապարակը հասած կէտին՝
ընկրկելով այն աղէտաւոր շէնքին վրայ աչքերը վերցնելու հա-
մարձակութիւն չըբաւ։ «Ո՛հ, ըսաւ մեղմաձայն, իրաւ, այսպիսի
բան մը պատահեցած ուրեմն հոս, այսօր, այս առաւօտ»։ Եւ
եկեղեցւոյն վրայ նայուածք մը ձգելու սիրտ ըբաւ։ «Սե՛մ էր

անոր ճակատը, և ետեւէն՝ երկինքն ատենդադարդ կը շողշողար: Հորիզոնէն այն ինչ խոյս տուող լուսնին մահիկն այս պահուս աջակողմեան աշտարակին սարին վրայ կանգ առած՝ լուսաւոր թուչնոյ մը նման՝ սեաւ առուղայներու ձեւով կտրտուած վանդա-կին եղբին վրայ դարած կ'երևէր:

Մենաբանին դուռը թէև դոյ՝ բայց սարկաւաղապետն իր գործանոցը գտնուած աշտարակին բանալին միշտ վրան կրելուն՝ ա-նով եկեղեցւոյն մէջ մտնելու կարող եղաւ: Տաճարին մէջ ան-ձառի մթութիւն ու լուսութիւն մը գտաւ: Ամէն կողմերէ ինկած մեծահատոր շուքերէն հասկցաւ թէ առաւօտեան հանդիսին սրա-հակները դեռ վերցնուած չէին: Արծաթեայ մեծ խաչը՝ այս զար-հուրելի դիշերիս իբր ծիր կաթին՝ մութին մէջ կը շողշողար, վրան քանի մը լուսաւոր կէտեր սրկուած: Գասին երկայնաձև պատուհանները սեաւ պատտաններուն վրայէն իրենց սրակամար-ներուն վերին ծաղը կը ցուցնէին, որոնց ապակիները՝ լուսնի ճառագայթ մը վրանին եկած՝ դիշերուան այլ ընդ այլոյ զոյնե-րը կը կրէին, այսինքն մեռելներու երեսին վրայ տեսնուող մանիշակի, ճերմակի և կապոյտի տեսակ մը: Սարկաւաղապետը դասին բոլորտիքը սրակամարներու այս տեղոյն դադարները տես-նելով՝ իրեն այնպէս թուեցաւ թէ գեհնապարտ եպիսկոպոսնե-րու թաղեր կը տեսներ: Աչքերը դոցեց, և զանոնք նորէն բա-ցած ատեն կարծեց թէ զինքը նայող գունատ դէմքերու շրջանակ մ'ըլլար այն:

Ասոր վրայ սկսաւ եկեղեցւոյն մէջէն փախչիլ, և փախած ժա-մանակն իրեն այնպէս մը կու գար թէ եկեղեցին ևս կը խլեր-տէր, կը շարժէր, կ'ողւորէր, կը շնչէր, թէ իւրաքանչիւր մեծ սիւն ահադին թաթուլ մը կը դառնար, որ իր քարեղէն յաղթ բահակովը դետնին կը զարնէր, և թէ հսկայաշէն եկեղեցին տե-սակ մը զարմանահարաշ փղի տեսք կ'առնուր, որ կը շնչէր ու կը քալէր՝ ոտքի տեղ իր մարդակները, կնճիթի տեղ՝ իր երկու աշ-տարակները, և իբր ծածկոյթ՝ ահադին սեաւ պատտան ունե-նալով:

Այսպէս ահա թշուառին ներքին յոյզը կամ յիմարութիւնն այն ատրիճան սաստկութեան հասած էր՝ որ իրեն համար ար-տաքին աշխարհն ալ ուրիշ բան չէր՝ բայց եթէ տեսակ մը տե-սանելի, շօշափելի, զարհուրելի Յայտնութիւն:

Տաճարին խոնարհ կողերուն տակ մտնելով և մարդակներու թաւառի մ'ետեւէն կարմրագոյն լոյս մը տեսնելով՝ պահ մը ըս-փոփեցաւ, և դէպ ի այն լոյսը վաղեց՝ որպէս թէ աստղ մը տե-սած ըլլար: Այս լոյսը՝ իր երկաթեայ վանդակին տակ՝ Նոյր-Տամի հասարակաց ժամագիրքը դիշեր ցորեկ լուսաւորող խեղճ կանթեղինն էր: Նախասարկաւաղն այն ատեն սփոփում մը կամ խրախոյս մը գտնելու յուսով՝ անյաղ տենչով մը վառուած՝ այն սրբազան մատենանին վրայ նետուեցաւ: Գիրքը Յորի սօ հետեւ եալ կտորին վրայ բացուած էր՝ որու վրայ իր աչքն անթաւ-թութեամբ յածեցաւ:

«Եւ ողի մ'իմ դէմքիս առջևէ անցաւ, և պզտիկ շունչ մը լսեցի, և մարմնոյս մազերը քստմնեցան»:

Ինչ որ կոյր մը գետնէն առած դաւաղանէ մը խոցուելով կ'ըզ-գայ, այսօրինակ զգացում մ'ահա ունեցաւ նախասարկաւաղը՝ այս ողորմ ընթերցումիս վրայ: Ծունկերը գողգողացին, և նոյն օրը մեռնող ծաղկահաս աղջիկը միտքը դալով՝ սալաբլին վրայ կ'ը-ցաւ մնաց: Այնպէս մը կ'զգար թէ սոսկալի դուրշիններ իր ու-ղեղին մէջէ անցնելու ու հոսելու վրայ էին, ու իրեն անանկ կ'երևէր թէ զլուսը զժոխքի ծխահաններէն մէկն եղած ըլլար:

Ա'երևի թէ երկար ատեններ այս գիրքիս մէջ մնացած ըլլայ՝ մտածելու կարողութիւնը կորսնցուցած, խորանուզուած և բոլոր-րովին դիւին իշխանութեան տակ ինկած: Հոսկ ուրեմն վրան կտոր մ'ոյժ դալով՝ աշտարակին մէջ՝ իր հաւատարիմ Քուաղի-մօտոյին քով երթալ ապաստանիլ մտածեց, և ոտք ետնելով՝ ըստ որում կը վախնար՝ իրեն լոյս տալու համար՝ ժամագիրքին կան-թեղն եղած տեղէն առաւ՝ թէև սրբապղծութիւն մ'ըլլար այս, քանզի ասանկ ողջն նկատողութեան ուշադրութիւն ընելու վի-ճակին մէջ չէր գտնուեր:

Պաղտնի ահով մը վարակուած՝ յամբ քայլով աշտարակներու սանդուղքէն վեր ելաւ։ Զանգակատան վերի կողմն այսչափ ուշ ժամանակ որմածակէ որմածակ բարձրացող կանթեղի մը խորհրդալի լոյսը տեսնելով՝ Անդաստակի ցանցառ անցորդներուն սիրտն անգամ ահով պիտի համակուէր։

Յանկարծ ամենաբարձր դառ թին դրան տակ ինքզինք զտնելով՝ դէմքին վրայ զովութիւն մը զղաց։ Օղբ ցուրտ էր, երկինքը մէկ կողմէ միւս կողմը մէկ շատ ամպեր կը վարէր, որոնց սպիտակաթոյր ահադին կոհակները՝ անկիւններէն ջախջախուելով՝ իրարու վրայ կը զեղունէին, ձմեռ ժամանակ սառ կապած դետի մը հալելու տեսարանն ընծայելով։ Այս ամպերուն մէջ տեղ խրած լուսնի մահիկը՝ օդին սառնամանեաց մէջ բռնուած երկնային նաւու մը պէս կ'երևէր։

Աչքը վար առնելով՝ հեռուն՝ երկու աշտարակները միացնող սիւնակներու վանդակներուն ու ժառախուղներու և գոլորշիներու մէջէն՝ Բարիզի յարկերուն լոկէ քաղմութիւնը պահ մը դիտեց — անհամար սուր ու մանրամանք յարկեր՝ որոնք ամառուան դիշերի մը մէջ՝ հանդարտ ծովու մկանանց նման՝ խիտ առ խիտ դիզուած կ'երևէին։

Էռսինը տկար ճառագայթ մը կ'արձակէր, երկնի ու երկրի մոխրի զոյն մը տալով։

Այս միջոցիս մեծ ժամացոյցը սուր ու ճայթած ձայնով մը կէս գիշեր կը զարնէր։ Քահանային միտքը կէս օրն եկաւ՝ որու տաճն և երկու ժամերն ետ կը դառնային։ «Ո՛հ, ըսաւ բոլորոք վին մեղմ ձայնով մը, հիմա ալ մարմինը պաղած պէտք է ըլլայ»։

Յանկարծ հով մը փչելով ձեռքի կանթեղը մարեցաւ, և մի և նոյն ժամանակ աշտարակին դիմացի անկիւնէն շուք մը, սպիտակ բան մը, ձեւ մը, կին մը տեսաւ, ու բոլոր մարմնոյն վրայ սարսուռ մը զղաց։ Այս կնոջ քով պղտիկ այծ մը կար, որու բառաչիւնը ժամացոյցին յետին բառաչիւնին հետ կը խառնուէր։

Ինքզինքը քաջալերելով արիւթթիւն ունեցաւ լաւ մը դիտեց

լիւ, ու տեսաւ թէ նա էր տօգոյն ու տրտում։ Առաւօտ տեսնածին նման՝ մազերը կոնակին վրայէն կը կախուէին, այլ վիզը խառն չէր տեսնուեր և ոչ ալ ձեռքերը կապուած էին, ազատ էր նա այլ ևս, քանզի մեռած էր։ Բոլորովին սպիտակ էին իր հանդերձներն և զլիւնն վրայ սպիտակ քօղ մ'առած։

Քահանայն սարսափէն քար կտրած՝ չէր կրնար փախչիլ՝ տեսնելով որ աղջիկը գերբնական այծն ետին ձգած, յամրաքայլ ու երկինքը դիտելով գէպ 'ի իրեն կու գար։ Քանի գէպ 'ի յառաջ քայլ մը կ'առնուր նա, ինքն ետե ետե կ'երթար, ու այսպէս՝ սանդուղքին միջոցին կամարին տակ մտաւ պահուեցաւ ահ ու դողի մէջ թէ մի գուցէ աղջիկն ալ գար մտնէր հոն։ Եթէ մտնէր երբեք՝ ինք լեղապատառ պիտի մեռնէր։

Աղջիկը սանդուղքին դրան առջև հասնելով՝ պահ մը կանկ առաւ, պշուցեալ նայեցաւ մոռ թին մէջ, և առանց քահանայն տեսնելու անցաւ յառաջ։ Քահանային այնպէս երեցաւ թէ ապրած ժամանակէն առի թարձրահասակ ըլլար նա, անոր սպիտակափայլ պատմութանին ետեէն լուսինը տեսաւ և անոր շունչ առնուլ տալը լսեց։

Երբ բոլորովին անցաւ այն տեղէն, քահանայն սկսաւ ուրուաւ կանին վրայ նշմարած դանլաղութեամբը վար իջնել սանդուղքէն, ինքզինքն ալ ուրուական մը կարծելով — դաժան, քստմնեալ մազերով, մարած կանթեղը միշտ ձեռքը, և մի և նոյն ժամանակ որ ոլորտապտոյտ (spirale) աստիճաններէն վար կ'իջնէր՝ որոշակի ձայն մ'ականջին մէջ ծիծաղելով կը կրկնէր։

«... Ողի մ'իմ գէմքիս առջևէ անցաւ, և պղտիկ շունչ մի լսեցի և մարմնոյս մազերը քստմնեցան»։

ՍԱՊԱՏՈՂ, ՄԻԱԿԱՆԻ, ԿԱՂ

Միջին դարու մէջ ամէն քաղաք, և մինչև Լուի ԺԲ ամէն քաղաք Ֆրանսայի մէջ՝ իր ապաւինավայրերը կամ ապաստանատեղիներն ունէր։ Այս ապաւինավայրերը տէրութիւնն ողողող պատժական օրէնքներու և խուժողութիւններու մէջ տեղ մարդկային արդարութեան մակերևոյթէն վեր բարձրացող տեսակ մը կղզիներ էին՝ ուր ոտք կոխող եղեռնագործը փրկուածիւն կը դառնէր։ Արուարձանի մը մէջ սրչափ կախաղանի տեղեր՝ գրեթէ այնչափ ալ ապաւինի տեղեր կը գտնուէին։ Տանաջանաց զեղծումին քով անպատժութեան զեղծումն էր այս — երկու յօռի բաներ՝ որք զիրար սրբազրել կը տքնէին։ Թագաւորին պալատները, իշխաններու ապարանքները, նա մանաւանդ եկեղեցիք՝ ապաւինի իրաւունք կը վայելէին։ Մերթ ամբողջ քաղաք մը բաղմամարդել տղելով՝ զայն առ ժամանակեայ կերպով ապաւինի տեղ կ'ընէին. այսպէս Լուի ԺԱ 1467ին Բարիզն ապաւինավայր ըրաւ։

Եղեռնագործն անդամ մ'որոքն ապաւինավայրին մէջ նետեալուն պէս՝ իր անձը նուիրական եղած կ'ըլլար, այլ հարկ էր որ բնաւ չ'եղնէր անկէ, վասն զի սրբավայրէն մէկ քայլ դուրս՝ ու ահա վերստին յորձանքին մէջ կ'իյնար։ Անիւր, կախաղանը, վայրընկեցիկ պատիժը (estrapade), ապաստանին չորս կողմը լուրջ պահպանութիւն մ'ընելով՝ ինչպէս շանաձուկերը նաւին բոլորտիքը՝ անդուլ անդադար իրենց որսը կը զիտէին ու կ'ըստպատէին։ Վանքի մը մէջ, պալատի մը սանդուղքին վրայ, աբաբայարանի մ'որմածին մէջ, եկեղեցւոյ մը նախադասութիւն տակ ծերացած դատապարտեալներ տեսնուած են ժամանակաւ, և այս

կերպով՝ ապաստանավայրն ալ տեսակ մը բանաւ կը դառնար։ Երբեմն կը պատահէր որ խորհրդարանի հանդիսաւոր վճիռ մը ապաստանը կը բռնաբարէր ու դատապարտեալը դահլիճին ձեռքը կը դարձնէր. այլ այս բանս դուռն ուրեք տեղի կ'ունենար։ Խորհրդարանք եպիսկոպոսներէ կը խրաչէին, և երբ այս երկու պատմութեաններն իրարու դէմ ելնէին՝ դատաւորական պճղնաւորն եկեղեցական պճղնաւորին հետ ոչ մէկ կերպով մը գլուխ կընար ելնել։ Սակայն երբեմն՝ ինչպէս Բարիզի դահլիճ Բըդի-Ժանը սպաննողներուն գործին մէջ, և Ժան Վալըրէն սպաննող Էմբրի Բուսոյի գործին մէջ՝ արդարութիւնն Եկեղեցւոյն վրայ յաղթող հանդիսանալով՝ իր վճիռները բռնի գործադրել կուտար. այլ սակայն առանց խորհրդարանի վճիռի՝ վայ անոր որ զինաւորուած ապաւինի տեղ մը բռնաբարելու կ'ենէր։ Ա՛յլ չ'զիտեր թէ ինչ կերպով մեռան Ֆրանսայի մարաշախտ Բօպէր-Բլերմօն և Շամբանի մարաշախտ Ժան տը Շալօն. և այս՝ Բերրէն Մարք անունով լումացափոխի սպասաւորի մը՝ այսինքն ըսել կ'ուզեմ՝ սպիկրատ մարդասպանի մը համար. պատճառ. վասն զի երկու մարաշախտք Սէն-Մերիի գոնները բռնի կոտորէր են եղել. ինչ ծանր մեղք։

Ապաստաններու բոլորտիքը մեծարանաց այնպիսի միջոցորտ մը կը սրտէր՝ որ՝ ըստ աօից աւանդութեան՝ երբեմն մինչև իսկ կենդանեաց կը հաղորդուէր։ Այժման կը պատմէ թէ Տակօպերէ հալածական եղջերու մը Սէն-Տընիսի դամբանին քով ապաւինելով՝ սրտականք հաչելով կանկ առին ու հալածեղէ դադրեցան։

Եկեղեցիներն աղերսաւորներն ընդունելու համար պատրաստուած խղիկ մը կ'ունենային սովորաբար։ 1407ին, Նիքօլա Ֆլամմել Սէն-Ժաք տը լա Պուշքրիի կամարներուն տակ անոնց սահմանուած սենեակ մը շինել տուաւ, որու բարիգեան չորս լէվէ վեց աւ տասն և վեց քաշէ ծախք գնաց։

Նօղը-Տամի մէջ ապաւինավայրն արտաքին կամարակալներուն տակ՝ կողմնակի թեկերէն մէկուն կատարին վրայ՝ խղիկ մ'էր, մե-

հարանին դիմացով, ձիշգ այն տեղը՝ ուր աշտարակներու արդէ պահապանին կինը պարտեղ մը շինած է իրեն համար, որ Բաբելոնի կախաղանաւոր պարտեղներուն վերաբերութեամբ այնպէս է՝ ինչպէս որ է հազար մ'արմատներ ի մը քով, բարասանի կին մը Շամիրամի քով:

Հոս այս խցիկին մէջ ահա՛ զէզմեբալտան բերաւ դրաւ Քուազիմոտո՝ աշտարակներուն ու դաւիթներուն վրայ իր անսանձ ու յաղթական արշաւանքէն վերջը: Այս արշաւանքին բոլոր տեղողութեան միջոցին՝ նորատի աղջիկը կէս-քուն կէս-արթուն ինքզինքը դատած չէր երբեք, և ոչ այլ ինչ կ'զգար՝ բայց թէ օդին մէջ կ'ելնէր կը բարձրանար շարունակ, թէ կը ծփէր, կը ճարտրէր անոր մէջ, թէ բան մը զինքն անպարտ երկրէն վեր բարձրացնելու վրայ էր: Մերթ ընդ մերթ իր ականջին տակ՝ Քուազիմոտոյի մեծածայն քրքիջը, որոտողոց ձայնը լսելով՝ աչքերը կէս մը կը բանար: Այն ատեն իր ներքեւով տարտամ կերպով մը Բաբելոն կը տեսնէր՝ կարմիր ու կապոյտ մոզայիքի մը նման բիւրաւոր յարկաբարեւով ու կղմնդրներով խայտալարելու, իսկ իր զլխին վրայօքը՝ Քուազիմոտոյի ահարկու և զուարթ գէմքը, որու վրայ իր արտեանունքը վար կ'իյնային՝ որպէս թէ ամենայն ինչ լմնցած ըլլար, քանզի անանկ կը կարծէր թէ իր նուաղած միջոցին՝ կեանքն առած էին իրմէ, և թէ՛ իր ճակատագիրը վարող տձև օդին՝ անոր տէր եղած ահա՛ կ'առնուր կը տանէր: Ուստի ոչ անոր նայել կ'իշխէր և ոչ ալ ամենափոքր ընդդիմութիւն մ'ընել:

Այլ երբ զանգակահարը հերարձակ և շնչասպառ՝ բերաւ ապախին խղիկին մէջ դրաւ զինքը, երբ գժբաղդ թղջիկն անոր խոշոր ձեռքերուն իր թևերը ճվլոյլ չուանը քակելը զղաց, այն տեսակ մը ցնցումն ունեցաւ՝ որ խտարչուտ դիշեր ժամանակ ցամաքը հասնող նաւի մը մէջ գործողներն ընդոստ կ'արթնցնէ: Իր մտածումներն ևս արթննալով մի առ մի առջևն եկան: Տեսաւ թէ՛ Նօդր-Տամի մէջ կը դանուի, յիշեց թէ՛ զահիճին ձեռքէն խլած էին զինքը, թէ՛ Ֆէպիւս կենդանի էր, թէ՛ Ֆէպիւս

ալ զինքը չէր սիրեր, և այս երկու տեսիլները՝ որոնցմէ մին միւսին վրայ այնչափ դառնութիւն կը հեղուր՝ միահամուռ իր մտքին ներկայանալով՝ հէք դատապարտուհին երեսը Քուազիմոտոյին կողմը դարձուց՝ որ կանգուն առջև կ'սպասէր իրեն ահապատճառելով, և ըսաւ անոր.

« Ինչո՞ւ աղատեցիր զիս »:

Քուազիմոտո՝ որպէս թէ աղջկան ինչ քսելը գուշակել ջանալով՝ անձկադին նայեցաւ անոր. որու վրայ աղջիկն իր հարցումը վերստին կրկնելով՝ զանգակահարը խորունկ ու տխուր նայուածք մը ձդեց անոր ու խոյս տուաւ:

Թշուառուհին ափշած մնաց:

Քանի մը վայրկեան վերջը ձեռքը ծրարով մ'ետ դարձաւ ու զան անոր ոտքերուն առջև նետեց: Բերածը՝ աղջկան համար ողորմասիրտ կիներէ եկեղեցւոյն սեամին վրայ դրուած հանդերձներ էին, զորս տեսնելով ասիկա՝ աչքերն ինքզինքին վրայ խոնարհեցուց, և մարմնոյն դրեթէ մերկ վիճակը նշմարելով շառագնացաւ ամօթէ, ըստ որում հիմա նորէն ապրիլ կ'սկսէր թշուառուհին:

Այս ամօթխած զղացումէն մաս մը Քուազիմոտո ինքն ալ ըզգալով իր խոշոր ձեռքովը նայուածքը քողարկեց, և նորէն՝ թէև յամր քայլերով՝ աղջիկէն հեռացաւ: Ասիկա Քուազիմոտոյի բերածները փութով մը վրան անցուց որ Հօդել-Տիէօյի նորընծայի մը սպիտակ պատմոճանն էր սպիտակ քօղով հանդերձ:

Հաղիւ հաղ հաղուիլը լմնցուցած էր՝ որ ահա՛ Քուազիմոտո մէկ թևին տակ կողով մ'և միւսին տակ անկողին մը՝ կրկին երևցաւ: Կողովին մէջ շիշ մը, հաց ու քանի մը պաշարներ կային, զոր գետինը գնելով՝ « Ասոնք կէր, » ըսաւ, և պաստառը սալաքարին վրայ տարածելով՝ « Հոս պառկէ, » ըսաւ: Այս բերածները հէք զանգակահարին բուն իրեն կերակուրն ու անկողինն էր:

Եղիպտոսի շնորհակալ ըլլալու համար աչքերն անոր վրայ վերցուց, այլ բառ մը չ'կրցաւ արտասանել: Եւ ստուգիւ այն

չափ սոսկալի բան մ'էր թշուառը՝ որ աղջկէր գողալով ու զարհուրելով զլուխը խոնարհեցուց. որու վրայ զանգակահարն ըսաւ. « Խիստ տղեղ եմ, այնպէս չէ՞, ու այս պատճառաւ կը վախնաս ինձմէ. ալ ինձ մի նայիր, այլ միայն մտիկ ըրէ : Յորեկը հոս կեցիր միշտ, իսկ զիշերը՝ բոլոր եկեղեցւոյն մէջ կրնաս շրջադայիլ. այլ սակայն չըլլայ որ՝ ոչ զիշեր ոչ ցօրեկ՝ եկեղեցիէն դուրս ելնես, վասն զի դուրս ելած իդ պէս գործդ լմնցած է. քեզ կը մեղցնեն, ու ես ալ կը մեռնիմ » :

Եղիպտոսէն սիրտը շարժած՝ զլուխը վեր բարձրացուց պատասխանելու համար, այլ անիկա արդէն աներեւոյթ եղած էր : Ասոր վրայ՝ մինակ մնացած՝ սկսաւ այս գրեթէ հրէշային արարածին զարմանալի խօսքերուն վրայ մտածել, որու խռպոտ և սակայն անոյշ ձայնը զինքն ապշեցուցած էր :

Յետոյ խղիկը քննելով՝ տեսաւ որ վեց քառակուսի ոտք ընդարձակութիւն ունէր այն՝ հարթ-քարեայ յարկին թեթեւ ինչ ծուռ մակարդակին վրայ փոքր լուսանցոյցով ու դուռով մը : Անդանիններու պատկերներ ներկայացնող բազմաթիւ խողովակներ (gouttières)՝ կարծես թէ լուսանցոյցէն զինքը տեսնելու համար՝ իր չորս կողմը ծռած ու պարանոցին կարկառած էին : Իր տանիքին եզրէն՝ բիւրաս որ կրակարաններու զլուխներ կը տեսնէր՝ որոնք իր աչաց տակ Բարիզի բոլոր խորոյկներուն մոխրերը վեր կը հանէին — ախոր տեսարան հէք Եղիպտոսէոյն համար, մահաւան դատապարտուած այն ընկեցիկ մանկան, աներգ անգերդատան, անհայրենիք այն անասն՝ արարածին :

Այն պահուն՝ որ իր մեկուսութեան մտածումն ամէն ժամանակէ տեւի աղեկէզ կերպով մ'իրեն կը ներկայանար՝ զգաց որ իր ձեռաց մէջ, ծուկներուն վրայ՝ թաւամազ և մօրուեղ զլուխ մը կը սողալէր, և դող ելած (ըստ որում հիմա ամէն ինչ իրեն ահ կը պատճառէր) գիտելով՝ տեսաւ որ խեղճ այծիկն՝ իր թեթեւ ճալին էր, որ այն պահուն՝ ուր Քուպիմոտո Չարմօ լիւի հրոսակը ցրուելու վրայ՝ փախելով ետէն դացած էր, և կէս ժամու մօտ միջոցէ մ'ի վեր՝ առանց ակնարկի մ'արժանի

ըլլալով՝ անոր ոտից տակ հազարամէկ գդուանք կը շուայէր : Եղիպտոսէն մէկ շատ համբոյրներէ վերջը՝ « Ո՛հ, ճալի, ըսաւ, ինչպէս մոռցայ դքեզ. դուն զիս միշտ կը յիշես ուրեմն : Ո՛հ, դուն ստուգիւ ապերախտ մը չես » : Մի և նոյն ժամանակ, աներեւոյթ ձեռք մ'այնչափ երկար ատեններէ՝ ի վեր իր արտասուքները սրտին մէջ զսպող ծանրութիւնն որպէս թէ վերցուցած հանած ըլլար՝ սկսաւ արտասուել, և քանի արտասութք կը հոսէին՝ կ'զգար թէ իր տխրութեան կծուութիւնն ու դառնութիւնն անոնց հետ կը բաժնուէր կը հեռանար իրմէ :

Օրը տարածալով՝ նոյն զիշերն այնչափ աղուոր, լուսինն այնչափ անայշ երեցաւ իրեն՝ որ եկեղեցիին չորս կողմը պատող բարձրաշէն դաւիթին մէջ շրջադայութիւն մ'ընելով՝ նոյն բարձրութենէն երկրին վրայ այնպիսի հանդարտութիւն մը սփռուած տեսաւ՝ որ սիրաւ փոքր ինչ զիւր և սփոփանք կրցաւ գտնել :

Գ

Խ Ո Ւ Լ

Միւս առաւօտ՝ արթննալով տեսաւ որ քնացած էր, և այս բանս իրեն զարմանք պատճառեց, որովհետեւ երկաւր ատեններէ ի վեր կորսնցուցած էր քնանալու սովորութիւնը : Արշալոյսին մէկ զուարթ ճառագայթը լուսանցոյցէն ներս մտնելով՝ կու գար իր երեսին կը զարնէր : Արեւուն հետ մէկ տեղ՝ լուսանցոյցին վըրայ մի և նոյն ժամանակ բան մը տեսաւ որ իր սիրտը դող հանեց — Քուպիմոտոյի գժբաղդ գէմքը : Գոցեց աչքերն ակամայ, այլ ի զո՛ր. իր վարդագոյն արուանանց աակէն միշտ իրեն այնպէս կ'երևէր թէ այն պարիկի միակն և ժառատ գիմակը կը տեսնէր : Այն ժամանակ՝ աչքերը միշտ գոց պահելով խորթ ձայն մը լսեց որ անհնարին անուշութեամբ մը կ'ըսէր.

«Մի վախճար, ես բարեկամ եմ ու եկած էի ինչպէս քնա-
նալդ տեսներու: Քնանալդ տեսներով քեզի վնաս մը չեմ հաս-
ցրներ, այնպէս չէ: Ի՞նչ կ'ըլլայ որ աչքերդ դոց եղած ժա-
մանակ՝ հոստեղ գտնուիմ ես: Հոգ մի ըներ, հիմա կ'երթամ
հոսկից: Ահա, պատին ետեի կողմը քաշուեցայ, ուստի և ա-
պահով կերպով մ'աչքերդ կրնաս բանալ»:

Այս խօսքերէս աւելի արդահատելի բանը՝ իր արտասանու-
թեան շեշտն էր: Եղիպտուհին՝ ի դուր շարժած՝ աչքերը բա-
նալով դիտեց որ իրօք լուսանցոյցին առջև չէր երևեր ակ, և
դէպ ի լուսանցոյց ինքն երթալով՝ հէք սապատողը պատին մէկ
խորշը կծկուած տեսաւ՝ թախծազին և համակերպեալ դիրքի մը
մէջ: Չգացած դժկամակութիւնը զսպելու համար ինքզինքին վը-
րայ ճիգ մ'ընելով՝ «Եկուր», ըսաւ անոր անուշութեամբ մը:
Եղիպտուհոյն պրկուներ շարժումէն՝ Քուաղիմոտո կարծեց թէ
կը վռնաէր զինքն և ոտք ելնելով՝ կաղն ի կաղ, յամրաքայլ
և կորագլուխ ձգեց քաշուեցաւ: առանց նորաբոյս աղջկան վը-
րայ իր հայեցումը ձգել իշխելու, ուր յուսահատութիւնը նկա-
րուած էր: «Եկուր, կ'ըսեմ», պողաց Եղիպտուհին, բայց ըստ
որում նա կը հեռանար միշտ՝ իր խցիկէն դուրս նետուեցաւ և
դէպ ի անոր վաղելով թեէն բռնեց: Քուաղիմոտո աղջկէն ինք-
զինքը շօշափուած զգալով՝ բոլոր անդամներովը դողաց. իր պա-
ղատալի աչքն անոր վրայ յառեց, և տեսներով որ նա զինքը
դէպ ի իրեն կը քաշէր՝ բոլոր իր դէմքն ուրախութեամբ և դո-
բովով նշողեցաւ: Աղջիկն ուզեց զինքն իր խցիկը մտցնել, այլ
նա սեամին վրայ դամուած մնալով՝ «Ո՛չ, ո՛չ, ըսաւ, բուն՝ ար-
տոյսին բոցը չ'մտներ»:

Եղիպտուհին այն ժամանակ շնորհագեղ կերպով մ'իր խըշ-
տեակին վրայ տարածուեցաւ՝ այծն ալ ոտքերուն տակ քնացած:
Երկուքն ալ՝ թէ Քուաղիմոտո և թէ աղջիկը՝ քանի մը վայր-
կեան անշարժ մնացին. առաջինը՝ այնչափ զեղութիւն, և վեր-
ջինը՝ այնչափ տղեղութեան՝ լուրթեամբ դիտելով: Ամէն վայր-
կեան՝ Եղիպտուհին Քուաղիմոտոյի վրայ նոր աձևութիւն մը կը

գտնէր. իր նայուածը կոր ծունդերէն սապատող կռնակը, սա-
պատող կռնակէն դէպ ի անոր միակ աչքը կը պարտցնէր, և
չէր կրնար հասկնալ թէ ասանկ անշնորհք կազմութեամբ էակ
մը կրնայ եղեր գտնուիլ, սակայն բոլոր այս աձևութեան վրայ
այնպիսի տխրութիւն ու այնպիսի հեղութիւն մը կար սփռուած՝
որ կամաց կամաց կ'սկսէր սովորիլ անոր:

Քուաղիմոտո առաջին անգամ լուրթիւնը խզեց. «Վ'ըսէիր
ուրեմն որ քովդ դառնամ»:

Աղջիկը զլսի հաստատական նշան մ'ըրաւ «Այո» ըսելով:

Ձանդակահարն անոր զլսի նշանը հասկնալով՝

«Աւագ, ըսաւ խօսքը շարունակելու համար իբր զեղեւելով
մը, չհասկնալուս պատճառն այն է որ, . . . խուլ եմ»:

— Խեղճ մարդ, գոչեց զնչուհին արդահատական շեշտով մը:

— Աս կը պահէր միայն ինձ, այնպէս չէ, ըսաւ տխուր կեր-
պով մը ժպտելով: Այո, խուլ եմ, այսպէս եղած եմ ես: Սոս-
կալի բան մ'է այս, այնպէս չէ, իսկ դու՝ ո՛րչափ զեղանի ես»:

Ողորմելոյն շեշտին մէջ իր թշուառութեանն այնպիսի խո-
րունկ դիտակցութիւն մը կար՝ որ աղջիկը չ'կրցաւ բան մ'ըսել,
թէ և ըսէր ալ՝ նա չպիտի լսէր: Քուաղիմոտո շարունակեց.

«Երբէք հիմակուան նման տղեղութիւնս նշմարած չ'ունիմ:
Երբ ինքզինքս քեզի հետ կը բաղդատեմ՝ իմ՝ հէք ողորմելի հրէ-
շիս վրայ՝ անսահման արդահատութիւն մը կ'զգամ: Ըսէ՛ ինձ,
զաղանի մ'երևոյթը չ'ունիմ միթէ. . . : Գու՛ արևու ճառագայթ
մ'ես, ցօղի շի՛թ մը, թուհոյ երգ մը, իսկ ես՝ ահուելի բան
մ'եմ, ո՛չ մարդ, ո՛չ անասուն — զայլախաղէ աւելի՛ կարծր,
աւելի՛ ոտնակոխ, աւելի՛ անշահ բան մը»:

Այս խօսքերուս վրայ՝ սկսաւ խնդալ, խնդալ մ'որ սրտաճմլիկ
բան մ'էր:

«Այո, խուլ եմ, շարունակեց, այլ դու շարժումներով ու
նշանացի պիտի խօսիս ինձի հետ: Տէր մ'ունիմ որ հետս այս
կերպով կը խօսի միշտ: Ասկէց դատ՝ շրթունքներուդ շարժումէն,
նայուածքէդ կամքդ շուտով մը կրնամ հասկնալ»:

— Աւրեմն, կրկնեց աղջիկը ժպտելով, ըսէ՝ նայի՛մ ինչո՞ւ ազատեցիր զիս » :

Քուազիմնոս աղջկան խօսած ժամանակն ուշադիր նայելով անոր՝ « Հասկըցայ, պատասխանեց : Ինչո՞ւ համար զքեզ ազատելա կը հարցնես : Դու մոռցար ապիրատ մ'որ զքեզ դիշեր մ'առեանդելու ելաւ, ապիրատ մ'որու յաջորդ օրը վատանուն նշատակագործոյն վրայ օղնութեան հասար : Ասթիլ մը ջուր և քիչ մը կարեկցութիւն . ասոնք անանկ բաներ են՝ որոնց փոխարէն կեանքս ալ զոհեմ » քիչ է : Դուն ապիրատ մը մոռցար, նա յիշեց զքեզ » :

Եղիպտոսի խորունկ խանդաղատութեամբ մտիկ կ'ընէր Քուազիմնոսի, որու աչքին մէջ արցունք մը գլորեցաւ թէ՛ ասլ վար չինկաւ : Չայն զսպել արդելուլը՝ պատուոյ կէտ մը կ'երեւէր իրեն :

« Մտիկ ըրէ, կրկնեց աչքէն այն արցունքին վազելուն վախը փարատելէն վերջը, հոս բարձրաբերձ աշտարակներ ունինք, որոնց վրայէ եթէ մէկն իյնայ՝ գետին չհասած կը մննի. երբ յօժարիս որ այն աշտարակներուն մէկէն ինքզինքս վար նետեմ՝ խօսելու անգամ պէտք չունիս. վասն զի այդ բանին համար մէկ ակնարկի բաւական է » :

Այն ժամանակ զանդակահարն իր կծկուած դիրքէն ոտք ելաւ : Պնչո՞ւհին՝ որչափ անստե՛հ մէկն որ ըլլար ինք՝ այս անհեթեթ արարածիս վրայ կարեկցութիւն մը զգաց, և անոր նշան ըրաւ որ հոն կենայ :

« Ո՛չ, ո՛չ, ըսաւ, երկար ատեն մնալ պէտք չեմ հոս, հեշտութիւն մը չեմ զգար, վասն զի գիտեմ թէ առ զթութեան աչքերդ չես դարձներ ինձմէ. այնպիսի տեղ մը պիտի դնեմ՝ որ առանց տեսնուելու տեսնեմ քեզ, և ասանկ՝ լաւ ևս պիտի ըլլայ » :

Այս խօսքերուս վրայ դրպանէն մետաղեայ փոքր սուլակ (sifflet) մը հանելով՝ « Ա՛ռ ասիկա, ըսաւ. երբ ինձմէ պէտք ունենաս, երբ ուզես որ քովդ դամ, երբ զիս տեսնելու մեծ խորշում չուենաս՝ այս գործիքով սուլէ. ասոր ձայնն ականջն կը լսէ » :

Սուլակը գետին դրաւ և խոյս տուաւ :

Դ

Խ Ի Ճ Ե Ի Վ Ա Ն Ա Կ Ն

Օրեր իրար կը յաջորդէին, և խաղաղութիւնը տակաւ առ տակաւ Էդմըրալտայի հողոյն մէջ կը գառնար : Չափազանց տրխութիւնը՝ չափազանց ուրախութեան նման՝ բուռն բան մ'է որ երկար տևողութիւն չունենար : Մարդկային սիրտը շատ ժամանակ ծայրայեղութեան մը մէջ չ'իրնար մնալ : Գնչուհին այնչափ տառապած էր՝ որ այս ամէն բաներս ինչպէս եղած ըլլալուն զարմանքը միայն մնացած էր իր վրայ :

Վստահութեան հետ՝ յոյսն ալ եկած մտած էր սրտին մէջ : Թէ՛ և ընկերութենէ դուրս, թէ՛ և կեանքէ դուրս՝ այլ սակայն տարտամութեամբ իմն կ'զգար որ անոնց վերադառնալը թերևս անկարելի բան մը չըլլար : Մեռեալի մը պէս էր՝ որ իր զերեզմանին բանալին քովն ունեցած ըլլայ :

Տակաւ առ տակաւ երկար ժամանակներէ ՚ի վեր զինք նեղող սոսկալի պատկերները կը հեռանային իրմէ : Բոլոր քստմենքի ճիւղերը, Բիէրրա Թօրթըրի, Ժաք Շարմօլի, ամենքը, նոյն խի քահանայն՝ իր մոքէն հետզհետէ կը սրբուէին :

Ասկէ զատ՝ Ֆէպիւս կ'ապրէր. ասոր հով էր այս բանիս վրայ, վասն զի տեսած էր զան. և Ֆէպիւսի ապրիլը սոսկ իրեն համար ամէն բան կ'արժէր : Այն ամէն աղէտաւոր ցնցումներէն վերջը՝ որք իր ներսի զին ամէն բան տապալած կործանած էին՝ հողոյն մէջ մէկ բան միայն կանգուն մնացած կը գտնուէր, մէկ զգացում միայն — հրամանատարին վրայ զգացած սէրը : Վասն զի սէրը ծառի մը պէս է. ինքնիւրեք կ'աճի, իր խորունկ արմատները մեր բոլոր էութեան մէջ կ'արձակէ, և ստէպ՝ աւերակ սրտի մը վրայ կանաչանալն և ուռձանալը կը շարունակէ :

Եւ անհասկանալի բանն այս է որ որչափ այս զգացումը կայր է՝ այնքան ալ զօրաւոր է ու յամառ : այնպէս որ ոչ երբէք այնքափ տոկուն ու հաստատուն կ'ըլլայ այն՝ որչափ երբ անմասն է բանաւորութեան ամենափոքր նշոյլէ :

Հարկաւ Եղմեալտա զհրամանատարն առանց դառնութեան միտքը չէր բերեր : սոսկալի բան մ'էր հարկաւ որ Ֆէպիւս ևս խարուած և այն անկարելի բանին հաւատացած ըլլայ՝ թէ դաշտին հարուած մը կրնար դալ իրեն այնպիսի մէկէ մ'որ անոր սիրոյն բիւրաւոր կեանքեր պատրաստ էր զոհելու : Այլ սակայն այս բանին համար պէտք չէր պախարակել զան, վասն զի ինքը, Եղմեալտան եղած չէր իբրեւ յանգանալ խոստովանողը, կանայցի տկաւրութեամբ տեղի տալով տանջանքին : բսել է որ բոլոր պակասութիւնն իր կողմէն էր : վասն զի ընտրելի պէտք էր համարել թողուլ որ իր եղունգները, քան թէ այսպիսի խօսք մը խլին իրմէ : Վերջապէս զՖէպիւս անդամ մը միայն, վայրկեան մը միայն տեսնէր՝ և անտարակոյս խօսք մը : նայուածք մը բաւական պիտի ըլլար խաբուած ըլլալը ճանչցնելու ու զան վերստին իրեն յանկուցանելու համար : Շատ մը տարօրինակ բաներու վրայ ալ կ'աշխատէր չմտածել, զոր օրինակ՝ իբրեւ յանգանալ հրապարակային խոստովանութեան օրը Ֆէպիւսի ներկայութեան զիպուածը, և քովը ծաղկահաս աղջիկ մը գանձելը, որ անշուշտ իր քոյրն եղած ըլլալու էր : մտքի դէմ բացատրութիւն մ'որ սակայն հասանական կ'երեւէր իրեն : ըստ որում պէտք ունէր հաւատալու թէ Ֆէպիւս կը սիրէր զինքն և մի միայն զինքը կը սիրէր : Եւ միթէ ասոր այսպէս ըլլալուն համար երգուած չէր հրամանատարը, և իրեն պէս պարզ ու դիւրահաւան աղջկան մը համար ասկէ աւելի ինչ պէտք էր : Եւ բաց 'ի այս ամէն պարագաներէս՝ այս բոլոր գործին ընթացքին մէջ երեւոյթներն աւելի իրեն քան թէ իր սիրահարին դէմ չէին միթէ : Ասպատէր ուրեմն հիւքուհին, կ'սպասէր յուսալի :

Այս պարագան ևս աւելցնենք որ եկեղեցին՝ այն մեծատարած եկեղեցին՝ որ շուրջանակի կը պատէր, կը պահպանէր, կը փրկէ

կէր զինքը՝ դեր 'ի վեր ցածուցիչ (calmant) մ'էր ըստ ինքեան : Անոր ճարտարապետութեան հոյակապ գծերը, երկտասարդ աղջկան չորս կողմը պանուած բոլոր առարկաներուն երկիւղած դիրքը : այն սրբազան քարերուն որպէս թէ բոլոր ծակախեցներէն դուրս բղխած բարեպաշտ և խաղաղ մտածումները՝ առանց իր զգալուն՝ իր վրայ կը ներդրածէին անշուշտ : Կերտուածն ևս այն խօթացեալ հոգին թմբկեցնող՝ օրհնեցութեան և մեծվայելչութեան շշուկներ ունէր իր կողմէ : Ժամաբարներուն միօրինակ երգը, ժողովրդեան պատասխաններն առ քահանայս՝ մերթ անյօդ խառնարձակ, մերթ որոտական, ապակիներուն ներդաշնակաւոր սարսուռ : հարիւր փողի չափ ձայն հանող երգեհոնը, իշամեղուներու փեթակներու նման բզկացող երեք զանգակատունները — բոլոր այս նուազերգութիւնը՝ որու վրայ երաժշտական եօթն հսկայ ձայներու շար մը կ'ոտոտտէր անգուլ անդադար բազմութենէն զանգակատուն ելնել իջնելով — իր յիշողութիւնը, երեակայութիւնը, թախծութիւնը կը խուլցնէր, կը բթացնէր : Ամենէ աւելի զանգակներուն ներդրածութիւնը կը կրէր զօրաւոր կերպիւ, վասն զի այս ընդարձակ կաղնածներէն զօրաւոր մագնիսութեան նման բան մ'ուղիւսդէն կը հոսէր, կը սփռուէր իր վրայ :

Այսպէս՝ ամէն առաւօտ՝ ինքզինքն աւելի հանդարտ կը դրտանէր եղկելին, նուազ տեղոյն, ինչպէս նաեւ աւելի հանդիստ շունչ առնելու վրայ : Քանի իր սրտին վերքերը կ'սպիւնային՝ իր դեղն ու շնորհքը միւսանգամ կը ծաղկէին, այլ աւելի ծանր և աւելի խաղաղ կերպարանք մ'առած : Իր վաղեմի բնաւորութիւնն ալ կամայ կամաց իր վրայ կու գար, մասամբ իւր իր զուարթութիւնն իսկ, իր շրթնային սիրուն ծոռմը, այծին սէրը, երգելու ախորժն և ամօթխածութիւնը : Առտունները՝ իր խցիկին մէկ խորը քաշուած զգեստները հազած ժամանակը՝ ամէն զգուշութիւն 'ի դործ կը գնէր, որպէս զի չըլլայ թէ մօտակայ վերանայարկերու բնակիչներ պատահանէն զինքը տեսնեն պատահամբ :

Երբ Ֆէպիւսի մտածումը ժամանակ թողուր՝ երբեմն Եղիպատուհին Քուաղիմոտոյի վրայ ալ կը մտածէր՝ որ մարդիկներու :

ճնշաւորներու հետ ունեցած իր միասկ հաղորդակցութիւնը, միակ զօղը, միակ կապն էր։ Թշուառուհին Քուաղիմնայէ տեղի դժւրս էր աշխարհքէն, և դիպուածին իրեն շնորհած տարօրինակ բաւրեկամէն բան մը չէր հասկնար։ Ստէպ կ'ստղտանէր ինքզինք որ դէժ աչք խաբող երախտադիտութիւն մը չէր ցուցուներ, այլ սակայն հնար չ'կար։ Հէք զանգակահարն այն աստիճան տղեղ էր որ թշուառ աղջիկը չէր կրնար սովորիլ անոր։

Քուաղիմնայի տուած սուլակը դետինը թողուցած էր միշտ, սակայն և այնպէս զանգակահարն առջի օրերը մերթ Ընդ մերթ կ'երեւէր իրեն։ Պաշարներու կողովը կամ ջուրի թակոյկը բերած ժամանակը՝ սաստիկ նողկանօք երեսը չ'զարձնելու համար Եղիպտոսին ամէն ճիգ կը թափէր, այլ դիմացինն այս տեսակ ամենափոքր շարժում մ'իսկ կը դիտէր միշտ և այն ժամանակ տրբատում ու ախուր կը ձգէր կ'երթար։

Անգամ մ'աղջիկը ճալին դգուած միջոցին վրայ հասնելով քանի մը րոպէ այծի ու Եղիպտոսհոյ այս սիրուն պատկերին առջև մտախոհ մնալէ վերջը՝ իր ծանր ու անշնորհ զլուխը շարժելով վերջապէս ըսաւ։

« Իմ դժբաղդութիւնս այն է որ տակաւին մարդու նմանութիւն կը կրեմ, կը փափաքէի որ այս այծին նման բոլորովին անասուն մը դառնայի »։

Գնչուհին իրեն սփշած նայուածք մը ձգելուն վրայ՝ « Ո՛հ, դիտեմ թէ ինչու կը փափաքէի անասուն մը դառնալ », ըսաւ ու ձգեց դնայ։

Ուրիշ անգամ խղիկին (որ երբեք չէր մաներ) դրան առջև եկաւ այն պահուն՝ որ Էդմերալտա սպանիական հին երգ մը կ'երգէր, որ թէև իրեն անհասկանալի՝ այլ սակայն իր ականջին մէջ մնացած էր միշտ, ըստ որում երախայութեանը ժամանակ այն երգով օրօրած էին զինք գնչուհիք։ Այն անշնորհ երեսը տեսնելով որ երգած ժամանակը յանկարծուտա վրայ հասած էր՝ մանկամարդը ստուլումի ախմայ շարժումով մը ձայնը կտրեց։ Թշուառ զանգակահարը դրան սեմին վրայ ծոնկի գալով ու պա-

ղատալի եղանակով մ'իր տալ ու խոշոր ձեռքերն իրար միացնենով՝ « Ո՛հ, ըսաւ տխրադին, շարունակէ երգդ ու մի վոնտեր զիս, կ'աղերսեմ »։ Գնչուհին զայն վշտացնել չուզելով՝ ահ ու դողով իր տաղը վերստին շարունակեց, և աստիճան առ աստիճան սոսկումը փարատելով երգած մեամաղճոտ ու նուաղուն եղանակին աղղեցութեան ինքզինք բոլորովին տուած երեցաւ։ Չանդակահարը ծոնկի վրայ, աղօթք ընելու նման՝ ձեռնամած ու շաղիւր մնացած էր, հաղիւ հաղ շնչելով և աչքը միշտ զընչուհւոյն շողողուն բիւրեղուն վրայ սեւեւած։ Կարծես թէ երգն աղջկան աչքերուն մէջէն կը լսէր։

Ուրիշ անգամ մ'ևս անշնորհ ու վեհերոտ կերպով մ'անոր դալով՝ « Մտիկ ըրէ ինձ, ըսաւ ճիգով մը, քեզ խօսք մ'ունիմ ըսելիք »։ Եւ աղջիկը նշան ընելուն վրայ թէ մտիկ կ'ընէր՝ սկսաւ հառաչել, շուրթերը կէս-բանալով վայրկեան մը խօսեալու պատրաստ երեցաւ, յետոյ աղջկան երեսը նայելով և զլխի ժխտական նշան մ'ընելով՝ յամբաքայլ քաշուեցաւ՝ ձեռքով զլուխը ծածկած և զԵղիպտոսին շուարումի մէջ ձգելով։

Պատին մէջ քանդակուած անհեթեթ պատկերներուն կարգը պատկեր մը կար՝ զոր մանաւորապէս կը սիրէր, և որու հետ ստէպ եղբայրական նայուածներ փոխանակելու վրայ կը տեսնուէր։ Անգամ մ'Եղիպտոսին անոր այսպէս խօսիլը լսեց։ « Ո՛հ, ինչու քեզի նման քարէ եղած չըլայի »։

Վերջապէս, առաւօտ մը, Էդմերալտա տանիքին մինչև եզրը յառաջանալով՝ Սէն-Ժան լը Բօնի սուր բարձրութեան վրայէն հրապարակին մէջ կը դիտէր։ Քուաղիմնայէ հոն, իր ետևովն էր, խեղճը միշտ այսպէս ետևի կողմը կը կենար՝ որպէս զի մանկամարդը զինք տեսնելու տհաճութիւնը չունենայ։ Յանկարծ դոհաց գնչուհին, ուրախութեան արցունք մ'ու փայլակ մ'աչքերուն մէջ փողփողաց, և տանիքին եզրին վրայ ծոնքը դնելով բաղդկներն անձկադին գէպի հրապարակը կարկառեց պողալով։ « Քէպիւս, եկուր, եկուր, խօսք մը, միայն մէկ խօսք մը, Աստուծոյ սիրոյն, Քէպիւս, Քէպիւս »։ Չայնը, դէմքը, շարժումը,

բոլոր իր անձն այն աղեյօշ արտայայտութիւնն ունէր, ինչ որ կ'ուսնենայ նաւաբեկեալ մ'որ հեռուանց՝ հորիզոնէն՝ արևու ճառագայթի մը մէջ՝ զուարթ նաւու մ'անցնիլը տեսնելով՝ անոր յետին վտանդի նշանը կ'ընէ :

Քուաղիմնոս հրապարակին վրայ ծռելով տեսաւ որ այս գործուալի և բանդագուշական աղերսին առարկան՝ երիտասարդ մ'էր, հրամանատար մը, սպառազինութեամբ ու պաճուճանօք փողփողուն գեղեցիկ ձիաւոր մ'որ երկվարը խողցնելով հրապարակին վարէն կ'անցնէր, և որ իր հեռաւորութեան պատճառաւ՝ ղենք կոչող թշուառուհւոյն ձայնը չլսելով՝ պատշգամբին մէջէն ժպտող գեղանի աղջկան մը դարգմանակովը կը բարեկէր :

Իսկ հէք խուլը՝ ինքը՝ կը լսէր : Խորունկ հառաչանքներ հանելով, և զսպած բոլոր արցունքներովը սիրտն ուսած՝ երեսը դարձուց. իր երկու ջղաձիգ բուռերով զլիւին հարուածներ տալով՝ երբ որ զանոնք վար առաւ՝ ամէն մէկ ձեռքին մէջ կարմիր մագլերու տրձակ մը գտաւ, և տեսնելով թէ Եղիպտոհի մտադրութիւն իսկ չէր ընէր իրեն՝ ակռաները կրճատելով ըստ մեղմաձայն. « Անէ՛ծք. ահա ինչպէս ըլլալ պէտք է եղեր, այսինքն գրեւն գեղեցիկ երեւիլ » :

Աղջիկը միշտ ծունկի վրայ մնացած էր անհնարին յուզմամբ պոռալով. « Ա՛հ, ահա ձիէն վար կ'իջնէ . . . : Այն տոնը պիտի մոնէ՛ հիմա . . . : Ֆէպիւս . . . : Չայնս չլսեր . . . : Ֆէպիւս . . . : Ի՛նչ աստիճան չարասիրտ մէկն է այն օրիորդն որ իմ խօսած ժամանակս ինքն ալ կը խօսի . . . : Ֆէպիւս, Ֆէպիւս » :

Խուլն որ աչքերը անկած աղջկան կը նայէր՝ այս միջկատակը հասկնալով և թէև աչքն արցունքով լեցուած ըլլար՝ առանց թողլու որ կաթիլ մ'անդամ հոսի, յանկարծ հանդարտ կերպարանք մ'առած՝ Եղիպտոհւոյն թեղանիքէն մեղմով մը քաշեց ու ըստ իրեն. « Կ'ուզէն որ երթամ՝ բերեմ՝ զանիկա » :

Աղջիկն ուրախութեան ճիչ մը ձգելով՝ « Ա՛հ, դ՛նա՛, վաղէ՛, շուտ, այն հրամանատարը, այն հրամանատարը, բեր ինձի այն

հրամանատարը, ու ես այն ժամանակ կը սիրեմ՝ քեզ » : Այն խօսքերով զանդակահարին ծունկերը կը համբուրէր. իսկ ասիկա զլուխը կը շարժէր միշտ տրամալի եղանակաւ : « Երթամ՝ բերեմ՝ զան հիմա », ըստ տկար ձայնով մը. և զլուխը դարձնելով՝ հառաչանքներէն հեղձամղձուկ վիճակի մէջ՝ շտապաւ սանազուղքէն վար նետուեցաւ :

Հրապարակին վրայ հասնելով՝ աղուոր ձին Կոնսլօրիէ օթեւանին դուռը կ'ապուած տեսաւ, և հրամանատարն արդէն ներս մտած : Աչքը դէպ 'ի եկեղեցւոյն տանիքը վերցնելով՝ Էդմերալտան միշտ մի և նոյն տեղը, մի և նոյն գիւղին մէջ կեցած գտաւ, և զլուսով տխուր նշան մ'ընելով անոր՝ Կոնսլօրիէի օթեւանին նախադուր ձի մէկ քարին կ'ընեցաւ՝ հրամանատարին երեսը սպասիլ միտքը գրած :

Այն օրը Կոնսլօրիէ՝ ապարանքին մէջ հարսնիքէ յառաջ տեղի ունեցող հանդիսաւոր օրերէն մէկն ըլլալուն պատճառաւ՝ Քուաղիմնոս տեսաւ որ հոն մանող բազմաթիւ անձերէն և ո՛չ մէկը գուրս կ'ընէր : Ատեն ատեն դէպ 'ի տանիքը նայելով կը տեսնէր որ Էդմերալտա ևս իրեն պէս եղած տեղն անշարժ կը մնար : Նոյն միջոցին վարաւանդասպան մ'եկաւ ու ձին քակելով օթեւանին ախոռ մտցուց :

Բոլոր օրն այսպէս անցաւ : Քուաղիմնոս նախադուրին տակ, Էդմերալտա տանիքին վրայ, Ֆէպիւս անտաքակոյս Ֆէօր-տը Լիսի ոտքերուն առջև :

Հուսկ ուրեմն զիշերը վրայ հասաւ. անլուսին և խաւար գիշեր մը : Քուաղիմնոս աչքը միշտ յառած էր Էդմերալտայի վրայ, այլ ասիկա վերջալոյսի ժամանակ սղիտակ կէտի մը պէս երևելէ վերջը՝ բոլորովին անտեսանելի եղաւ, և ամենայն ինչ խոր մթմթեան մէջ թաղուեցաւ :

Քուաղիմնոս Կոնսլօրիէ ապարանքին ճակատի ամէն կարգի պատահաններուն վերէն վար լուսաւորուիլը, նաև հրապարակի միւս պատահաններուն իրարու ետեւ լուսաւորուիլը, և այս վերջիններու լոյսին բոլորովին մարիլը տեսաւ, ըստ որում շարունակ

հակ ինչուան կէս զիշեր եղած տեղը սպասելու վրայ դանդաղ էր : Սակայն պաշտօնակալը, զուրս չէր ելնէր, և այսպէս ան անցուղարձ չմնալով՝ և միւս տուններու բոլոր պատուհաններու լոյսերն ալ խաւարելով՝ Քուաղիմնոս բոլորովին մինակ, բոլորովին մութին մէջ մնաց. վասն զի այն ժամանակները Նոյր-Տամի անլաստակին մէջ լուսատու ջահ զրուելու սովորութիւն չ'կար :

Սակայն Կոնստանդին օթեանին պատուհանները՝ կէս զիշեր անցնելէ վերջն իսկ՝ լուսաւորում կը մնային, ու Քուաղիմնոս՝ անշարժ և ուշադիր՝ երկներանդ ապակիներուն ետեւէն աշխուժիւ պարող ստուերներու խտուն բազմութիւն մը կը նշմարէր, և եթէ ականջները խուլ եղած չըլլային՝ քանի որ Քարիզ Հետոհետէ քունի ու լուծեան մէջ կը սուզուէր՝ Կոնստանդին բնակարանին ներսէն, հանդիսի, քրքիջներու և երաժշտութեան աղմուկները՝ ևս քան զէս որոշակի կերպով մը պիտի լսէր հարկաւ :

Առտուան ժամը մէկին հրաւիրեալք սկսան ցրուիլ, և Քուաղիմնոս՝ մութով պարուրուած՝ ջահերով լուսաւոր դաւթին տակէն անոնց ամենուն անցնիլը կը տեսնէր, այլ հրամանատարը չտեսաւ բնաւ : Այս պատճառաւ տխուր մտածումներով համակուած՝ սպասելէ տաղտկացող անձերու նման՝ ատեն ատեն դէպ 'ի օղը կը նայէր : Սեւծոյր, ծանր, հեղձուած ու սրտաւրուած մեծամեծ ամպեր՝ երկնից աստեղալարդ կամարին տակ շղարշէ անկողններու նման կը կախուէին՝ իբր թէ երկնքի զմբէթի սարսիկ ոտայններն եղած ըլլային :

Մէյ մ'ալ նայիս յանկարծ խաղաղամենքով իր զլխուն վրայով շուք տարածող պատշգամբին երկայնաձև պատուհանը զգուշութեամբ մը բացուելով՝ ասպակեայ գողտրաշէն դռնէն երկու անձեր զուրս ելան, և զուրը վրանէն առանց աղմուկի գոցուեցաւ : Փարզ մ'ու կին մ'էին ասոնք, և Քուաղիմնոս՝ թէ և քիչ մը դժուարաւ մարդուն՝ աղուոր հրամանատարը, ու կնկան՝ առտօս տունն նոյն պատշգամբին վրայէն պաշտօնակալին գալուստը բարեւոյտով զեռահասակ բամբիշն ըլլալը վերջապէս որոշեց : Հրապա-

րալը մութ էր, և շառագոյն կրկնակի վարադոյր մը՝ դրան դարձած ժամանակն անոր ետեւէն ինալով՝ սրահին լոյսը չէր թաքուր որ սրտաշգամբին վրայ դարնէ :

Երիտասարդն ու երիտասարդուհին խիստ անոյշ բանակցութեան մը բռնուած կ'երևէին որչափ որ կրնար դասել մեր խուլն որ զրուցած խօսքերնէն բառ մ'անգամ չէր լսեր : Մանկամարդը պաշտօնակալին թոյլ տուած կ'երևէր որ թեւով իր մէջքը սեղմէ, և համբոյրի մը հեղիկ կը զիմադրէր :

Քուաղիմնոս վարէն հանդիսատես կ'ըլլար այս սիրալի տեսարանիս, որ սակայն տեսնուելու սահմանուած չէր : Այս երանութիւնը, այս գեղեցկութիւնը դառնալին կը զիտէր նա, վասն զի բնութիւնը վերջապէս՝ այս հէք տառապեալին ներսի կողմը կը խօսէր, և անոր ողնայարի սիւնը, որչափ անշահ կերպով որոշուած ևս ըլլար՝ ինչպէս ուրիշ որ և է մարդու մը վերայ՝ զրդուութեան ենթակայ էր : Կը մտածէր թէ՛ Նախախնամութիւնն ինչ որոշման թափն մը թողած էր իրեն, թէ կինը, սէրը, հեշտութիւնը՝ յաւիտենարար իր աչաց առջևէ պիտի անցնէին, և ինքն այլոց երանութիւնը տեսնելէ զատ ուրիշ բան պիտի չընէր : Այլ սակայն ամենէ աւելի իր սիրտը մորմնաբոլ և իրեն դժկամակութիւն ու զայրոյթ պատճառողը՝ այն մտածումն էր թէ՛ ինչ աստիճան պիտի ցաւէր Եղիպտոսհին՝ եթէ այս տեսարան տեսնէր : Ստոյգ է թէ՛ զիշերը կարի մթին էր, թէ՛ Էզմեալտան՝ եթէ իր տեղը մնացած ըլլար իսկ՝ (որու վրայ չէր տարակուսեր) խիստ հեռուն կը դանուէր, և թէ առ առաւելն ինքը կրնար պատշգամբին սիրահարներն որոշել, և այս պարագաս կ'սփոփէր զինքը :

Մինչ այս մինչ այն անոնց խօսակցութիւնն երթալով կը տաքնար և ծաղկահաս բամբիշը՝ իրմէ աւելի բան չ'անդրելու համար՝ պաշտօնակալին աղերսելու պէս կ'ընէր : Քուաղիմնոս կը տեսնէր որոշակի օրիւրդին իրար միացած սիրուն ձեռքերը, արտասուախառն ժպիտները, դէպ 'ի աստիճան բարձրացած նայուածքը, մինչդեռ հրամանատարին հրաբորբոք աչքերն անոր վրայ յաւատ խմբարհած կը մնային :

Քարերադղաբար՝ վասն զի օրերորդին ընդդիմութիւնն երթալով
կը աւարանար՝ պատշգամբն դուռը յանկարծուտ քայտելով՝
տարիքն առած կին մ'երեցաւ, որու վրայ գեղութիւնն ամօթահար
իսկ պաշտօնակալը դժկամակ կերպարանք մ'առաւ, և երեքնին
ի միասին ներս մտան:

«Ահ մը վերջն երիւարի մը նախադաժին տակ սկզաքայլ
ճեմել տեսուեցաւ, և փողփողուն պաշտօնակալն իր գիշերային
վերարկով պարուրուած՝ Քուաղիմնայի առջեւ երսպտ ածցաւ:

Չանդակահարը փողոցի անկիւնէն դառնալու ժամանակ առէն
վերջը՝ իր կասկիկի թեթեւ թեամբ անոր ետեւէն սկսաւ վազել
պոռալով. «Ի՛հ, ինձ նայէ, ինձ նայէ, հրամանատար»:

Հրամանատարն իր ձին կեցնելով՝ «Ի՞նչ կ'ուզէ ինձմէ այս
դուհիկն անլիքորը», ըսաւ մութին մէջ այն զստաբեկ տեսակ մը
մարդը նշմարելով՝ որ կազն ի կազ գէպ ի իրեն կ'արշաւէր:

Քուաղիմնայո ինչն կէտին անոր հասնելով և երիւարին սանձն
աներկիւղ ձեռք առած ըսաւ. «Ետեւէս եկուր, հրամանատար,
հոն մէկը կայ որ կ'ուզէ խօսիլ քեզ»:

— Դանթ ու ժանտ, միմնաց ֆէպիւս, ահա գիտախիւ ան-
շահ թուչուն մ'որ կարծեմ թէ ուրիշ անդամ տեսած ըլլամ:
Ի՞նչ նայէ, վարսետ, ձիուս սանձը կ'ուղին թողուլ:

— Հրամանատար, պատասխանեց խուլը, ո՞վ ըլլալը մի հար-
ցըներ ինձ:

— Ձիս աղատ թողուս կ'ըսեմ, պատասխանեց ֆէպիւս նեղ-
սրտութեամբ: Ի՞նչ կ'ուզէ այս անդամն որ այսպէս ձիուս պա-
խուրցքէն կը կախուի: Ի՞նչ, երիւարս կախաղան կարծեցիր միթէ»:

Քուաղիմնայո՝ որ ձիուն սանձը թող չ'տալէն զատ՝ զայն ճամ-
բէն ետ դարձնելու կը ստատրաստուէր՝ հրամանատարին ընդդի-
մութեան պատճառը չ'կրնալով հասկընալ, փութաց ըսել անոր.
«Եկուր, հրամանատար, քեզ սպասողը կին մ'է»:

— Անշահ անլիքոր, ըսաւ հրամանատարը, որ կը կարծէ թէ
բոլոր այն կիներուն քով վազելու պարտաւոր եղած ըլլամ՝ որք

կը սիրեն զիս, և կամ թէ կ'ըսեն թէ կը սիրեն . . . : Իսկ եթէ
այդ ըսած կինդ քեզ կը նմանի, ո՞վ Աւագ Ռարբաթի գէնք . . . :
Քեզ զրկողին զրուցէ թէ այս օրերս պիտի կարգուիմ ես, և թէ
ինքը կրնայ կրողին երթալ:

— Մտիկ ըրէ, գոչեց Քուաղիմնայո կարծելով թէ անոր գե-
ղեւումը մէկ խօսքով պիտի յաղթէր, եկուր, տէր, գիտցած
Եղիպտուհիդ է որ կ'ուզէ տեսնել քեզ»:

Այս անունն իրօք մեծ ապաւորութիւն ըրաւ ֆէպիւսի վրայ,
այլ ո՛չ խուլին սպասած ապաւորութիւնը: Կը յիշէն ընթերցողք
թէ դատապարտուհին՝ Քուաղիմնայի շնորհիւ Դարմօլիւի ձեռ-
քէն փրկուելէ քանի մը վայրկեան յառաջ՝ մեր քծնող պաշտօ-
նակալը Ֆլէօր-ալ-Լիսի հետ ներս քաշուած էր: Անկէջ վեր-
ջը՝ Կոնստանտին օթեանն ըրած ամէն այցելութեանցը մէջ՝ այն
կնոջ յիշատակն իրեն համար ցաւառիթ ըլլալով՝ վրան խօսելէ
զգուշացած էր միշտ: Իսկ Ֆլէօր-ալ-Լիս իր կողմէ քաղաքա-
կանութեան յարմար սեպած չէր Եղիպտուհիոյն ապրիլն անոր
իմացնել, ուստի և ֆէպիւս կը կարծէր թէ մէկ-երկու ամիս յա-
ռաջ ինքզն Սֆօլարը մեռած ըլլար: Աւելցնենք նաև թէ քանի մը
վայրկեանէ ի վեր հրամանատարը գիշերուան խոր մթութեան և
այն տարօրինակ բաներին քստմենքի ապեղութեան ու գերեզմա-
նական ձայնին վրայ կը մտածէր, ու մի և ոչոյն ժամանակ կը
խորհէր թէ ուրուականին հանդիպած գիշերին պէս՝ գոհն ա-
մայի էր, և թէ իր երիւարը Քուաղիմնայոն տեսնելով կը խրտչէր:

«Եղիպտուհին, գոչեց գողցես զարհուրած: Ինձ նայէ, միւս
աշխարհքէն կու գաս միթէ», և այսպէս ըսելով ձեռքը թու-
րին տարաւ:

«Դու, շուտ, ըսաւ խուլը ձին քաշել տանելու աշխատե-
լով. այս կողմէն»:

Ֆէպիւս այս միջոցին թուրովն ուժգին հարուած մ'իջեցուց
անոր:

Քուաղիմնայո փայլահայտ աչքերով հրամանատարին վրայ
նետուելու համար շարժում մ'ըրաւ. այլ յանկարծ կանկ առնե-

լով ըստ, « Ո՛հ, որչափ երջանիկ ես որ քեզ սիրող Քիւ կայ » :
Այս Քիւ բառը շեշտելով հնչեց, և ձիուն սանձը թողնելով
« Գնահ ճամբար », ըստ :

Ֆէպիւս հայհոյելով իր ձին խթեց հեռացաւ . իսկ Քուազիւ
մոտո փողոցին միմիայն մէջ մինչև անոր կորսուիլը դիտելով
« Ո՛հ, կը մըմաւոր, մերժե՛լ այսպիսի բան մը » :

Նօր-Տամ՝ դարձաւ հէք խուլը, և ճրագը վառած աշտա-
րակն ելնելով՝ կարծածին պէս զԵղիպտոս հին միշտ մի և նոյն
տեղը դատաւ, որ ղինք տեսնելուն պէս՝ գէտ ՚ի իրեն վազեց :

« Մինակ, պոռաց իր գեղեցիկ ձեռքերը տխրակի կերպով մը
միացուցած :

— Մէյ մ'ալ չ'կրցայ զինքը տեսնել, ըստ Քուազիւմոտո ցըր-
տու թեամբ :

— Պէտք էր բոլոր գիշերն սպասէիր, կրկնեց աղջիկը զայ-
րադին :

Քուազիւմոտո անոր բարկութեան շարժումը տեսաւ, և կշտամ-
բանքն հասկնալով՝ « Ուրիշ անգամ առելի երկայնամտութեամբ պի-
տի սպասեմ՝ զան տեսնելու », ըստ զլուխը խոնարհելով :

— Գնահ առջևէս », ըստ Եղիպտոսին :

Քուազիւմոտո՝ անոր դժկամակութեան ենթակայ եղած՝ հեռա-
ցաւ քովէն, առելի լաւ սեպելով կշտամբուիլ անորմէ, քան թէ
սիրտը վշտացնել, բոլոր ցաւն ինքզինքին համար պահելով :

Այն օրուրնէ՝ Եղիպտոսին անոր երեսը չտեսաւ, վասն զի մէ-
այլ ևս իր խցիկը կու գար : Այլ սակայն առնաւ առնաւ աշտա-
րակի մը դազաթը զանդակահարին դէմքը կը տեսնէր՝ մեղմադձ
կերպով մ'իր վրայ սեեռուած : Այլ զան նշմարելուն պէս՝ նա
վազվազակի անհետ կ'ըլլար :

Պէտք ենք զբացել թէ գնչու հին հէք սապատողին այս կա-
մառոր տարակայութեան վրայ մեծ կսկիծ մը չ'զղաց, միջնատանդ
թէ իր քով չ'երեւելուն համար սրտէն շնորհակալ իսկ կ'ըլլար :
Իսկ Քուազիւմոտո՝ ինքզինք չ'խաբելով՝ ասոր այսպէս ըլլալը դիտէր :

Աղջիկն որչափ որ անոր երեսը չէր տեսնէր՝ այլ սակայն կ'ըլլէ :

գար թէ բարի ոգի մ'իր շուրջը կը դառնուի : Քնացած միջոցին
իր նսարներն աներեւոյթ ձեռքով մը նորոգուած կ'ըլլային : Ա-
ռաւօտ մը տատահանին վրայ թռչուններու վանդակ մը դտաւ :
Իր խցիկին վերի կողմը քանդակ մը կար, որ իրեն վախ կը պատ-
ճառէր, և այս վախը քանի մ'անգամ Քուազիւմոտոյի առջև յայտ-
նած էր : Առաւօտ մը (վասն զի այս ամէն բաները գիշերայն կ'ըլ-
լային) այն քանդակը խորտակուած ջնջուած տեսաւ : Մինչև այն
քանդակը մազլցեցելով ելնելու համար՝ հէք խուլն իր կեանքը
վտանդի մէջ դրած ըլլալ պէտք էր :

Երբեմն՝ իրիկունը՝ զանդակատան հողմարդիկ վանդակապատ-
ներուն տակ ծածկուած մէկումը ձայնը կը լսէր, որպէս թէ զինքը
քնացնելու համար՝ տխուր ու անհասկնալի երգ մ'երգելով : Այս
երգն անյանդ տողերէ բաղկացեալ էր՝ ինչպէս որ խուլ մը կա-
րող է ընել :

Աղջիկ դէմք մի նայիր,

Սիրա նայէ՛ ո՛վ աղջիկ :

Վայելուչ երիտասարդի յաճախ սիրտ է տղեղ :

Կան սրտեր ուր սէրը պահուիլ մնալ չ'զօրեր :

Աղջիկ եղեկին աղուոր չէ,

Աղուոր չէ կաղամախին նման,

Այլ պահէ ձմեռն տերեւներ :

Բարէ՛, ինչ օգուտ ըսել այս բան :

Տգեղին յանցանք է ծնիլ,

Գեղը սիրէ մի միայն գեղ :

Ապրիլ դարձնէ գէմքն յունվարէ :

Գեղը կատարեալ բան մ'է,

Ամէն ինչ զօրէ գեղ :

Այն միակ բանն է գեղ՝ որ չըլլար կիսովի :

Օրն միայն թռչի աղաւ,

Բու գիշերն թռչի միայն,

Կարապ ցորեկ գիշեր կը թռչի :

Առաւօտ մ'արթնցած ժամանակ՝ պատուհանին վրայ ծաղիկներ
դուլ լեցուն երկու թաղար դտաւ. մէկը՝ ակնվանեայ խիստ դե-
ղեցիկ և խիստ շողշողուն աման մ'էր, այլ ճեղքած ըլլալով՝ մէջը
դրուած ջուրը դուրս վաղած՝ և պարունակած ծաղիկներն ալ
թօշնած թառամած էին: Մէկալը՝ խճաքաբէ թանձր և հասա-
րակ աման մը թէև՝ բայց իր բոլոր ջուրը պահած էր և ծաղիկ-
ներն ալ թարմ և բոցաղոյն մնացած էին:

Եղմերալտա թառամած փունջն առաւ և բոլոր օրը կուրծքին
վրայ պահեց զայն: Չգիտեմ թէ գիտեմա՞ր էր այս:

Այն օրը թէև աշտարակէն երգի ձայն չսեց՝ այլ այդ բանին
համար մեծ հոգ մը չըբաւ: Իր ժամերը ճալին շոյելով, Կոնտլօ-
թիէ օթեանին դուռը լոտեւելով, խորովի մեղմ ձայնով Ֆէպիւ-
սի վրայ խօսելով և ծիծառներու հայի կտորուանք փշրելով
կ'անցընէր:

Այսպէս՝ ոչ Քուազիմոսոն կը տեսնէր ալ, ոչ անոր ձայնը
կը լսէր: Հէք զանգակահարը կարծես թէ անհետ եղած ըլլար
եկեղեցիէն: Գիշեր մը սակայն մինչդեռ Եղիպտոսին արթուն էր
ու իր գեղեցիկ հրամանատարին վրայ կը մտածէր՝ իր խղիկին
քով հառաչանաց ձայներ լսեց: Ահով ու դողով ելաւ անկող-
նէն և լուսնի լուսով՝ իր դրան առջև բոլոր երկայնութեամբը
պառկած տէև զանգուած մը տեսաւ, որ ոչ այլ զքէր՝ բայց
եթէ Քուազիմոսոն՝ քարին վրայ քնացած:

Ե

ԿԱՐՄԻՐ-ԳՐԱՆ ԲԱՆԱԼԻՆ

Եղիպտոսի հրաշալի փրկութեան լուրն ամենուն բերանն
խնկած ու մինչև սարկաւազապետին ականջն հասած էր: Այն
պահուն որ այս բանս լսեց՝ սրտին զգացածն ինքն ալ չ'զիտցաւ:

Եղմերալտայի մահուան իր միաքը սովորեցուցած ըլլալով՝ այն
կերպով հանդարտութիւնը դտած էր. վասն զի մարդու համար
հնարաւոր ամենամեծ թախծութեան մինչև յատակն իջած էր նա:
Մարդկային սիրտը (և Տէր Քլօտ խոկացած էր այս նիւթերուս
վրայ) յուսահատութեան այս ինչ քանակութիւն մը միայն կրնայ
պարունակել: Երբ սպունդր ջուրով թաթխուած է՝ բոլոր ծովը
կրնայ վրայէն անցնիլ առանց շիթ մ'առելի ևս ծծել տալու անոր:

Արդ՝ Եղմերալտան մեռնելով՝ սպունդր թաթխուած էր բոլո-
րովին, ըսել կ'ուզեմք թէ Տէր Քլօտի համար ամենայն ինչ կա-
տարեալ էր այս աշխարհի վրայ: Այլ զգալը թէ կ'ապրի ա-
նիկա, կ'ապրի նաև Ֆէպիւս տանջանքներու, ցնցումներու, երկ-
կողմանի ընտրութիւններու, կենաց վերստին սկսուիլն ըսել էր
և Տէր Քլօտ բոլորովին խոնջեցած ըլլալով՝ այս բաներէն՝ ալ
դիմանալու ոյժ չէր մնացած իր վրայ:

Այս լուրն առածին պ'ա՛մ վանատան խցիկին մէջ փակուելով՝
և անոր դուռն ամենուն՝ նաև եպիսկոպոսին դէմ գոցելով՝ ոչ
կանոնիկոսական ժողովներու և ոչ աստուածային պաշտամունքնե-
րու մէջ երեցաւ, և այնչափ երկար շաբաթներ այսպէս որմնած
մնաց՝ որ ամենքը ղեկքը հիւանդ կարծեցին, և իրօք ալ հիւանդ
էր:

Այսպէս փակուած բանտարկուած ինչ կ'ընէր ողորմելին, ինչ
մտածումներու տակ կը յուզէր կը ծփէր: Արդեօք իր սիրոյ զար-
հուրելի զգացումին դէմ՝ վերջին դուպար մը կը մղէր. Եղիպ-
տոսի դէմ՝ մահուան՝ և ինքզինքին համար կորստեան՝ վեր-
ջին ծրագիր մը կը մտածէր միթէ:

Իր ժեհանը, իր սիրուն եղբայրը, իր երես տուած տղեկն
անգամ մ'իր դուռն եկաւ, զարկաւ, հայհոյեց, աղբսեց, տամս
անգամ անունը տուաւ. այլ ի՞նչ: Քլօտ դուռը չսացաւ:

Ամբողջ օրեր երեսը պատուհանին ապակիներուն կցած կ'ան-
ցընէր: Վանատան այս պատուհանէն Եղմերալտայի խուցը նա-
յելով զան շատ անգամ իր այծին հետ և մերթ Քուազիմոսոյի
հետ կը տեսնէր: Անպիտան խուլին փաքը խնամքները, հնա-

զանգութիւնները, Եղիպատուհոյն հետ ունեցած փափուկ և հլու կերպերը հեռուանց կը նշմարէր, և կը յիշէր — վասն զի լաւ յիշողութիւն ունէր, և յիշողութիւնը նախանձոտներու խոշտանդիչն է — կը յիշէր այն տարօրէն նայուածքը՝ զոր զանգակահարն իրիկուն մը պարուհոյն վրայ ձգած էր։ Իւրովի կը հարցընէր թէ աղջիկն անգամ ինչ պատճառ կրնար դըրդած ըլլալ Քուադրիմոտոյի։ Գնչուհոյն ու խուլին մէջտեղ անցած հազար ու մէկ փոքր տեսարաններու ակնատես կ'ըլլար, որոնց մեջկատար կը հեռուանց տեսնելով և իր սիրոյ զգացումովը բացատրելով՝ խիստ խանդաղատալի կը գտնէր։ Կանայի քմային հաճոյքները մտածելով՝ կասկածները կ'արթնային, և այն ժամանակ ահա իր ներսի զին նախանձութիւն մը տարտամ կերպով ծնունդ առնուլ սկսաւ. նախանձութիւն մը, զոր երբեք ինքզինքէն չպիտի սպասէր, և որ զինքն ամօթէն ու զայրոյթէն շառաղիւղ կու տար. « Զբամանատարն ինչ և իցէ, այլ ասիկա »։ Այս մտածումը զինքը տակնուվրայ կ'ընէր։

Ահաւոր էին իր անցուցած զիշերները։ Եղիպատուհոյն կենդանի ըլլալն իմանալէն՝ ի վեր, ուրուականի ու գերեզմանի դաղափարներն, որք ամբողջ օր մը նեղած էին զինք, փարատելով ջանկութիւնը սկսաւ զինքը խթել ու գրգել։ Քանի կը մտածէր որ այն չքնաղ աղջիկն իրեն այնչափ մօտ կը գտնուի՝ իր անկողնոյն վրայ կը պալարուէր կատողութենէ։

Ամէն իրիկուն զառանցեալ երեակայութեան ոյժովը Էդմըրալտան այնպիսի գիրքերու մէջ աչքին առջև կը բերէր, որք իր երակներն եփ կը հանէին։ Ար տեսնէր զանիկա վիրտուոր հրամանատարին վրայ տարածուած — աչքերը փակ և գեղեցիկ, հուլանի կուրծքը Ֆէպիւսի արիւնով ծածկուած — այն հեշտութեան կէտին մէջ՝ ուր նախասարկաւազն իր հրատոյզը համրոյրն առնոր տոգոյն շրթանցը վրայ դրոշմած էր. համրոյր մ'որու կիւղումը՝ թէև կիսամեռ վիճակի մէջ՝ զգացած էր թշուառահիւն։ Աչքին առջև կը բերէր այն վայրկեանը՝ ուր տանջատուք իրենց վայրագ ձեռքերով զան զգեստներէն կը մերկայնէին, և անոր

փոքր ոտքը, նորք ու կլոր սրունքը, գիւրաշարժ և սպիտակափայլ ծունկը՝ երկաթի պտտտակներով՝ ոլորակոճղին մէջ կ'ադուցանէին։ Ար յիշէր նաև անոր փղակերայ ծունկը՝ որ կ'երեւէր միակ՝ մինչդեռ բոլոր վարի մասը Թօրթըրիի ահարկու կալմածին մէջ առնուած կը ճնշուէր չարաչար։ Հուսկ ուրեմն կ'երեակայէր զմանկամարդը՝ իր թեթեւ շապիկով, վզէն չուան անցուած, ուսերն անսքող, ոտքերը մերկ, գոլցեալ բոլոր մաքմամովը մերկ՝ ինչպէս որ վերջին օրը տեսած էր։ Այս հեշտութեան պատկերներն իր բուռերը կարկամել և իր բոլոր ողնայարն երկար սարսուռով մը համակել կու տային։

Մանաւանդ զիշեր մ'այսօրինակ երեակայութիւններով իր քահանայի սուրբ արիւնը շնչերակներուն մէջ այն աստիճան եռաց ու տաքցաւ՝ որ իր մնարը սաստիկ մը խածնելով՝ անկողնէն դուրս ցատկեց, և շապիկին վրայ եկեղեցական թեղանաւոր հանգերձ մը նետելով՝ կանթեղ 'ի ձեռին, կիսամերկ, դաժան, բոցավառ աչքերով՝ դուրս ելաւ իր խղիկէն։

Գիտէր նա թէ վանատունէն եկեղեցոյն վրայ բացուող Կարմիր-Գրան բանալին ուր կը գտնուէր, և ինչպէս ընթերցողին յայտնի է արդէն՝ աշտարակներու սանդուղին մէկ բանալին իր վրայ կը պահէր միշտ։

9

ՀԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ ԿԱՐՄԻՐ-ԳՐԱՆ ԲԱՆԱԼԻՈՅՆ

Էդմըրալտա նոյն զիշերը՝ զլիւն անցածները գրեթէ մոռցած և սպաղային վրայ յոյսերով ու անոյշ անոյշ մտածումներով՝ իր խղիկին մէջ պառկած էր։ Քանի մը ժամէ 'ի վեր քուն մտած, և ինչպէս միշտ՝ Ֆէպիւսն երազելու վրայ էր՝ երբ չորս կողմը ձայն մը լսելու պէս եղաւ, և որովհետեւ թեթեւ ու անհանգիստ

քուն մ' ունէր — թռչնոյ քուն մը — և սղախի բան մը կ'ար-
թընցնէր զինքը՝ աչքերը բացաւ իսկոյն։ Թէև զիշերը խիստ մը
թին ըլլար՝ դէմք մը տեսաւ լուսանցողին վրայ որ զինքը կը
դիտէր. կանթեղ մ' իր լոյսը կ'արձակէր այս դէմքին վրայ, որ
հղմերալայէ նշմարուիլը զիտելուն պէս՝ լոյսը մարեց։ Այսու
ամենայնիւ աղջիկը զան ընդենմարելու ժամանակ ունեցած ըլլա-
լով՝ տրտեալաւոր սարսափով գոցուեցան և « Ո՛հ, քահանայն
է », ըսաւ մարած ձայնով մը։

Նոյն կէտին բոլոր իր անցեալ աղէտքը՝ իբր փայլակի մը մէջ՝
իր աչքին առջև գալով՝ սառնաբեկ՝ նորէն իր անկողնոյն վրայ
ինկաւ։

Պահ մը վերջը զգաց որ իր մարմնոյն վրայ բան մը կը զսնար,
և ասիկա անհնարին սարսուռ մը սրտաճառելով իրեն՝ ընդոստ և
զայրազին խշտեկին վրայ ելաւ նստաւ։ Քահանայն իր քովը սու-
ղոսկելով իր երկու բազուկներով կը դրկէր զանի։ Իսկ աղջիկը
կ'ուզէր պոռալ, այլ չէր կրնար։

« Գնա՛ քովէս, հրէշ, կորիք առջևէս, մարդասպան », ըսաւ
ցած ու զայրոյթով ու սոսկումով զողգոջուն ձայնով մը։

— Զնորհք, շնորհք », միմայ քահանայն իր շրթունքներն
անոր ուսերուն վրայ կցելով։

Աղջիկը՝ անոր կ'ստակ զլինին վրայ մնացած մայերն երկու
ձեռքովը բռնելով՝ տքնեցաւ այն համբոյրներէն ինքզինք հեռա-
ցընել որպէս թէ գազանի խայթումաք եղած ըլլային անոնք։

« Զնորհք, կը կրկնէր թշուառ։ Եթէ զիտնայիք թէ ինչ-
պիսի սէր մ'է վրադ զգացած սէրս, հո՛ւր է այն, հալած կա-
պար է; սրտիս մէջ միտած բիւր գանակ է »։ Այս խօսքերով
գերմարդկային զօրութեամբ մ'աղջկան ձեռքերը կը բռնէր կ'ար-
դիւնէր, իսկ ասիկա՝ դարհուրած ու խռոված՝ « Թող զիս, ըսաւ,
եթէ ո՛չ երեսդ կը թքնեմ հիմա »։

Քահանայն թողուց զան։

« Գձձէ՛ զիս, զարկ, ամէն չարիք հասցո՛ւր, ողածդ ըրէ՛
ըսաւ, այլ շնորհք, սիրէ՛ զիս »։

Աղջիկն այն ատեն տղեկի մը մոլեղնութեամբ անոր հարուած-
ներ տալու սկսաւ։ Գէմքը ճմլելու վերադարձելու համար իր գե-
ղեցիկ ձեռքերը կը պրկէր։ « Կորսուէ՛, սատանայ։

— Սիրէ՛ զիս, սիրէ՛ զիս, զթութիւն », կը դռէր խեղճ քա-
հանայն անոր վրայ գլորելով և հարուածներուն փոխարէն զըզ-
ուանքներ շոյլելով։

Յանկարծ այնպիսի դժ մը թափելով՝ որ աղջիկը զգաց թէ
հետը դուրս չպիտի կրնար ելնել՝ և ակռները կը ճտելով՝ « Պէտք
է վերջ մը տալ ասոր », ըսաւ։

Աղջիկը նուաճուած, սրտատրոփ, ուժածափ, անոր բազկացը
մէջ և տրամալուծեանը տակ կը գտնուէր և ցանկացող ձեռքի
մ' իր մարմնոյն վրայ թափառելը կ'զգար։ Այս կէտիս՝ յետին ճիգ
մ' ընելով՝ « Օգնու թիւն, օգնու թիւն, առէ՛ղ մը, առէ՛ղ մը »,
սկսաւ պոռալ։

Այլ ո՛չ դք օգնութեան կը հասնէր։ Ճալի միայն արթնցած՝
կը մայէր վշտազին։

« Լռէ՛ », կ'ըսէր քահանայն ողեսպառ։

Յանկարծ՝ մինչ կը մաքառէր ու դեռնին վրայ կը սողար՝ Ե-
ղիպատահայն ձեռքը մետաղեայ պաղ բանի մը հանդիպեցաւ, որ
ո՛չ այլ ինչ էր բայց եթէ Բուպիմնոյի տուած սուլակը։ Յու-
սով մը ձեռք առաւ զայն, ու շրթանցը տանելով՝ վրան մնացած
բոլոր պծովը սուլեց։ Յստակ, սուր, կծու ձայն մ'ելաւ զոր-
ծիքէն։

« Ի՞նչ է այդ », ըսաւ քահանայն, և մի և նոյն ժամանակը
զգաց որ հոժկու բազուկ մը զինքը բռնութեամբ կը վերցնէր.
և թէև խղիկին մթութեան պատճառաւ՝ իր վրայ եկողին ո՛վ ըլլալը
կարող չեղաւ որոշ կերպով մը տեսնել՝ այլ սակայն ակռա-
ներու կը ճտելու ձայն մը լսեց, և մթութեան մէջ ցրուած աղօտ
լոյսով՝ խոշոր գառնի մ'երկաթին շողիւնը տեսաւ։

Քահանայն ենթադրեց որ այս եկողը Բուպիմնոսն միայն կըր-
նար ըլլալ, ու իրեն այնպէս թուեցաւ թէ անոր կերպարանքն
աղօտիւ նշմարած ըլլար։ Մի և նոյն կէտին՝ ներս մտած ժա-

մանակը՝ դրան դրսի կողմը տարածուած զանգուածի մը դէմ՝ սայթաքած ըլլալը յիշեց. սակայն՝ ըստ որում անձանօթը լատ մը չէր հաներ բերնէն՝ ինչ կարծիք ընեն ինքն ալ չէր դիտեր։ Գաշոյնը բռնող ձեռքին վրայ ինկաւ «Քուազիմոտօ» պոռաւով. վասն զի այս վտանդի կէտին մէջ Քուազիմոտօյի խուլ ըլլալը մոռցած էր։

Ի քթթել ակնս քահանայն զդետնուելով՝ կուրծքին վրայ կապարեայ ծոռնիկ մը կոխելը զգաց։ Այս ծոռնիկն կոշտ ձևէն թէև Քուազիմոտօն ըլլալը լաւ ճանչցաւ, այլ ինչպէս ընէր, ինչ կերպով ինքզինքն անոր ճանչցնէր, ըստ որում մթութեան պատճառաւ խուլը կոյր ալ եղեր էր։

Քահանայն այս կերպով կեանքը կորսնցուցած էր. վասն զի երիտասարդ աղջիկը՝ զայրադին վաղրի մը նման անդուծ՝ զինք ազատելու համար չէր միջամտեր. գաշոյնը դիւին կը մօտենար. վայրկեանը տաղնապալի էր։ Այլ յանկարծ թշնամին զեղևում մը ցուցուց. «Վրան արիւն չըլլայ», ըսաւ խուլ ձայնով մը, և այս ձայնն իրօք Քուազիմոտօյինն էր։

Այս ըսելով իր խոշոր ձեռքով քահանային ոտքէն բռնելով խղիկէն դուրս կը քաշէր, ուր անոր գործն առանց զժուարութեան պիտի լմնցնէր։ Սակայն՝ քահանային լրադէն՝ լուսինը քանի մը վայրկեանէ՝ ի վեր հորիզոնին վրայ բարձրացած ըլլալով՝ երկուքնին մէկ խղիկին դռնէն դուրս ելած ժամանակնին, անոր ամպոյն ճառագայթն եկաւ քահանային երեսին զարկաւ։ Քուազիմոտօ դէմ առ դէմ նայելով անոր՝ բոլոր մարմնովը զուլաց, և քահանայն ազատ թողլով՝ ետ ետ քաշուեցաւ։

Եղիպտոսէին՝ խղիկին սեամբն վրայ յառաջացած ըլլալով տեսաւ զարմայմամբ որ դերերը կը փոխուէին յանկարծուստ։ Հիմա քահանայն կ'սպառնար, Քուազիմոտօ կը սղաղատէր։

Քահանայն՝ բարկութեան և կշտամբանաց բիւր շարժումներ ընելով՝ բռնաբար նշան ըրաւ խուլին որ հեռանայ այն տեղէն. որով վրայ այս վերջինը զլուխը խոնարհած՝ Եղիպտոսէոյն դրան առջև եկաւ ծռնիկ չոքեց և «Տէր, ըսաւ ծանր և հնազանդ ձայն»

նով մը, նախ սպաննեցէք զիս, ու յետոյ ինչ որ կ'ուզէք՝ ըրէք»։

Այսպէս խօսելով՝ գաշոյնը քահանային կը ներկայացնէր, իսկ ասիկա՝ ինքզինքէն ելած՝ վրան նետուեցաւ։ Աղջիկը նոյն կէտին շոյտ շարժումով մը գաշոյնն իրմէ յառաջ Քուազիմոտօյի ձեռքէն առնելով՝ մոլեղին քահ քահ մը ձգեց, և «Մօտեցիր» ըսաւ քահանային, երկաթը բարձր բռնելով։ Քահանայն շուտ րած մնաց, վասն զի աղջիկն իրօք պիտի զարնէր զինքը։

«Վատ գրեզ, չես համարձակիր ալ մօտենալու», պոռաց։ Յետոյ անագորոյն շեշտով մ'աւելցուց, լաւ դիտնալով թէ իր խօսքերը բիւր հրաշէկ երկաթներով քահանային սիրտը պիտի խոցէին. «Ա՛հ, դիտեմ թէ ֆէպիւս չէ մնում»։

Քահանայն ոտքի կիցով մը Քուազիմոտօն զգետնեց, և կանուլ թեմէն սարսուռով սանդուղին կամարին տակ մտաւ կորսուեցաւ։

Մեկնէն վերջը Քուազիմոտօ՝ զԵղիպտոսէին փրկող սուլակը դեմնէն վերցնելով՝ «Անդորձած ելի մնալէ ժանդատելու վրայ էր» ըսաւ զայն անոր տալով, և ձգեց գնաց։

Աղջիկը մինակ մնացած և այս բոլուն տեսարանէս տախտակայ եղած՝ անկողնոյն վրայ ինկաւ ու ժաթափ և հեծկտանօք սկսաւ լալ, վասն զի կը տեսնէր վերստին թէ իր հորիզոնն աղէտալի երեւոյթ մ'առնելու վրայ էր։

Քահանայն թարթափելով իր խղիկը մտած էր։

Ամենայն ինչ կատարեալ էր։ Տէր Քլօտ կը նախանձէր Քուազիմոտօյէ, և մտախոհ կերպով մը՝ «Ա՛հ մէկուն ձեռքը պիտի անցնի նա», աղէտալի խօսքը կը կրկնէր։

Ա.

ԿՐԷՆԿՈՒՆԱՐ ՊԵՐՆԱՐՏԵԱՆՑ ԳՌԵՀԸ ՀԵՏՁՀԵՏԻ ԱՅԼ
ԵՒ ԱՅԼ ԸՆՏԻՐ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ ԿՈՒՆԵՆԱՑ.

Կրէնկուար տեսնելով թէ բոլոր այս գործքը գէշ դարձուածք մը կ'առնուր, և թէ թատերդու թեանս բոլոր գլխաւոր անձինքն ներուռն գլուխը կերպ կերպ ձիւներ պիտի դար, օրինակի համար չուան, կախաղան և ուրիշ տհաճելի բաներ՝ հաստատ միտքը դրաւ ալ անոր մէջ որ և է մասնակցութիւն մը չունենալ։ Սակայն չուառականաց դասը՝ որոնց մէջ ինքը Կրէնկուար մնացած էր միշտ՝ նկատելով որ վերջապէս Բարիզի ընտրելագոյն ընկերակցութիւնն էր այն՝ Էդմուրալտան չէր մոռցած ու անոր հոգը կը տանէր, իսկ մեր քերթողը խիստ բնական կը գտնէր զայս այնպիսի անձինքներու կողմէ՝ որք ինչպէս Եղիստուհին՝ Շարմաճիւն և Թօրթըրիւն ուրիշ ակնկալութիւն մը չէին կրնար ունենալ, և որք իրեն պէս Պեղաստի կրկին թեւերով երեւակայութեան վերնադառանդներուն մէջ չէին սրանար։ Անոնց զրոյցներէն իր ջախջախեալ թակոյկի ամուսնոյն Նօդր-Տամի մէջ ապաստանած ըլլալն իմանալով թէ և կարի յոյժ գոհ եղած՝ այլ սակայն մտքէն, երեւակայութենէն իսկ չէր անցըներ զայն տեսնելու համար յիշեալ եկեղեցին երթալ։ Առ առաւելն ատեն ատեն փոքր այծը կը յիշէր, և այս շատ էր անդամ։ Օրուան մէջ իր այլ և այլ խաղերը կ'ընէր ասորելու համար, իսկ զիշերը Բարիզի եւ պիսկոպոսին գէմ՝ յիշատակարան մը կ'երկատիւրէր, որու ջաղացքներուն թեւերէն թրջուած ըլլալը միտքն էր միշտ, և այս պատճառով ինչպէս զգացած էր անոր գէմ։ Նաեւ Նոյօնի և Թուրնայի եւ

պիսկոպոս Պօարի-ը-Բուժի «De Cupa Petrarum» ընտիր գործ մը մեկնաբանելու ձեռնամուխ եղած էր նա։ Գործ մ'որ ոսկեփոխութիւնը մոռցնելով ճարտարապետութեան բուռն ախորժ մը ներշնչած էր իրեն, թէ և իր այս նոր հակամիտութիւնն առաջնոյն մէկ բնական հետեւանքն էր, վասն զի ոսկեփոխութեան և Կրմնաշինութեան մէջտեղ սերտ ու մտերիմ զօդ մը կայ, և Կրէնկուար տեսիլ մը սիրելու տեղ՝ այս տեսիլին ձեւը սիրելու սկսած էր։

Օր մը Սէն-Ժերմէն լ'Օքսերուա եկեղեցւոյն մօտ կեցած էր մեր պուէտը՝ «Ատեան Եպիսկոպոսի» կոչուած շէնքին ծայրը, որ «Ատեան Արքայի» ըստած ուրիշ շէնքի մը դիմացը կ'իյնար։ Այս «Ատեան Եպիսկոպոսի» շէնքին մէջ չքնաղ մատուռ մը կար Ժ.Գ. դարուն յատուկ, որու առաջ խորանը փողոցին վրայ կը նայէր։ Մեր պուէտն այս մատուռին արտաքին քանդակները ջերմ մեռանդօրէն քննելու զբաղած՝ այն եսական ծայրագոյն վայրաբնականութենէն մէկուն մէջ կը գտնուէր՝ ուր արուեստագէտն աշխարհի մէջ միայն արուեստ և արուեստին մէջ ալ զաշխարհ կը տեսնէ։ Մէյ մ'ալ յանկարծ ձեռքի մը ծանրութեամբ իր ուսին վրայ գրուիլը զգալով՝ կը գառնայ ու կը տեսնէ որ իր վաղեմի բարեկամը, իր վաղեմի վարժապետը, պարոն նախասարկաւաղն էր այն, և ապշած շուարած կը մնայ, վասն զի երկար ատեններէ՝ ի վեր չէր տեսած զանի, և Տէր Քլօտ այն ծանր ու խանդավառ մարդիկներէն էր՝ որոնց հանդիպումը սկեպտիկեան փիլիսոփայի մը հաւասարակշռութիւնը կ'այլայլէ միշտ։

Սարկաւաղապետը պահ մը լուռ կենալով Կրէնկուար պատեհութիւնն ինչեցաւ դիտելու, ու զան կարի յոյժ փոխուած դտաւ, ձմեռուան առաւօտի մը նման տոգունած էր, աչքերը գոգաւոր էին, մաղերը գրեթէ սպիտակ։ Ի վերջոյ քահանայն լուռութիւնը խղելով՝ հանդարտ այլ սառնաբեկ եղանակաւ մ'ըսաւ. «Ի՞նչ պէս ես, վարպետ Պետրոս։

— Առողջութիւնս կը հարցնես, պատասխանեց Կրէնկուար։ Ի՛հ, սանկ նանկ է, ու ամենը մէկ՝ գէշ չէ։ Որ և է զեղծում չեմ ըներ, և զիտեք, վարպետ, ըստ Հիպոկրատի քաջառողջ

ըլլալու դադարները, որ է. « Կերակուր, ըմպելիք, նինջ, ցանկութիւն, ամենայն ինչ չափաւոր իցէ. id est: cibi, potus, somni, venus, omnia moderata sint »:

— Բնաւ հոգ մը չունին ուրեմն, վարպետ Պետրոս, կրկնեց նախաժողովարարը զԿրէնիւար հաստատութեամբ դիտելով:

— Հոգ, ամենեւին:

— Եւ ի՞նչ կ'ընես հիմա:

— Կը տեսնէք, վարպետ, այս վէմերուս տաշտածքն և սա խորքաքաղաքին ի՞նչ կերպով փարուած ըլլալը կը դիտեմ:

Քահանայն սկսաւ ժպտիլ այն դառնալի ժպիտով որ շրթունքներուն մէկ ծայրը կը բարձրացնէ միայն:

« Եւ ասիկա քեզ կ'ըսուցնէ:

— Ինչ համար արքայութիւնն այս է », զոչեց Կրէնիւար, և կենդանի երեւոյթներ ցուցնողի մը շուրջը կերպարանքով քանդակներուն վրայ ծուծ՝ « Մի՛թէ սա կիսաբարձր քանդակը խիստ ճարտարութեամբ, փափկութեամբ և համբերութեամբ գլուխ հանուած չէ՞ք դտնէք: Անգամ մը սա սիւնակը դիտեցէք, որ խոյսկին վրայ արդեօք զրոյցով այսչափ դեղեցիկ ու փափուկ շինուած տերեւներ կրնաք տեսած ըլլալ: Ահա ծան-Մայլերովէնի ձեռաց զործն եղող երեք արձաններ, որոնք թէ և այս միջ հանձարին ամենագեղեցիկ արտագրութիւնները չըլլան, այլ սակայն ի՞նչ պարզութիւն և դէմքերու ի՞նչ անուշութիւն, զիրքերու և հազուատներու ի՞նչ պայծառութիւն, և բոլոր թերութեանց մէջ ի՞նչ անբացատրելի հմայք մը խառնուած է, որոնք մանրամանք պատկերներն ամենազուարթ և ամենափափուկ բաներ կը դարձընեն, և թերեւս պէտք եղածէն աւելի ալ ամենազուարթ և ամենափափուկ է: Ի՞նչ. այս ամէն բաներս զուարճալի չե՞ն մի՛թէ:

— Ո՛հ, անշուշտ զուարճալի, ըսաւ քահանայն:

— Իսկ եթէ մատարան ներսի կողմը տեսնէիք, կրկնեց պուէտն իր շաղիփաղփ տիւնով: Ամենուրեք քանդակներ, կաղամբի մը մէջին նման թանձրախուռն: Աւագ խորանի շինութեան ձեւ երկնային բան մ'է, և այնչափ նորանշան՝ որ նմանը տեսած չեմ, ուրիշ տեղ:

Տէր Քլօտ զան ընդմիջելով « Երջանի՞կ ես ուրեմն », ըսաւ:

— Ո՛հ, այո՛, երջանիկ եմ, պատուոյս վրայ կ'երգնում թէ երջանիկ եմ, պատասխանեց Կրէնիւար եռանդալին: Ի սկզբան կին սիրեցի, ետքը կենդանի, իսկ հիմա քարերը կը սիրեմ, և ասիկա կենդանի և կին սիրելու չափ զուարճալի է, ու մէջը նենգութիւն ալ չմտնէ:

— Յիշաւի, ըսաւ քահանայն ձեռքը ճակատին վրայ դնելով, որ իր սովորական մէկ ձեւ էր:

— Դիտեցէք, ըսաւ Կրէնիւար, թէ ի՞նչ հեշտութիւններ կը վայելէ մարդ: Ու քահանային ձեռքէն բռնելով որ զինքն աւելի կը թողուր, Եփեսոսի-Ատենի սանդուղքի փոքր աշտարակին տակ մոցուց ու « Ահա սանդուղք մը, ըսաւ, զոր քանի տեսնեմ ինքզինքս երջանիկ կ'ըզամ: Ամենապարզ կերպով շինուած սանդուղք մ'է այս, այլ սակայն ամենահազուարթ է Բարիդի մէջ. բոլոր աստիճաններուն եզերքները տակի կողմէն կ'ըրցուած են: Իր դեղեցիկութիւնն ու պարզութիւնն աստիճաններուն երեսներուն վրայ է, որոնք ոտք մը կամ շուրջ մէկ ոտք ընդարձակութիւն ունին և որոնք մէկ մէկու մէջ հիստուած, մէկ մէկու մէջ փակուած, աղուցուած, շղթայուած, յեռուած, անցուած՝ ամուր ու սիրուն կերպով մ'իրար կը բռնեն:

— Եւ բան մը չէս փափաքիր:

— Ո՛չ:

— Եւ բանի մը կարօտ չե՞ս քաշեր:

— Ո՛չ փափաք ոչ կարօտ, ես կեանքս կարգադրած եմ:

— Այլ մարդիկներու կարգադրածը՝ պարագաները կ'աւրեն, ըսաւ Քլօտ:

— Պիւռոնեան փիլիսոփայ մ'եմ, պատասխանեց Կրէնիւար, և ամենայն ինչ հաւասարակշռութեան մէջ կը սլահեմ:

— Եւ ապրուստդ ի՞նչպէս կը հոգաս:

— Մերթ ընդ մերթ զիւցաղներգութիւններ ու ողբերգութիւններ կը յօրինեմ. այլ ամենէ շահաւոր բանը՝ իմ այն արուեստս է՝ զոր կը ճանչնաք արդէն. ակաաներուս վրայ աթոռի բուրդեր վերցնել:

— Փիլիսոփայի մը համար ստորին արուեստ մ'է այդ :

— Սակայն հաւասարակշռութիւն մ'է միշտ, ըսաւ Արէնկուար : Երբ մարդս մտածում մ'ունի՝ այդ մտածումն ամէն բանի մէջ կը գտնուի :

— Գիտեմ՝ այդ բանը, պատասխանեց նախասարկաւազը : Եւ պահ մը լուռ մնալէ վերջը կրկնեց. « Սակայն զքեզ աղքատ կը տեսնեմ միշտ :

— Աղքատ՝ այո՛, դժբաղդ՝ ո՛չ » :

Այս միջոցիս հեռուանց ձիերու դղրդիւն մը լսուեցաւ, և երկու խօսակիցք քսեսան որ փողոցին ծայրէն՝ արքայի յատուկ ձիաւոր աղբիւնաւորներու շքեղ դուռը մը սալարկը հնչեցնելով կարգաւ կ'անցնէր :

« Այն պաշտօնակալն ինչպէս կը դիտես. կարծես թէ աչքերովդ պիտի ուտես զան, ըսաւ Արէնկուար նախասարկաւազին :

— Ինչու որ կարծեօք կը ճանչնամ զան :

— Եւ ինչպէս կ'անուանուի :

— Կարծեմ Ֆէպիւս տը Էադօբեր, ըսաւ Քլօտ :

— Ֆէպիւս, հետաքրքրական անուն մ'է այդ. Ֆէպիւս կոմս տը Ֆորայ մ'ալ կայ : Այնպէս միտքս կու գայ թէ աղջիկ մը կը ճանչնայի որ Ֆէպիւսի անունով կ'երգնուր միայն :

— Եկի՛ր հետս, ըսաւ քահանայն, քեզ ըսելիք մ'ունիմ » :

Զինուորական զնդին անցնելէն 'ի վեր՝ նախասարկաւազին քառնարեկ երեւոյթին տակէն յուզում մը կ'երեւէր : Ինք առջևէն կը քալէր, իսկ Արէնկուար ետեւէն կ'երթար, Արէնկուար որ՝ ինչպէս այս զերազոյն մարդուն ամէն մտեցողները՝ արդէն վարժուած էր անոր հնազանդելու : Լուիլ մնջիկ մնչլե Պերնարտեանց դուհիը հասնելով՝ որ բառական ամայի էր՝ Տէր Քլօտ կանկ առաւ :

« Ի՞նչ պիտի խօսիք ինձ, տէր, հարցուց Արէնկուար :

— Քեզ ինչպէս կ'երեւի, սա քիչ մը յառաջ տեսնուած ձիաւորներուն հազուադէպ քու և իմ հազուադէպէս աւելի զեղեցիկ չէ՞ միթէ », ըսաւ սարկաւազապետը խորունկ մտախառնութեամբ մը : Արէնկուար գլուխը թոթուեց : « Ահայ երկինք, իմ զեղին ու

կարմիր վարապանակս (gonelle) այն երկաթ ու պողպատ խեցիկն է, ընէն նախամեծար կ'ընտրեմ : Քալելու ժամանակ մէկ շատ աղմուկ, մէկ շատ դղրդիւն հանելու մէջ ի՞նչ հաճութիւն կայ եղեր :

— Ուրեմն, Արէնկուար, պատերազմական տառապող հագած այս աղուոր զինուորականներուն վրայ երբէք նախանձը շարժած չէ՞ :

— Ի՞նչ բանի նախանձի, պարոն սարկաւազապետ, անոնց ոյժին, սպառազինութեան, զինուորական կրթութեան : Իմ քովս փիլիսոփայութիւնն և ցնցոտազգեստ անկախութիւնն աւելի մեծ արժէք ունի : Ընտրելագոյն է ինձ համար ճանճի դուրս ըլլալ, քան թէ առիծի պոչ :

— Տարօրինակ բան մ'է այս, ըսաւ քահանայն մտախոհ կերպով մը : Գեղեցիկ նշանազգեստ մը զեղեցիկ բան է սակայն » :

Արէնկուար որ զնախասարկաւազը մտախոհ տեսնելով՝ քովէն հեռացած ու մօտակայ տան մը նախադարձին առջև դացած էր վրան սքանչանալու դիտմամբ՝ ձեռքերն իրար դարնելով դարձեալ անոր մօտեցաւ, և « Եթէ զինուորականներուն զեղեցիկ հազուադէպով այդչափ զբաղած չըլլայիք, պարոն սարկաւազապետ, ըսաւ, ձեզ պիտի աղաչէի որ երթաք սա դուռն անգամ մը զննէք : Ըսած էի ու նորէն կ'ըսեմ թէ Պ. Օպրիի տան դուռն ամենաշքեղ բան մ'է, որու նմանն աշխարհի մէջ չ'գտնուիր :

— Պետրոն Արէնկուար, ըսաւ սարկաւազապետը, այն Եղիպտոսի փոքր պարուհին ի՞նչ ըրիր :

— Էղմեմլտան : Խօսակցութիւնը կարի յանկարծակի կը փոխէք, տէր :

— Քու կիկոզ չէ՛ր նա :

— Այո՛, չորս տարուան համար իմ կիկոն էր, ջախջախեալ թակոյիկ մը միջոցով. . . : Ի՞նչ, աւելցուց Արէնկուար, կէս-ծաղրածու վերստով մը զնախասարկաւազը դիտելով, այդ կնոջ վրայ կը մտածէք միշտ :

— Իսկ դուն չե՞ս մտածեր ալ :

— Դուն ուրեք. . . : Մտածելու այնչափ բաներ ունիմ որ . . . : Ո՛հ, Տէր Աստուած, ինչ սիրուն այժ մ'էր այն :

- Այդ գնչուհին քու կեանքդ փրկած չէր :
- Ո՛հ, այո՛, խիստ ստոյգ բան մ'է այդ :
- Եւ ի՞նչ եղաւ, ի՞նչ ըրաւ այդ գնչու աղջիկը :
- Ձեմ՝ ըսեր : Արծեմ՝ կախեցին զան :
- Կը կարծես :
- Ապահով չեմ : Երբ տեսայ թէ բանին մէջ կախուիլ կը փնտրէր՝ զործէն քաշուեցայ ես :
- Բոլոր գիտցածդ այդ է :
- Կեցիք, լսեցի թէ Նօդր-Տամի մէջ ապաւինած էր և թէ հոն յապահովի կը գտնուէր, և այս բանս ինձ բերկրութիւն պատճառեց, այլ չ'կրցայ հասկընալ թէ այժմ ալ ազատած էր անոր հետ, բոլոր գիտցածս այսչափ է :
- Ես քեզի աւելի ընդարձակ տեղեկութիւններ տամ, զոչեց Տէր Քլօտ, որու ցած, յամբ և դրեթի խուլ ձայնն այս կէտիս որոտալի սաստկութիւն մ'առաւ : Իրօք Նօդր-Տամի մէջ ապաստանած է թէեւ՝ այլ խորհրդարանէն վճիռ ելաւ, և երեք օրէն անկէ դուրս հանուելով՝ Կրէվի հրապարակը պիտի կախուի :
- Այդ ցաւալի բան է », ըսաւ Կրէնկուար :
- Քահանայն 'ի քթթեղ աւան իր առջի ցուրտ ու հանդարտ կերպարանքը դառն էր :
- « Եւ ո՞վ արդեօք բանը գործը ձգելով՝ այդ վերահաստատութեան վճիռը հանել տալու աշխատեր է, կրկնեց բանաստեղծը : Ի՞նչ, միթէ խորհրդարանը հանդարտ չէին կրնար թողուլ, և ի՞նչ կ'ըլլայ եղեր որ խեղճ աղջիկ մը Նօդր-Տամի արտաքին կամարակալներուն տակ՝ ծիծառներու բոյներուն քով ասպաստանի :
- Աշխարհի մէջ Սադաններ կան, պատասխանեց սարկաւազապետը :
- Մեղք, դէշ դարձուածք մ'առեր է գործը », ըսաւ Կրէնկուար :
- Նախասարկաւազը պահ մը լուռ կենալէ վերջը՝ « Ան աղջիկը քու կեանքդ փրկած է ուրեմն », կրկնեց :

- Այո՛, երբ իմ պատուական բարեկամներս Չուառականք պիտի մոռցնէին զիս : Մէկ, երկու չ'կար, զիս ստուգիւ պիտի կախէին, թէեւ եթէ կախած ըլլային՝ այսօր իրենք ալ ցաւ պիտի զգային կարծեմ :
- Եւ զքեզ ազատող այդ թշուառուհոյն համար բան մը չե՞ս ուզեր ընել :
- Իմ ուզածս ալ այդ է, Տէր Քլօտ, այլ սակայն եթէ զլուսս ձիւն մը բերեմ :
- Ի՞նչ փոյթ :
- Ի՞նչ փոյթ, կ'ըսէք : Խիստ բարեմիտ էք դուք, ուսումնասիրե՞՞մ վարպետ, և չէք մտածեր որ երկու մեծ երկասիրութիւններ ունիմ սկսած » :
- Քահանայն ձեռքովը ճակատը զարկաւ : Թէեւ հանդարտութիւն կեղծել աշխատէր՝ աստե՛ն աստե՛ն ըրած մէկ ուժգին շարժումէն իր ներքին յուզումները կը յայտնուէր :
- « Ի՞նչ կերպով ազատենք զան :
- Արապետ, ըսաւ Կրէնկուար, ձեզի տալիք պատասխանս այս պիտի ըլլայ. Իւ քաթէլը, որ տաճկերէն կը նշանակէ, Մէր յոյսը Աստուած է :
- Ի՞նչպէս ազատենք զան, կրկնեց Քլօտ մտախոհ կերպով մը :
- Մտիկ ըրէք, վարպետ, ըսաւ Կրէնկուար ինքն ալ ձեռքով ճակատը զարնելով, ես երեւակայութեան տէր մարդ եմ, ու կերպ կերպ հնաբներ կրնամ ցուցնել : Ձե՛նք կրնար թագաւորին շնորհքը հայցել :
- Շնորհք մը, Լուի ԺԱ.էն :
- Ինչո՞ւ չէ :
- Գնա՛ թէ բան չունիս վաղրին բերնէն ոսկորն առնելու աշխատէ » :
- Կրէնկուար նորանոր լուծումներ փնտրելու սկսաւ :
- « Ինձ մտիկ ըրէք, . . . : Կ'օղէք որ աղջիկը յղի է ըսելով փանկաբարձ կանանց աղերսադիր մ'ուղղեմ » :
- Այս խօսքս քահանային գոգաւոր բերբ փայլատակել տուաւ :

« Ի՞նչ կ'ըսես, յղի՛. ի՞նչ, միթե՛ յղի ըլլալուն վրայօք բան մը զիտես » :

Կրէնկուար անոր կերպարանքէն զարհուրած՝

« Ո՛հ, ո՛չ, փութաց ըսել. վասն զի մեր ամուսնութենէ բան մը չհասկըցայ ես, ու միշտ անկէ դուքս մնացի : Այլ սակայն ի՞նչ կ'ըլլայ, ասով միշտ ժամանակ վաստկած կ'ըլլանք :

— Բաջողանք ու լպրշանք : Կարկէ՛ բերանդ :

— Բարկանալու իրաւունք մը չունիք, միմուաց Կրէնկուար : Ժամանակ կը վաստակինք, և ասիկա մէկու մը փնաս չպատճառելէ զատ՝ աղքատ մանկաբարձ կանանց քառասուն բարիզեան փող վաստակել կու տայ » :

« Բահանայն մտիկ չէր ըներ անոր : « Հարկ է սակայն որ ելնէ անկէ, միմուաց. վճիռն երեք օրէն դորձադրութիւն պիտի գտնէ . . . : Այդ վճիռը չէր ելներ բնաւ . . . : Ա՛խ, այն Բուաղի մոտն : Յիրաւի կանայք խիստ յոռի ու անհեթեթ ճաշակներ կ'ունենան » : Եւ ձայնը բարձրացնելով՝ « Վարպէտ Պետրոս, ըսաւ, ես լաւ խորհեցայ. մէկ փրկութեան միջոց կայ միայն այդ աղջկան համար :

— Եւ ո՞րը, ես փրկութեան միջոց մը չեմ տեսներ :

— Մտիկ ըրէ՛, վարպէտ Պետրոս, յիշէ՛ որ կեանքդ անոր կը պարտաւորիս : Ես իմ զաղափարս անկեղծօրէն պիտի խօսիմ քեզի : Եկեղեցին զիշեր ցորեկ պահպանութեան տակ կը դաճուի, և այն անձինքները միայն կը թողուն դուքս ելնել՝ որոնց մտնելը տեսած են. ուստի կընաս ներս մտնել : Ներս կը մտնես ու ես զքեզ աղջկան քով տանելով՝ զգեստներնիդ իրարու հետ կը փոխեք. դուն անոր կոճկէնը կը հագնիս, ան՝ քու բաճկոնակդ :

— Մինչև հիմա դորձն աղէկ դնաց, ըսաւ փիլիսոփայն : Իսկ յետոյ :

— Իսկ յետոյ : Նա քու զգեստներովդ դուքս կ'ելնէ, դու անոր զգեստներովը ներս կը մտնաս : Թերեւս կախեն քեզ. այլ աղջիկը կ'աղաթի » :

Կրէնկուար ականջը սաստիկ մտախոհ կերպով մը քերելով՝

« Ա՛հա զաղափար մի, ըսաւ, որ երբեք մտքիս մէջ չպիտի ծնէր » :

Տէր Բլօտի անակնկալ առաջարկութեան վրայ՝ մեր բանաստեղծին համարձակ և նպաստաւոր դէմքը յանկարծ մթադնած էր, ինչպէս Իտալիայի գեղածիծաղ բնավայր մը՝ երբ դժբաղդ ու յեղակարծ փոթորիկով խոշոր ամպ մը կու գայ արևուն ասջլէ :

« Ի՛՛հ, ի՞նչ կ'ըսես առաջարկած միջոցիս, Կրէնկուար :

— Կ'ըսեմ որ չէ՛ թէ թերեւս պիտի կախեն զիս, այլ անտարակուսելի կերպով պիտի կախնն :

— Այդ մեզ չպատկանիր :

— Ի՞նչ աղուոր կը խօսիք, ըսաւ Կրէնկուար :

— Մտածէ՛ թէ կեանքդ աղատեց նա և դուն անոր պարտք մը հատուցած պիտի ըլլաս :

— Ուրիշ շատ պարտքեր ալ ունիմ՝ զորս չեմ հատուցած :

— Վարպէտ Պետրոս, անհրաժեշտ հարկ մ'է այս, ըսաւ նա՝ խասարկաւոր իշխանօրէն :

— Մտիկ ըրէ՛ք, Տէր Բլօտ, ըսաւ հագներդուն վհատ կերպով մը : Կ'ուզէք որ այդ ձեր խորհուրդն անշուշտ ի՛ դորձ գրուի, և իրաւունք չունիք : Ուրիշի մը տեղ կախուելու համար պատճառ մը չեմ տեսներ ես :

— Կենաց այդչափ կապուելու համար ի՞նչ պատճառ ունիս :

— Ո՛հ, բիւրաւոր պատճառներ :

— Որո՞նք են այդ պատճառները, ըսէ՛ նայիմ :

— Որո՞նք են զիս կենաց կապող պատճառները կը հարցնէք : Օդ, երկինք, առաւօտ, իրիկուն, լուսնակայ, իմ՝ չուսուական պատուական բարեկամներս, պառաւ կիներու հետ ըրած կերպ կերպ կատակներս, Բարիզի գեղեցիկ գեղեցիկ ճարտարապետութիւնները, զորս մեծ ուշադրութեամբ քննելու զննելու հետ եմ, շարադրելիք երեք խոշոր զիւքեր՝ որոնց մին եպիսկոպոսին ու իր ջաղացքներուն դէմ, և դեռ ո՞րչափ ուրիշ պատճառներ : Անաքսագորաս կ'ըսէր թէ արևուն վրայ սքանչալալու համար կ'ապրէր ինքը : Եւ աս ամենէ զատ՝ իմ բոլոր օրերս՝ առտուրնէ մինչ

չէւ իրիկուն հանձարեղ մարդու մը հետ, այսինքն ինձ հետ ըսեւ կ'ուզեմ, կ'անցընեմ, որ խիստ հաճելի բան է :

— Բոժոժ շինելու միայն յարմար գլուխ, քրթմնջեց սարկաւաղապետը . . . : Է՛հ, խօսէ նայեմ, քեզի այդ աստիճան սխրաւի երեցող կեանքն ո՞վ պահեց, ո՞վ ազատեց : Որո՞ւ պարտաւոր ես այս օդը շնչելու, այս երկինքը տեսնելու, և քու արտուտի միտքդ տակաւին բարբառջանքներով և մորոտութիւններով զուարճացնել կարենալդ : Առանց անոր ո՞ր պիտի ըլլայիր դու : Ա՛յու դես ուրեմն որ մեռնի՞ նա, դու որ անոր շնորհիւ միայն կ'ապրես . մեռնի՞ այն չքնադազեղ, անոյշ, պաշտելի արարածը, որ Աստուծոյ իսկ աւելի երկնային բան մ'է, և որ կարեւոր է աշխարհի լոյսին, մինչդեռ դու, կէս-խմաստուն կէս-յիմարդ, դու չ'զիտեմ ինչ բանի անտի ծրագիրդ, դու տեսալ մը բոյսդ՝ որ քաղել և խորհել կը կարծես, անորմէ գողցած կեանքովդ պիտի շարունակես ապրիլ, կեանք մ'որ այնչափ անօգուտ է՝ սրչափ ճրագ մը ցորեկ ժամանակ : Օ՛ն, Արէնկուար, դոյզն ինչ կաբեկցութիւն ունեցիր, դու ևս քու կողմէդ վեհանձն եղիր, վեհանձնութեան առաջին օրինակը նա տուաւ քեզի » :

Արէնկուար քահանային այս ազդու խօսքերը վարանեալ մտք մտիկ ընելով՝ սիրտը շարժեցաւ, և հօսկ ուրեմն եղերեղական դիմաճութիւն մ'ըբաւ, դիմաճութիւն մ'որ իր գեղնած երեսը խիթք ունեցող նորածին երախայի մ'երեսին նմանցուց :

« Սրտայոյդ էին ձեր խօսքերը, ըսաւ արցունք մը սրբելով լաւ ուրեմն, այդ բանին վրայ պիտի խորհիմ, . . . : Յիրաւի տարօրինակ գաղափար մ'էր ձեր յայտնածը . . . : Այս ալ կայ որ, ո՞վ դիտէ, գուցէ չ'կախեն զիս . զի ամէն նշանուող չպատկիր : Զիս այն խցիկին մէջ կանացի զլեռնիւր և կոճկէն հաղած զըտնելով՝ գուցէ խնդալնին բռնէ . . . : Ներհակը մտածելով՝ եթէ կախեն զիս՝ ինչ կ'ըլլայ եղեր, չուանն ալ ուրիշ մահերու նման մահ մ'է, կամ թէ աւելի ճիշդ խօսելով՝ ուրիշ մահերու նման մահ չէ : Բոլոր իր կենաց ընթացքին մէջ ճօճող տատաշող իմաստոյ մ'արժանի մահ մ'է, մահ մ'որ իսկական սկեպ-

տիկեանի մը մաքին նման՝ շօշափելի բան մը չունի, պիտուանաւ կանութեան ու տատամսութեան դրոշմը կրող մահ մ'որ երկնքի ու երկրի մէջտեղը կը բռնէ, և որ զմարդ վարանեալ ու ի կախ կը թողու : Արեւշապէս փիլիսոփայի մահ մ'է այն, ու թերեւ ես ալ այդ կերպ մահուան նախասահմանուած ըլլամ : Փառաւոր բան է ապաքէն այն կերպով մեռնիլ՝ ինչ կերպով որ ապրած է մարդ » :

Քահանայն անոր խօսքն ընդմիջելով՝ « Համամիտ ենք », ըսաւ :

— Ի՞նչ է մահը վերջապէս, շարունակեց Արէնկուար անհնաւ ըին խոնդով : Թող լայրիկեան մը, անցաբաժ մը, քիչէն ոչինչի անցնիլ մը : Մարդուն մէկը Մեծ-Քաղաքացի Սէրսիդասի հարցնելով թէ յօժար կամօք պիտի մեռնէ՞ր արդեօք, ասիկա « Ինչո՞ւ չէ, պատասխանեց, քանզի մահուանէս վերջն ամենէ մեծ մարդերը պիտի տեսնեմ. Պիլթադորասը՝ փիլիսոփաներու մէջ, Հեքադէօսը՝ պատմաւիբներու մէջ, Հոմերոսը՝ բանաստեղծներու մէջ, Ողիմպոսը՝ երաժիշտներու մէջ » :

— Ուրեմն համամիտ ենք ու դու պիտի դատ վաղը », ըսաւ նախատարկաւաղը ձեռքն անոր կարկառելով : Սարկաւաղապետին այս շարժումը զԱրէնկուար իրութեան բերաւ :

« Ո՛հ, ո՛չ, ո՛չ, ըսաւ քունէ արթնցածի պէս : Ասիկա ի՞նչ, այդ խենթ բան է . կախուիլ չեմ ուզեր ես » :

— Ուրեմն մնաս բարով », ըսաւ սարկաւաղապետն ու ետքը ահեղաներուն մէջէն աւելցուց . « Նորէն պիտի տեսնեմ՝ զքեզ » :

— Ես չեմ ուզեր որ այդ սատանայի ծնունդ մարդը նորէն տեսնէ զիս », մտածեց Արէնկուար, և Տէր Քլօտի ետեւէն վազելով՝ « Ինձ նայեցէք, տէր սարկաւաղապետ, ըսաւ, վաղեմի բարեկամներու մէջտեղ զգարում պէտք չէ : Այս աղջկան, իմ կնոջն ըսել կ'ուզեմ, հոգը կը տանիլ ու աղատումը կ'ուզէք . քան թէ : Նօղը-Տամէն զանկաւ անմեայ գուրս հանելու համար դուք որդոյցի մը մտածեցիք, այլ ձեր խորհած միջոյն ինձ՝ Արէնկուարին՝ անհնարին տհաճութիւն կը պատճառէ . . . : Եթէ ես ուրիշ միջոյ մ'առաջարկեմ . . . : Ձեզ կ'իմացնեմ թէ հիմա

այս վայրկենիս խիստ լուսաւոր ներշնչութիւն մը կը ծագի մտայն մէջ . . . : Եթէ պատուական միջոց մ'առաջարկէի որով հնարին ըլլար աղջիկն այն տաղնապալի վիճակէն ազատել առանց վեղս ամենափոքր շարժուն հանդոցով մը վտանգելու՝ ինչ պիտի ըսէիք այն ատեն . . . : աս ձեզ բաւական պիտի չըլլար : Որպէս զի դուք զոհ ըլլաք՝ ինչ, բացարձակապէս հարկաւոր է որ ես կախուիմ » :

Քահանայն անհամբերութենէն իր պճղնաւոր հաղուստին կոճակները կը փրցնէր . . . : Խօսքերու սուղիս . . . : Ո՞րն է միջոցը :

— Այո՛, կրկնեց Կրէնկուար ինքզինքին հետ խօսելով ու ցոլցամատը քիթին տանելով՝ 'ի նշան մտածութեան . . . : այո՛, այս է . . . : Չուստականք պատուական մարդեր են . . . : Եղիպտոսի ցեղը կը սիրէ զան . . . : Խօսք մը զրուցելու պէս՝ ոտք կ'ելնեն . . . : Ասիէ հեշտ բան չըլլար . . . : Յեղակարծ յարձակում մի . . . : Խառնաշփոթութեան մէջ զանիկա գիւրաւ մը կ'ազատեն անկէ . . . : Վաղն իրիկուն զործը կը կատարուի . . . : Ասոնք այս տեսակ ձեռնարկներէ կ'ախորժին :

— Միջոցդ, խօսէ նայիմ միջոցդ , ըսաւ քահանայն զԿրէնկուար թօթուելով :

Կրէնկուար ծանրութեամբ մ'անոր դառնալով՝ « Թողէ՛ք զիս , կը տեսնէք որ երկնելու վրայ եմ » : Քանի մը վայրկեան ևս խորհելէ վերջը՝ սկսաւ իր մտածումին անձամբ ծափահարել զոչելով . . . : « Ո՛հ , պատուական խորհուրդ , յաջողութիւնն ապահով » :

— Խօսէ՛ ուրեմն , կրկնեց Քլօտ զայրազին :

Կրէնկուար ուրախութեամբ փողփողելով՝ « Եկէ՛ք կամացուկ մը ըսեմ ձեզ : Տարօրինակ հնարք մ'է յիրաւի որ ամենքնուս ալ զործը կը լմնցնէ : Ի՛հ , պէտք է հաւանիլ որ տխմար մէկը չեմ ես » : Եւ յանկարծ խօսքն ընդմիջելով : « Այլ փոքր այծը , ըսաւ , աղջկան հետ է միթէ :

— Այո՛, կրողը տանի քեզ :

— Չան ալ պիտի կախեն , այնպէս չէ՛ :

— Այծն ինչ հոգս :

— Այո՛, այծն ալ կը կախեն : Անցեալ ամիս միթէ մանակ խող մը չ'կախեցին : Դահիճը (bourrel) այս բանն կը սիրէ , վասն զի վերջէն կ'ուտէ խեղճ կենդանին : Իմ սիրուն ճալիս կախել . . . : խեղճ փոքր զաւնուկ :

— Անէ՛ծք , զոչեց Տէր Քլօտ : Դահիճը դռն ետ : Ի՞նչ փրկուածն միջոց դատար , անդրանմ . . . : մտածածդ աքծաններով պէտք է առնուլ բերնէդ :

— Կամաց կամաց , վարպետ : Ա՛հա խօսիմ ձեզ :

Կրէնկուար նախասարկաւորին տկանջն 'ի վար ծռելով և փոշոցին մէկ ծայրէն մինչև միւս ծայրը՝ թէև մարդ մը չանցնէր՝ անհանգիստ նայուածք մը նետելով՝ քանի մը խօսք փափաց , զորս մտիկ ընելէ վերջը Տէր Քլօտ անոր ձեռքը բռնելով՝ « Լաւ է , ըսաւ , վաղը :

— Վաղը » , կրկնեց Կրէնկուար : Եւ մինչդեռ սարկաւորապետը մէկ կողմէն կը հեռանար , ինքը միւս կողմը բռնեց կէսձայնով ըսելով խրովի . . . : « Ահա մեծ դործ մը , պարոն Պետրոս Կրէնկուար : Ի՞նչ փոյթ , որովհետև մարդ մը սղափիկ է՝ մեծ ձեռնարկութենէ մը վախնալ պէտք է միթէ : Պիթոն մեծ ցուլ մը կռնակին վրայ վերցնելով տարաւ . . . : խաղտանիկք , շիկահաւք և սրակտուցք Ուլկիանոսը կը կտրեն կ'անցնին » :

Բ

ՄՏԻՐ 2 ՈՒԱՌԱԿԱՆԱՅ ՄԷՋ

Սարկաւորապետը վանատունը մտած ժամանակ՝ խղիկին դրան առջև Ժեհան Ջաղացքեան իր եղբայրը դատա՝ որ իրեն կ'սպասէր և սպասումի ձանձրութիւնը մոռնալու համար՝ ածուխով մը պատին վրայ իր անդրանիկ եղբորը կիսադէմը նկարած էր՝ ահաջին քիթ մը տալով անոր :

Տէր Քլօտ իր մտածումներով այն աստիճան զբաւած էր՝ որ հազիւ հազ եղբօրը նայեցաւ : Ստահակի այս զուարթ երեսն որ իր ճառագայթումով այնչափ և այնչափ անդամներ քահանային տխուր դիմադրութիւնը պայծառացուցած էր, հիմա ալ անկաբող կ'ըլլար փարատելու մօտը մ'ը պէս ապականեալ, ժահահոտ և մօրացեալ հողիին վրայ հետզհետէ կը խտանար ու կը թանձրանար ամէն օր :

« Եղբայր իմ, ըստ վեհերոտ կերպով մը Ժեհան, զձեզ տեսնելու եկայ » :

Սարկաւաղապետն առանց աչքերն անոր վրայ վերցնելու՝ « Ի՞նչ կայ, ի՞նչ ըսել կ'ուզես » :

— Եղբայրդ իմ, կրկնեց կեղծաւորը, դուք այնքան բարի էք ինձ համար, ու այնքան բարի բարի խրատներ կու տաք ինձ՝ որ միշտ ձեզի կու դամ :

— Ե՞տքը :

— Բա՛րէ, եղբայր իմ, խիստ շատ իրաւունք ունէիք երբ կ'ընէիք ինձ . « Ժեհան, Ժեհան, դադարիցէ վարդապետացն վարդապետութիւն, աշակերտացն կըթուծին . Cessat doctorum doctrina, discipulorum disciplina : Ժեհան, խեղօք եղիւր, Ժեհան, զիտուն եղիւր, Ժեհան, առանց օրինաւոր պատճառի և առանց վարժապետի հրամանի ոտքդ դպրոցէն դուրս մի հաներ : Մի ծեծեր Բիքարները . Noli, Joannes, verberare Picardos : Դպրոցի յարդին վրայ անուսում էշի մը պէս, quasi asinus illiteratus, մի փտիր : Ժեհան, թող որ վարժապետդ ուղածին պէս պատժէ զքեզ : Ժեհան, ամէն իրիկուն մատուռ գնա, և սաղմոսի կցորդ մ'երգէ Սուրբ կոյս Մարիամ պանծալի գշխոյին՝ Աստուածաշունչէ խօսքերով և աղօթքներով » : Բա՛րէ, ի՞նչ պատուական և հոգեշահ խրատներ են ասոնք :

— Ե՞տքը :

— Եղբայր իմ, յանցաւոր մը, մեղաւարտ մը, ասկերատ մը, ստահակ մը, չափը սահմանն անցընող մարդ մը կը տեսնէք ձեր առջև : Սիրելի եղբայրդ իմ, Ժեհան ձեր խրատներն ոտքի տակ

կոխուելիք յարդ ու աղք ըրաւ : Ուստի և իմ պատիժս գտայ՝ զի բարերարն Աստուած արդար է յոյժ : Ո՛րչափ որ զրամ ունեցայ՝ չուսցաւ թիւներ, յիմարութիւններ, ուրախութիւններ ըրի՝ Ո՛հ, զեղեցկատեսիլ զեղեցկութիւնն ետեւի կողմէն ինչ աստիճան տղեզ և խոժոռաղէմ է եղեր : Հիմա փող մ'իսկ չունիմ . սեղանի ծածկոցս, շապիկս և դաստառակս ծախեցի . ալ զուարթ կեանք չմնաց, աղուոր ճրագը մարեցաւ, և ճարպէ պատրոյզ մ'ունիմ միայն՝ որու մօտ իմ մինչև քիթս կու դայ : Աղջիկները կը ծաղրեն զիս, ու իբր ըմպելիք՝ միայն ջուր կը խմեմ : Խղճմտանքս ու պարտաւէրներս կը նեղեն զիս անդադար :

— Աերջն ո՞ր պիտի բերես, ըստ նախասարկաւաղը :

— Աւա՛ղ, ամենասիրելի եղբայր, կը փափաքեմ ամենալաւագոյն կեանքի մը դառնալ, ուստի և սորջանօք լի՝ ձեզի կու դամ : Իմ մեղքերս կը խոստովանիմ . ասպաշատդ մեղաւոր մ'եմ ես, ու ձեռքերովս կուրծքս կը ծեծեմ անխնայ : Ո՛րչափ իրաւունք ունէիք փափաքիլ որ օր մը փիլիսոփայութեան աստիճանաւոր և թօրջիլի դպրոցին փոխ-ուսուցիչ աշակերտ մ'ըլլամ : Այս վիճակին համար ես ալ հիմա սրտիս մէջ փառաւոր կոչում մը կ'ըրգամ : այլ մեկն չունիմ, պէտք է որ մեկն գնեմ . զրիչ չունիմ, պէտք է որ զրիչ գնեմ : զիւր չունիմ, պէտք է որ զիւր գնեմ : Այս ամէն բաներուն համար դոյզն ինչ զրամի հարկաւորութիւն ունիմ, և սիրտս զղջմամբ լի՝ ձեզ ահա կու դամ՝ եղբայր :

— Ա՞ս է բոլոր ըսելիքդ :

— Այո՛, ըստ դպրոցականը : քիչ մը ստակ տայիք ինձ :

— Ստակ չունիմ » :

Դպրոցականն այն ժամանակ ծանր միանգամայն և համարձակ կերպով մ'ըսաւ . « Աւա՛ ուրեմն, եղբայր իմ, ցաւով կ'իմացնեն ձեզ թէ ուրիշ կողմէ խիստ պատուական խոստումներ ու առաջարկութիւններ բնելու վրայ են ինձ : Չէք ուզեր զրամ տալ ինձ Ո՛չ Ուրեմն ես ալ չուստակաւաց մէջ պիտի մտնեմ » :

Այս ահաբեկի բառս արտասանած ատեն՝ զլինին վրայ շանթ մը իյնալը սպասող Այասի մը կերպարանքն առաւ :

Սարկաւազապետը պաղու թեամբ մ'ըսաւ անոր. « Մտի՛ր չուառականաց մէջ » :

Ժեհան խորունկ յարզանօք մը զան բարեւելով, վանատան տանդուղքէն սուլելով վար իջաւ :

Այն պահուն որ վանատան բակն իր եղբորը պատուհանին տառիէն կ'անցնէր՝ այս պատուհանը բացուեցաւ, և զլուխը վեր վեր֊ցընելով տեսաւ որ նախասարկաւազին խտաղիծ դէմքը դուրս ելած էր անկէ :

« Խորսուէ՛ առջեւ, կ'ըսէր Տէր Քլօտ. ահա վերջին անգամ մ'ալ ստակ քեզի » :

Մի և նոյն ժամանակ քահանայն Ժեհանի քսակ մը նետեց, որ դպրոցականին զլսուն հանդիպելով՝ ահագին այտու՛մ մը պատճառեց հոն : Ժեհան՝ ծուծաւոր ոսկորներով քարկոծուած շան մը նման՝ զայրազին միանգամայն և դոհ մեկնեցաւ անկէ :

Գ

ԿԵՑՑԷ՝ ՈՒՐԱԽՈՒԹԻՒՆ

Ընթերցողը թերեւ մոռցած չըլլայ որ Հրաշից Ապարանքին մէկ մասը քաղաքին հին պարսպին մէջ (որու աշտարակներէն շատերն արդէն այս ժամանակներս փլել կ'սկսէին) փակուած էր : Այս աշտարակներէն մին զուարճութեան տեղ մ'ըրած էին չուառականք : Ստորին սրահին մէջ կապլիոն կար, իսկ մնացած բաները՝ վերին գտնիկներուն մէջ կը գտնուէին : Այս աշտարակն չուառականութեան ամենակենդանի և հետեւաբար ամենապժգալի վայրն էր, և տեսակ մը զարհուրելի փեթակի գիշեր ցորեկ կը բզլար հոն : Գիշերը՝ երբ բոլոր չուառականութեան տեղորդ

մասը ննջելու վրայ կը գտնուէր, երբ հրապարակին փոշելի ձառկաններուն վրայ լուսաւոր պատուհան մը չէր մնար, երբ այս անթիւ անհամար լնտանիքներէն, այս գողերու, գողոն կամ պիտակ աղջիկներու և տղեկներու մը ջիւննոցէն ալ ձայն ձիւն չէր լսուեր՝ շէն և ուրախ աշտարակը հանած անդուկէն ու ժխորէն կը ձանչցուէր միշտ, ինչպէս նաև այն շէկ լոյսէն՝ որ մի և նոյն ժամանակ լուսանցոյցներուն, պատուհաններուն, փեռեկեալ որմներու ծերպերուն մէջ շողալով՝ անոր բոլոր ծակախեղճներէն (եթէ այսպէս կրնայ ըստիլ) դուրս կ'ելնէր :

Մառանը կապլիոնն էր ուրեմն, ուր ցած դուռով մ'և դաստիկան ալեքսանտրեան մըմունջի պէս ձիւ սանդուղով մը կ'իջնուէր : Գրան վրայ իբր նշանատախտակ՝ նոր գրամներ և մորթութեամբ վառեկներ ներկայացնող թանձր պատուական նկար մը կար, տակն այս արձանադրո թիւնը կրելով : Սպաննաւա՛ լաւեակ՝ ներսն անմար դրամ՝ վճարողներուն :

Իրիկուն մը՝ այն պահուն որ Բարիկը ամէն զանդակները նինջի ժամը կը զարնէին՝ քաղաքապահ զինուորներուն եթէ ներելիք ըլլար Հրաշից զարհուրելի Ապարանքը մանե՛լ՝ չուառականներու զինեման մէջ սովորականէ աւելի աղմուկ, արբեցութիւն և հայհոյութիւններ պիտի գտնէին : Գուրը՝ հրապարակին մէջ խումբ խումբ մարդիկ ցած ձայնով իրարու հետ կը խօսէին՝ որպէս թէ մեծ մեքենայութիւն մը նիւթուելու վրայ ըլլար, և հոս հոն կըմտուէր մարդեր սալայատակին վրայ անշահ երկաթ մը սրելու վրայ կը տեսնուէին :

Սակայն բուն զինեման մէջ՝ չուառականք նոյն գիշեր զերեկ Եղեղ խորհուրդներն այն աստիճան գինուով և խաղով մոռցած էին՝ որ արբեցողներուն խօսքերէն ինչ բան դառնալը դառնալի զժուարին պիտի ըլլար : Միայն թէ երեսնին սովորականէ աւելի զուարթ էր, և իւրաքանչիւր ոք իրեն սրունքներուն մէջ տեղը գէշ մը կը փայլեցնէր, օրինակի համար յատուց մը, տապար մը, խոշոր երկայրի թուր մ'և կամ հին հրացանի (haquebute) ակիշ մը :

Սրահը բոլորաձև էր և ընդարձակ, այլ սեղաններն այն աստիճան խոնաված՝ և արբեցողք ալ այնքան բազմաթիւ էին՝ որ զինեռան բոլոր պարունակութիւնը՝ այր, կին, նստարան, դարձուրի կուժ, խմանք, ննջողք, խաղացողք, ողջանդամք, հաշմոտք՝ ոստրէի խեցիներու շեղջի մը նման՝ անկարգ ու խառն՝ Խոռոն կերպով կուտակուած կ'երևէին։ Թէև սեղաններուն վրայ քանի մը ճարպեր վառուած՝ այլ կապիտինն մէջ բուն ջահի տեղ բռնողը՝ արծարծուած կրակն էր։ Այնչափ խոնաւ էր այս մանանը՝ որ նոյն իսկ ամառուան մէջ կրակը միշտ վառ պահելու ստիպուած էին։ քանդակուած ծնօտով, և երկաթի հաստ կաղմածներով ու խոհանոցի գործիքներով ծածկուած ահագին կրակարան մը մեծ կրակ մը կը պարունակէր նոյն միջոցին։ Նման այն փայտով ու կիզակաւով ձևացած կրակին՝ որու՝ զիւրի գոհհաներու մէջ՝ դարբնոցի մը պատահաններու դիմացի պատին վրայ՝ շէկ ցոլացում մը պատճառելը կը տեսնուի։ Խոշոր շուն մը՝ մոխիրին վրայ ծանրութեամբ նստած՝ հնոցին առջև մնի կտորուանքներով ծածկուած շամփուր մը դարձնելու վրայ էր։

Թէև խառնակութիւնը մեծ՝ այլ սակայն մարդ առաջին ակնարկ մը ձգելէ վերջը՝ այս բազմութեան մէջ երեք զխառոր խումբեր կրնար որոշել՝ որոնք ընթերցողաց արդէն ծանօթ եղող երեք անձինքներու շուրջը կը գտնուէին։ Այս անձերէն մէկը՝ արեւելեան շատ մ'արուեստ թիթեղներով անհեթեթ կերպով դարձուած՝ Եղիպտոսի ու Պոհեմիոյ դուքս Մաթիաս Հիւնկաստի Սրիքալին էր՝ որ սեղանի մը վրայ նստած, սրունքներն իրար անցուցած և մասն օղին մէջ՝ զինք շրջապատող խոռոն ունկնդրէրներու՝ բարձր ձայնիւ բնական ու գերբնական ձեւերով լեզուէր մէջ իր ունեցած գիտութեան դասերը կ'աւանդէր։ Ուրիշ բազմութիւն մը մեր հին բարեկամ Գիւնի թաղաւոր Քլօրէն Թրոյլ-Երֆուի շուրջը կը տեսնուէր՝ որ զինք կուռ վառեալ ծանր կերպարանքով ու ցած ձայնով՝ զնքերով լեցուն ահագին տակաւ մ'որ բացուած էր իր առջև՝ առ և աւարին կարգադրութիւնը կ'ընէր։ Այս տակաւէս՝ առատութեան եղջիւրէ մը խնձոր

և խաղող թափելու նման՝ տապարներ, թուրեր, երկաթի սաղաւարաններ, վերտ զրահներ, տէգի և աղեղն (archegayes) երկաթներ, նետեր և փքլներ (viretons) առատօրէն կը հոսէին։ Խւրաքանչիւր դք մէյ մէկ բան կ'աւանդէր այս զնքերէն։ մէկը սաղաւարտ մը, միւսն երկար սուսեր մը, ուրիշ մը խաչաձեւ դաստապանով փոքր դաշոյն (miséricorde) մը։ Տղեկք ևս կը զննադրուէին և մինչև անդամ՝ անդամալոյծք՝ որք ասպաղէն ու զրահ դրած՝ իբր խոշոր բոտոսներ՝ արբեցողներուն սրունքներուն մէջտեղերէն կ'անցնէին ու կը դառնային։

Երբորդ բազմութիւն մը վերջապէս՝ ամենէ բազմութիւն, ժխորալի և զուարթ՝ նստարաններու և սեղաններու բոլոր ճամբաները կը զոյգէր կը խափանէր։ ասոնց մէջտեղը ծանր սպառազնութեան մը տակէ՝ — սաղաւարտէն մինչև կօշիկ խթաններն ըստ ամենայնի կատարեալ սպառազնութիւն մը — սրնդանման ձայն մը կը ճառագոսէր ու կը հայհոյէր անդադար։ Բոլոր մարմինը զէն ու զարդի տակ պնդող այս կտրիճն իր բազմական հանդերձին տակ այն աստիճան կորսուած անհետ եղած էր՝ որ իր վեր առնկուած կարմիր լիտի քիթը, խարտեաշ մազերու դանդուղը, վարդագոյն բերանն ու խիզախ աչքերը կը տեսնուէին մի միայն իր բոլոր անձէն։ Գօտին մեծ ու պզտիկ դաշոյններով լեցուն էր։ քովէն մեծ թուր մը կը կախուէր, ձախ կողմէն ժանդոտած նետակալ մը, զինոյ մեծ կուժ մ'առջևէն, իսկ աջ կողմը՝ մերկալանջ խոշոր աղջիկ մը։ Իր բոլորաբնական գոյնը բերանները կը խնային, կը հայհոյէին ու կը խմէին միանգամայն։

Թող ընթերցողն աւելցնէ ասոնց վրայ տասն-քսան երկրորդական խումբեր, զլուխուն վրայ զինոյ կուժեր կրող ու հոս հոն վազող արու և էգ սպասաւորներ, զնշամուղներու, փքլներու, քուռայներու, երկաթալ խաղերու վրայ կըլուած բազմութիւնը, մէկ կողմ՝ կուռներ, ուրիշ կողմ՝ համբոյրներ, և զաղափար մը պիտի ունենայ այս համախումբ տեսարանիս նկատմամբ, որու վրայ բոլորեալ մեծ հուրի մը պայծառութիւնը կը

դանդաշէր՝ զինեռան պատերուն վրայ բլուր ահաղին և անհեթեթ շուքի տարածելով ։

Իսկ աղմուկին վայնասունին նայելով՝ նոյն տեղը՝ սաստիկ շարժման մէջ գրուած զանգակի մը ներքին կողմին կրնար նմանցուիլ ։

Արակին առջևը գրուած մեծ տապալը՝ ուր խորոված մսէն ճարպի անձրեւ մը կը ճարձատէր շարունակ՝ իր անընդհատ ճչիւններովը սրահին մէկ ծայրէն մինչև մէկալ ծայրը փոխանակուած բլուրաւոր խօսակցութիւններուն միջոցները կը լեցնէր ։

Գինեռան խորը՝ կրակարանի ներքին բազմոցին վրայ՝ այս բոլոր ամբօթին մէջ փելիսփայ մը կար — Պետրոս Արեւիկաւար — ուր ոտքը մոխրին մէջ և աչքը խանձողներուն վրայ՝ կը խոկար ։

« Հասարձ, շնորհ, փութանք, զինուեցէք, ժամէ մը ճամբայ պիտի ելնենք », կ'ըսէր Քլօբէն Թրոյլերֆու իր արկօղեաններուն ։ Գեռահաս աղջիկ մը կը մըմնջէր ։

Հայր իմ մայր իմ, բարբի դիշեր,
Զկրակ թաղին յեաիններ ։

Երկու թուղթ խաղացողներ իրարու հետ կը մաքառէին ։ Սրն լիքորդ, կը գոչէր երկուքէն ամենէ աւելի ծիրանեղէմը, խաբանով պիտի դրոշմեմ ես գլեղ, որով թաղաւորին թղթի խաղերուն մէջ Միստիլիի աեղը կընաս բռնել ։

— Ո՛ւֆ, կ'ուսար Կօրման մ'որ իր ռնդաձայն շեշտէն կը ճանչցուէր, Քայլեռվիլի սուրբերուն նման զիզուած կուտուած էնք հոս ։

— Տղաք, սուր ձայնով մ'եղիպատսի դուքսը կ'ըսէր իր ունիւնիւրներուն, Քանանայի վհուկները՝ առանց աւելի, առանց իւղի, առանց անդրուարի և միայն քանի մը մողական բառերով իրենց զիշերային ժողովը կ'երթան ։ Խտակոյ վհուկները՝ որոնց ամենքն ալ կրակարանի մէջէ դուրս ելնելու պարտաւոր են՝ դրան առջև իրենց սպասող նոխաղ մը կ'ունենան միշտ » ։

Յոսից ցլլուխ սպասողէն նորատի ստահակին ձայնը բոլոր ամբօթին աղաղակին մէջ լսելի կ'ըլլար ։ « Աեցցէ՛, կեցցէ՛, կը

դաշէր, զինուորութեանս առաջին օրն է այսօր. չուտուական մ'եմ ես, չուտուական մը, խաչ վկայ՝ չուտուական մը, լեցուցէք ուրեմն որ խմմ. . . . Բարեկամք, անունս Ժեհան Քրօլլօ Զաղաքեանց է, և ես աղնուական մ'եմ ։ Իմ հաստատ կարծիքս այն է որ եթէ զինուոր մ'եղած ըլլար Աստուած՝ աւարառու զինուոր մը կ'ըլլար ։ Եղբարք, մենք կտրիճ ենք, ու հիմա զեղեցիկ արշաւանք մը պիտի բնենք ։ Եկեղեցին պաշարել, դռները խորտակել, աղուորիկ աղջիկն անկէ դուրս հանել, գատաւորներուն ձեռքէն, քահանաներուն ձեռքէն զան փրկել, վանատունը հիմնայատակ քանդել, եպիսկոպոսն եպիսկոպոսարանին մէջ այրել — այս ամէն բաները՝ քաղաքապետի մը զգալ մ'ապուր ուստէն աւելի քիչ ժամանակի մէջ պիտի կատարենք ։ Մեր դատն իրաւացի է, ուստի և Աստուածածնայ եկեղեցին պիտի կապտենք ու դործը պիտի լմնայ ։ Քուաղիմնտօն ալ պիտի բռնենք կախենք ։ Քուաղիմնտօն կը ճանչնա՞ք, աղջիկներ ։ Հոգեգալստեան օր մը հեւալով մեծ զանգակը հնչեցուցած ժամանակը միթէ տեսած էք զինքը ։ Մաս վկայ, խիստ զեղեցիկ է նա այս վիճակին մէջ, կարծես թէ դեռ մ'է երախի մը վրայ հեծած . . . ։ Մտիկ ըրէ՛ք ինձ, բարեկամք, բոլոր սրտովս չուտուական մ'եմ ես, հոգով արկօղեան մ'եմ, այսպէս եմ ծնած ։ Խիստ հարուստ էի ու բոլոր ինչքս կերայ ։ Մայրս կ'ուզէր զիս պաշտօնակալ մ'ընել, հայրս՝ փոխ-սարկաւաղ մը, հօրաքոյրս՝ հարցափորձի ժողովական մը, մեծ-մայրիս արքայի գալարպետ մը, մեծ-մայրիս քոյրը՝ կանոնիկոսապետ մը, այլ ես չուտուական ըլլալ փափաքեցայ, ու այս զխտաորութիւնս հօրս յայտնեցի՝ որ իր անէծքն երեսիս թքաւ, մօրս խօսեցայ՝ որ սկսաւ լալ, խեղճ պառաւր, և լորձուքներ ծորեցնել՝ ինչպէս այս կոճղը կրակարանի սոյն երկաթին վրայ կը ծորեցնէ ։ Աեցցէ՛ ուրախութիւն. ճշմարիտ Պիսէզը մ'եմ ես ։ Գինեպանուհիս, իմ աչքիս լոյսը, ուրիշ զինի բեր ինձի. հոգ մ'ըներ դեռ վճարելիք ստակ ունիմ ։ Ա՛լ Սիւրէնի զինի չեմ ուզեր, որ կոկորդս կը խոցոտէ, որպէս թէ տառազանով մ'ողողէի զան » ։

Բազմութիւնը միւս կողմէն ահագին քրքիջներով ծափեր կը զարնէր, և դարձողականը տեսնելով որ աղաղակն իր շուրջն երթալով առեւտրու վրայ էր դռնեց :

«Ո՛հ, դեղեյիկ աղմուկ յիրաւի, «Populi debacchantis populosa debacchiato!» : Այն ժամանակ աչքն որպէս թէ հիացական յափշտակութեան մէջ թաղուած, երեկոյեան աղօթք կարդացող կանոնիկոսի մը ձայնով սկսաւ երգել. «Որպիսի՛ երգք, «որպիսի՛ նուագարանք, որպիսի՛ նուագք, որպիսի՛ անվանձան «դեղեկեղանք երգին աստ. հնչեն մեղրածոր օրհնութեանցն նուագ «գարանք, քաղցր դեղեկեղանք հրեշտակաց, սքանչելի երգք «տաղունց . . . » : Եւ յանկարծ երգն ընդմիջելով. «Նշովից արմատ թանդարուհի, ընթերթու բան մը բեր ինձ» :

Պահ մը որպէս թէ լռութիւն ըլլալով միւս կողմէ Եղիպատոսի դուքսին գծնդակ ձայնը լսուեցաւ, որ իր գնչուներուն գասեր կու տար. «Աքիսն Աստուին կը կոչուի, աղուէսը՝ Կապոյտ-Ոսն կամ Վաղող-Անտառաց, գայլը՝ Գորշ-Ոսն կամ Ոսկի-Ոսն, արջը՝ Ալեւորն կամ Հաւն . . . » : Պայիկի մը գլխարկը հագած աստեան անտեսանելի կ'ըլլայ մարդ, և անտեսանելի իրերը կը տեսնէ . . . : Երբ անշահին մէկը մկրտուիլ կ'ուզէ՝ պէտք է կարմիր կամ սև թաւիչ հագած ըլլայ, և վզին վրայ պղտի զանգակ մը, նոյնպէս ոտքերուն վրայ պղտի զանգակ մը գտնուի . . . : Անբահայրը դուրսը կը բռնէ, կնքամայրն ալ ետեւի կողմը : Սիտրաքաղուն դէն աղջիկները բոլորովին մերկանդամ պարել աւելու կարողութիւնն ունի :

— Խաչ վկայ, Սիտրաքաղուն դէն ըլլալ կ'ուզէի ես », բնոր միջեց Ժեհան :

Միւս կողմէն չուստականք կը ղինաւորուէին միշտ՝ սրահին մէկ ծայրէն միւս ծայրը փափսալով :

«Այն հէք Եղիպատհին, կ'ըսէր գնչու մը . . . : Մեր քոյրն է նա . . . : Զինքը պէտք է աղատել :

— Միշտ Նօդր-Տամի մէջ կը դտնուի, կը կրկնէր Հրէի գէմբով Ժարտակէ մը :

— Անշուշտ :

— Ուրեմն ի՛նչ Նօդր-Տամ, ընկերք, կը դռնէր Ժարտակէն : Մանաւանդ որ Ֆերբէօլ և Ֆերբիսիօն սուրբերուն մատուռին մէջ երկու արձան կը դտնուի, մէկը Սուրբ-Յովհաննէս-Մկրտչի, միւսը Սուրբ-Անտոնի, երկուքն ալ ոսկեղէն՝ եօթն ոսկի մարկ և տասն և հինգ էստէլէն կշռելով, պատուանդաններն ալ ոսկեղօծ արծաթէ, որու կշիւր տասն և եօթ մարկ հինգ ունկի է : Ոսկերիչ ըլլալով այս ամէն բանը դիտեմ » :

Այս միջոցիս Ժեհանի ընթերթը բերին : Բարիպատուն իր քովը դանուող աղջկան վզին վրայ իյնալով պոռաց. «Կարի երջանիկ եմ ես յիրաւի, վկայ թող ըլլայ Սուրբ Վաղող-արմալք, զոր ժողովուրդը Սուրբ Կօկրէն կ'անուանէ : Գիմացս անբանին մէկն ունիմ՝ որ արշիւքսի մը լերկ կերպարանքով ձին կը նայի : Ահա ուրիշ մ'ալ ձախ կողմն, որու ահաւաններն անշահի երկար են՝ որ կզակը չ'երեւիր . . . : Ասկէ դատ Բօնդուաղի պաշարման մէջ մարաջախտ ար ժիէի պէս՝ աջ կողմն մամլօնի՝ մը կոթնցուցած եմ . . . : Ո՛հ, դու ալ, ընկեր, անշահ ու սըն լիքոր վաճառականի մը կերպարանքն ունիս, ու կու գաս քովս կը նստիս : Տոհմիկ մ'եմ ես, բարեկամ : Վաճառականութիւնն ազնուականութեան հետ մէկ չ'իրնար քալել : Ելիր այդ տեղէն . . . : Ե՛հ, գո՛ք հող, այդպէս մի՛ կուրիք : Ի՛նչպէս, Պաղիսդ-Սագաղող, դու որ այդպիսի վսեմ քիթ մ'ունիս, այդ արջին խոշոր կուսիներուն գիմաց՝ վստանդի մէջ կը դնես զան : Ո՛հ, անմիտ, «Քիթ այդպիսի չէ տուեալ ամենեցուն» . Non cuiquam datum est habere nasum . . . : Իբաւցընէ երկնային բան մ'ես դու, Ժաքըլին Կրծող-Ականջ, մեղք որ մազ չունիս գլխուդ վրայ . . . : Ինձ նայեցէք, Ժեհան Ֆրօլօ կը կոչուիմ ես, — եղբայրս սարկաւաղապետ է, ու կրողին երթայ : Բոլոր ըսածներս ճշմարտութիւններ են : Զուստական ըլլալով՝ արքայութեան մէջ

* Ֆրանսերէնի մէջ Ժարտակէ լեռան մը սրածայր կատարն ու նաև քաղաքի պտկունք կը նշանակէ :

Ծ թ

դանում տունի մը կէս բաժինէն յօժար կամօքս հրաժարեցայ.
Dimidiam domum in paradiso. բնագրին բառերով կը խօսիմ ձեզ: Թիրշաբ դուհին աւատ մ'ունիմ, և բոլոր կանայք վըրաս սէր կը կապեն, և այս այնչափ ոտոյդ է՝ որչափ ստոյդ է որ Սուրբ Լէյլ ընտիր ոսկերիչ մ'էր, և Սուրբ Լօրանը հաւկթի կեղեկներով այրեցին: Ա՛րքունում ձեզ, ընկերներ,

Եթէ ստեմ՝ ես դինի

Չործածեմ մէկ տարի:

«Նաղելիք իմ, լուսնկայով սա պատուհանէն դիտէ անդամ մը թէ ինչպէս հոն ամպերը տակնուվրայ կ'ընէ, ես ալ նոյնպէս փողակապդ տակնուվրայ կ'ընեմ. . . : Աղջիկներ, աղեկներ, բուն քիթը սրբեցէք, ճրագներուն քիթը կտրեցէք. . . : Ո՛հ, ո՛հ, այս ի՛նչ է բերնիս եկածը, շանթ և անէժք: Ո՛հ, պառաւ կատառուհի, աղջիկներուդ զլետուն վրայ չ'դառն մաղերնիս՝ ձուաղեղներուդ մէջ կը դաննեք: Ո՛հ, դարձ պառաւ, կնտակ ու անմաղ ձուաղեղները կը սիրեմ ես: Օ՛չ թէ սասանան քիթդ տախկեցնէ. . . : Բեհեզդեբուլի աղու՛ր պանդոկ յիբախ, ուր աղջիկները պատառաքողներով մաղերնին կը սանտրեն»:

Այսպէս զրուցելով՝ սկառառակը դետինը զարկաւ ու բոլոր զօրութեամբը սկսաւ երգել.

Ես չունիմ ապաքէն

Ո՛չ հաւատ, ո՛չ օրէն,

Ո՛չ տուն տեղ, ո՛չ կազմած,

Ո՛չ արքայ, ո՛չ Աստուած:

Այս միջոցիս Քլօբէն Թրուլերֆու Գիւնի թաղաւորը զինուց բաշխումն աւարտած ըլլալով՝ Արէնկուարի մօտեցաւ, որ ոտքերը կրակարանին երկնցոցած խորունկ մտախոհութեան մը մէջ սուղուած կ'երևէր, և «Բարեկամ Պետրոս, ըստ, ի՛նչ բանի վըրայ այդպէս կը մտածես»:

Արէնկուար մեղմաղձոտ ժպիտով մ'երեսն անոր դարձրնելով՝ «Արաւը կը սիրեմ ես, սիրելի իշխանդ, չէ՛ թէ այն հետեակ

պատճառով՝ որ կրակն ոտքերնիս կը տաքցընէ կամ թաներնիս կ'եփէ, այլ վասն զի կայծեր ունի այն և կայծերը ժամերով դիտելը կը սիրեմ ես երբեմնակի: Արակարանի սեաւ յատակին վըրայ ցանուած այս աստղերուն մէջ՝ հաղարումէկ բաներ կը զըտնեմ, ինչու որ այս աստղերն ալ մէյ մէկ աշխարհներ են ինձի համար:

— Արողին երթամ եթէ ըսածներէդ բան մը կը հասկընամ, ըստ չուառականը: Ժամը քանին է դիտես:

— Չդիտեմ», պատասխանեց Արէնկուար:

Քլօբէն այն ատեն Ելիպտոսի գօքսին մօտենալով՝ «Ընկեր Մաթիաս, ըստ, դիշերս յարմար չեմ տեսներ. կ'ըսուի թէ Լուի մետասաներորդ թաղաւորը Բարիդ կը դանուի:

— Այդ աւելի զօրաւոր պատճառ մ'է մեր քոյրն անոր ճիւղաներէն աղատելու, պատասխանեց ծեր դնչուն:

— Ատրիճի մը պէս կը խօսիս, Մաթիաս, ըստ Գիւնի թաղաւորը: Միւս կողմէ՝ զործն ալ ճարպիկութեամբ պիտի կատարենք: Եկեղեցւոյն մէջէն ընդդիմութիւն մը կրելու երկիւղ չունինք, վասն զի կանոնիկոսք նապաստակի պէս երկչոտ են, և զօրութիւնը մեր կողմն է: Խորհրդարանի մարդիկները վաղն աղջիկն առնելու համար եկած ժամանակնին՝ պատառակահապէս ծուղակը պիտի իյնան: Ե՛ս ալ չեմ ուզեր որ այն սիրուն աղջիկը կախուի»: Այս ըսելով Քլօբէն կապիւննէն դուրս ելաւ:

Այս միջոցիս Ժեհան քաշուած ձայնով մը կը զոչէր. «Ար խմեմ, կ'ուտեմ, արբած եմ, Արամազդն եմ ես. . . : Է՛հ, Պետրոս—Սպաննիչ, եթէ տակաւին այդպէս նայիս ինձ՝ քիթդ բերնիդ պիտի տամ անդամ մը»:

Արէնկուար ևս իր խոկումներէն ախմայ բաժնուած, իր չորս կողմի մոլեղին և ժխորալի տեսարանը դիտել սկսած էր ակառանդուն մէջէն մրմուլալով. «Անտակ ինչ է դինի, և խռովալից ինչ դինովութիւն» . Luxuriosa res vinum et tumultuosa ebrietas: Բա՛րէ, որչափ իրաւունք ունիմ չխմելու. և Սուրբ Պէնուա որչափ իրաւունքով կ'ըսէ թէ. «Գիւնի և իմաստնոց խնկ

պատճառ է ուխտադրութեան » . Vinum apostatare facit etiam sapientes » :

Այս պահուստ Բլօքէն կապիւններն ներս մտնելով որոտալի ձայնով մը գոչեց . « Ահա զիշեր » :

Բլօքէնի այս խօսքը չուսուականաց վրայ այն աղղեցութիւնն բրաւ՝ ինչ որ կ'ընէ յանկարծ փողի ձայնը դադար առած զօրաց վրայ : Այր , կիւն , տղայ զէնքերու և երկաթի կազմածներու մեծ զղրկիւնով զինետունէն դուրս խուժեցան :

Լուսինն այս ժամուս ամպերով ծածկուեցաւ : Հրաշից Ապարանքը թէև խոր մթութեան մէջ՝ այլ սակայն ամպի երևոյթ մը չունէր և մարդ կրնար լսել իրարու հետ փոփսացող այրերու ու կիներու բազմութեան մը շշուկը , և մութին մէջ անանց կերպ կերպ զէնքերուն փողփողիլը տեսնել : Բլօքէն մեծ քարի մը վրայ ելնելով՝

« Ի կա՛րգ , Արկօգեանք , գոչեց , 'ի կա՛րգ , Եղիպտոսցիք , 'ի կա՛րգ , Գալիլիացիք » :

Մութին մէջ շարժում մը կատարուեցաւ : Այն անբաւ բազմութիւնն այլ և այլ բազմութիւններ ձևացրնելու կերպով կարգի մըտնելու պէս եղաւ , և քանի մը վայրկեան վերջը Գիւնի թաղաւորը ձայնը բարձրացրնելով՝ « Հիմա , ըսաւ , լուսինն Բարիկ զոհհանքէն անցած ժամանակնիդ : Նշանաբառն այս է , Փոքր Բոց ճապոնէկն (Petite flambe en baguenaud!) , մինչև 'սօդր - Տամի առջև հասնելնիս՝ ջահերը չպիտի վառուին : Օ՛ն , յառա՛ջ » :

Տասն վայրկեան վերջը քաղաքապահ ձիաւորք լռիկ և մթին երկար թափօրի մ'առջևէ պարհաւած կը փախչէին . թափօր՝ որ վաճառաւորողներու հոծ թաղն ամէն կողմէ կտրող օձապտոյտ դոհհանքէն անցնելով՝ գէպ 'ի Շանժի կամուրջն իջնելու վրայ կը տեսնուէր :

ԱՆԻՄԱՑ ԲԱՐԵԿԱՄ ՄԸ

'Նոյն զիշերը Քուաղինոտօ չէր քնանար , և քիչ մը յառաջ եկեղեցւոյն մէջ իր վերջին ցայտային այցը կատարած էր : Գլուսները զոյցած միջոցին՝ անիկա չէր զիտած զնախասարկաւաղը՝ որ իր քովէն անցնելով և երկաթի ահաղին պահանջները զգուշութեամբ աղիւնէն ու փակելը տեսնելով (պահանջներ՝ որ պարսպի մ'ամբողջիւնը կու տային 'նոյն դռներու խոշոր թևերուն) ակնուրեւ սրանկողմիւն մը ցուցուցած էր : Տէր Բլօք՝ որու կերպարանքը սովորականէ աւելի մտախոհ եղած էր հիմա՝ խցիկի զիշերային պատահարէն 'ի վեր Քուաղինոտօյի հետ չարաչար վարմունք մ'ունէր , և երբեմն կը ծեծէր իսկ : Իսկ ասիկա իր հլուութիւնը , համբերութիւնն ու անձնանուէր համակերպութիւնը վայրկեան մ'իսկ չ'իփոխեցնելով , առանց կշտամբանք մը մրմնալու , առանց բերնէն տրտունջ մը հանելու նախասարկաւաղին կողմէ ամէն բան — նախասինք , հարուած , սպառնալիք — սիրով կը տանէր : Առ առաւելն Տէր Բլօքի ետեւէն ակնայեւ կը նայէր նա՝ երբ ասիկա աշտարակի սանդուղքներէն վեր կ'ելնէր , թէև նախասարկաւաղն Եղիպտոսէն առջև մէյ մ'ալ երևէ՞ ինքնին հրամարած ըլլար :

'Նոյն զիշերն ուրեմն Քուաղինոտօ՝ իր բարձ 'ի թողի եղած հէք զանգակներուն — Ժաքլինի , Մարիամի , Թիպօյի — վերջին ակնարկ մը նետելէ վերջը՝ մինչև հիսփսային աշտարակին սարն ելած էր , և իր լուսնալուծ մութ-կանթեղը (lanterne-sourde) կապարներուն վրայ գնելով սկսեւ էր Բարիկը զիտելու : Արդէն զրուցեցինք , զիշերը խիստ մթին էր , և Բարիկ՝ որ համեմատաբար խօսելով 'նոյն ատենները զեւ լուսաւորութեան կանթեղներ

չունէր՝ սեաւ զանգուածներու խառնակ կոյտ մը կ'ընծայէր՝ տեղ տեղ Սէնի սպիտակածոյր կոր դծով կտրտուած : Քուաղիմնոս բոլոր քաղաքին մէջ մէկ լոյս միայն կը տեսնէր հեռաւոր շէնքի մը պատուհանին մէջ . շէնք մ'որու տարաւմ և նսեմ կիսադէմ մը՝ Սէնդ-Անդուան գրան կողմը՝ յարկերէն խիստ բարձր՝ կը ծրագրուէր : Հոն ալ կար մէկը , որ կը հսկէր անքուն :

Ջանդակահարն այս մուսլի ու դիշերի հորիզոնին մէջ իր միակ տեսութեան ծփած ժամանակը՝ միւս կողմէ սրտին մէջ անբացատրելի անհանգստութիւն մը կ'զգար : Շատ օրերէ 'ի վեր չարազոյժ կերպարանք ունեցող մարդիկներու եկեղեցւոյն շուրջը դեղերին ու շարունակ աղջկան ապաւէնին վրայ աչքերնին տրնկած դիտելը տեսնելով՝ յարթմնի կը կենար , վախճալով որ հէք ապաստանելոյն դէմ դառապրութիւն մը կը նիւթուէր , վասն զի կը կարծէր անկիւթ թէ ինչպէս իր վրայ՝ նոյնպէս և աղջկան վրայ ալ՝ ժողովրդային ատելութիւն մը դոյալցած ըլլար : Ուստի իր զանգակատան վրայ դարանակալ կ'սպասէր՝ աչքը կարգ ըստ կարգէ խցիկին ու Բարիդի վրայ՝ մտքին մէջ ծագած բիւրաւոր կասկածներուն պատճառաւ՝ ընտիր շան մը նման լաւ պահպանութիւն ընելով :

Յանկարծ մինչդեռ այն մեծ քաղաքը կը զննէր իր ամենատուր աչքով , զոր բնութիւնն անոր վրայ պակսող միւս գործարաններուն որպէս թէ տեղը բռնելու համար այսպէս ըրած էր , թուեցաւ իրեն թէ Հին-Մաշկեկադործութեան քարափին նսեմ ծրագիրը տարօրինակ բան մ'ունէր , թէ նոյն կէտին վրայ շարժում մը կար , թէ ջրին սպիտակութեան վրայ սևորակ երևցող քիւլին դիծը միւս քարափներուն դժին նման ուղիղ ու հանդարտ չէր , և դետի մ'ալիքներուն կամ շարժման մէջ եզոզ բազմութեան մը զլուխներուն պէս կը տատանէր ու կը ճօճէր :

Այս բանն իրեն զարմանալի երևցաւ , և ու շաղրութիւնը կրկնապատկելով դիտեց որ շարժումը՝ որ իր մէջ լոյս մը չունէր՝ գէտ 'ի Միջնաքաղաքը դալու պէս կ'ըլլար : Ժամանակ մը քարափին վրայ շարունակուելէ վերջը՝ կամայ կամայ՝ որպէս թէ կողմոյն

ներսն կողմը մանեւ ինչպէս անցաւ զնայ , ետքը բոլորովին զանգրեւով՝ քարափին դիծն իր սովորական ուղղորդութիւնն ու անշարժութիւնը դատուեց :

Մինչ Գուաղիմնոս հաղարումէի եւթաղրութիւններու մէջ կը ծփէր՝ թուեցաւ իրեն թէ Միջնաքաղաքին մէջ՝ Նօղր-Տամի գէտ 'ի ճակատն ուղղորդ կերպով երկնցող Անդաստակի գոհհին մէջ շարժումը նորէն երևնալու վրայ ըլլար : Աերջապէս՝ դիշերուն խոր մթութեան հակառակ՝ զօրաբաժնի զլուխ մը նշմարեց , որ նոյն գոհհին դուրս կ'ելնէր , և մէկ վայրկեան վերջը հրապարակին մէջ սփռուած տարածուած բազմութիւն մը տեսաւ , որմէ նոյն մթութեան մէջ ուրիշ բան չէր կրնար որոշել՝ բայց թէ բազմութիւն մ'ըլլալը :

Այս տեսարանս Գուաղիմնոսի համար իր սարսափն ունէր : Հաւանական է որ այս նորօրինակ թափօքս՝ որ խոր մթութեան մը ներքեւ ինքզինքը ծածկելու անտես ընելու այնչափ մտադիր կ'երևէր՝ ոչ նուազ խորունկ լուսութիւն մը պահելու վրայ ըլլար : Թէև որ և է շշուկ մը պէտք էր ելնել անկէ — գէթ ոտից շարժումի շշուկ մը — այլ այս շշուկս մեր խուլին չէր կրնար հասնիլ , և այս մեծ բազմութիւնը՝ որմէ բան մը չլսելով հազիւ հազ բան մը կը տեսնէր՝ իրեն այնչափ մօտ յուզուելով ու քալելով՝ ահռելի ազդեցութիւն մը կ'ընէր իր վրայ , մեռեալներու մուխի մէջ կորսուած անշօշափելի և համը ամբոխի մ'ազդեցութիւն : Իրեն այնպէս կ'երևէր թէ մարդիկներով խոնեալ մէդի մը գէտ 'ի իրեն յառաջանալը , և մոթին մէջ ուրուականներու շարժիլ խլրտիլը տեսնելու վրայ ըլլար :

Նոյն կէտին սիրտը վերստին երկիւղիւ դառուելով՝ 'ի վնաս Եղիպատհայն ձեռնարկութեան մը գաղափարը նորէն իր միտքն ինկաւ , միանգամայն և բուռն դիրքի մը մէջ ինյալիքը տարտամ կերպով մ'զգաց : Այս տաղնապալի պահուս մէջ՝ այնպիսի ընտիր ու արագ գատողութեամբ մ'ինքզինքին հետ խորհուրդ մ'ըրաւ՝ որ այսպիսի յոռի կազմութիւն մ'ունեցող ուղեղէ մը չէր կրնար սպասուիլ : Պէտք էր միթէ Եղիպատհայն արթնցնել ,

փախցրնել : Ուսկից փախցրնել փողոցները բռնուած էին , եկեղեցւոյն ետեւի կողմը գետ կար : ընչ նաւ , ընչ ելք . . . : Մէկ միջոց կար միայն . Նօզր-Տամի սեռմին վրայ ինքզինքը սպաննել տալ , զէթ գիմարութիւն ընել՝ մինչև որ իրեն օղնութիւն մը հասնէր՝ եթէ երբէք պիտի հասնէր այն , և Էլմերալտայի նինջը չխոռվել : որովհետև խեղճ աղջիկն ինչպէս և է մեռնելու համար պիտի արթնար : Անգամ մ'այս որոշումն ընելէ վերջը՝ աւելի անդորր մտօք լինալն զիտել սկսաւ :

Թէև Անդաստակին մէջ բազմութիւնն երթալով ստուարանալու վրայ՝ այլ սակայն մտածեց Քուադրմոտո թէ խիստ քիչ աղմուկ ընել պէտք էր այն , ըստ որում զուհներուն ու հրապարակին պատուհանները միշտ փակուած կը տեսնէր : Յանկարծ լոյս մը շողողաց , և մէկ ակնթարթի մէջ՝ եօթն ութ վառուած ջահեր՝ մութին մէջ իրենց բոցերու խուրձերը ցնցելով՝ բազմութեան զլուխներուն վրայովը տատանել սկսան : Այն ժամանակ Քուադրմոտո Անդաստակին մէջ ցնցողազգեստ մարդերու ու կիներու ահաւելի հօտ մ'որոշ կերպով նշմարեց , հօտ մը մանդաղներով , տէգերով , յատուցներով , զեղարդներով զինուած՝ որոնց բիրտաւոր ծայրերը փողփողելու վրայ էին : Տեղ տեղ սեռ երեք ժանիւներ այս ժանտ երեսներուն վրայ եղջիւրներ կը ձևացընէին : Չանդակահարը տարտամ կերպով մը յիշեց այն խաժամուժը , և քանի մ'ամիս յառաջ զինքը խենթերու բաբ հռչակող այն զլուխները մի առ մի ճանչցաւ : Մարդ մը՝ մէկ ձեռքը ջահ մը բռնած , միւս ձեռքը մարակ մը՝ քարի մը վրայ ելնելով՝ ատենախօսելու պէս երեցաւ , և մի և նոյն ժամանակ այն այլակերպ բանակը քանի մը շարժումներ ըրաւ՝ որպէս թէ եկեղեցւոյն բոլորակքը զիրք մը բռնելու համար : Քուադրմոտո կանթեղը գետնէն վերցրնելով՝ աւելի մօտէն տեսնելու և պաշտպանութեան միջոցները խորհելու նպատակաւ՝ աշտարակներուն մէջ տեղը դառնուած տանեստանին վրայ իջաւ :

Քլօբէն Թրուլլերֆու Նօզր-Տամի բարձրաշէն մեծ-գրան տօջիւ հասած՝ իր գունդը պատերազմի կարգաւ շարած էր իրօք :

Թէև որ և է ընդդիմութեան մը չսպասէր՝ այլ իբր խոհեմ զօրակետ՝ այնպիսի կարգ մը պահել կ'ուզէր՝ որ ի հարկին քաղաքապահ կամ երկու հարիւր քսանեան զօրականներու յանկարծակեան մէկ յարձակմանը դէմ գնելու կարող ըլլայ : Այս պատճառաւ իր վաշտն այնպիսի կերպով մը շարադասած էր՝ որ մէկը բարձրէն կամ հեռուէն տեսնելով՝ Էքնօմայի պատերազմին հռովմէական եռանկիւնին , Աղեքսանդրի խոչբորակի զլուխը կամ Կիւտալ-Ատօլֆի հռչակաւոր սեպաձև ուրուագիծը պիտի կարծէր : Այս եռանկիւնիս խարիսխը՝ Անդաստակի զուհն իբր զօցելու կերպով մը՝ հրապարակին վարի կողմը կը կռնէր . կողերէն մէկը Հօդէլ-Տիէօ կը նայէր , իսկ միւսը՝ Սէն-Բիէր-օ-Պէօֆ զուհն : Քլօբէն Թրուլլերֆու Եղիպտոսի գլխին , մեք բարեկամ ժեսանի և ամենէ յանգուզն լինելէր՝ հետ եռանկիւննոյն զազալով կը գտնուէր :

Չուստականներու այս միջոցին Նօզր-Տամի վրայ փորձած ձեռնարկութիւնը միջին զարու քաղաքներուն մէջ անսովոր բան մը չէր : Ինչ որ այսօր հսկայանալիս կը կոչենք՝ այն ատեն էութիւն չուներ , և քաղմամարդ քաղաքներու , նա մանաւանդ մայրաքաղաքներու մէջ՝ կեդրոնական կանոնիչ իշխանութիւն մ'իւնչէ չէր գտնուէր : Վասն զի աւատականութիւնն այս մեծ թաղապետութիւններն անհեթեթ եղանակաւ մը կազմակերպած ըլլալով՝ քաղաք մը բիրտաւոր հողակալութիւններու հաւաքում մը կը գտնար՝ որք տարբեր ձևերով և տարբեր ընդարձակութեամբ բաշխումներ կու տային անոր : Եւ ան պատճառաւ հազարմեկ իրարու ներհակ ոստիկանութիւններ յառաջ կու դային , այսինքն ըսել կ'ուզեմ թէ ոստիկանութիւն չէր ըլլար : Օրինակի աղաքաւ Բարիլի մէջ բաց ի աւատական տուրք պահանջող հարիւր քառասուն և մէկ հողակալ իշխաններէն՝ քսան և հինգ դատաւորական իրաւունք և աւատական տուրք պահանջողներ կային — Բարիլի եպիսկոպոսէն սկսեալ՝ որ հարիւր հինգ փողոց ուներ , մինչև Նօզր-Տամ տէ Դանի առաջագործ՝ որու իշխանութեան տակ չորս փողոց կը գտնուէր : Բոլոր այս աւատական գաւառորէն

ները (justiciers) թագաւորին վեհապետական իշխանութիւնն անուամբ միայն կը ճանչնային. ամենքն ալ փողոցներու տեսչութեան իրաւունք ունէին. ամենքն ալ ինքնիշխան տէրեր էին: Լուի ԺԱ՝ այն անխոնջ դործաւորը՝ աւատական շէնքին կործանումն ընդարձակ կերպով մը սկսաւ. (կործանում՝ դոր Բիշլիէօ և Լուի ԺԱ՝ ի նպաստ թողովրդեան աւարտեց), և ընդհանուր ռստիկանութեան վերաբերեալ երկու-երեք խիստ հրամաններ հանելով՝ Բարիզն ամէն կողմէ ծածկող հողատէրութեանց այն մեծատարած ցանցը խզելու խորտակելու փորձ փորձեց: Այսպէս 1463ին հրաման ելաւ ժողովրդեան՝ զիշերայն պատուհանին ճրագներով լուսաւորել և շուները տան մէջ արդելու. այս հրամանին դէմ վարուողները կախաղանով պիտի պատժուէին. մի և նոյն տարին նոյնպէս հրաման՝ իրիկուն երկաթ շղթաներով փողոցները զոցել, և արդելը՝ զիշերը փողոցներուն մէջ դաշոյն կամ ֆլասակար զէնքեր չ'իրելու. այլ սակայն քիչ ատենէն թաղապետական օրէնսդրութեան բոլոր այս փորձերը բարձ ի թողի եղան խափանուեցան: Քաղաքաւորք հոգ չըրին որ հոմն իրենց պատուհանի ճրագները մարէ, և շուներն ազատ թողուցին ամէն կողմ թափաւելու. երկաթ շղթաները միայն պաշարման վիճակի մէջ դործածուեցան, և դաշոյն կրելու արդելքն ուրիշ փոփոխութիւն յառաջ չ'ընէրաւ՝ բայց եթէ Ռէյսը-Արսիլ քաղաքին Պարտուոյ-Արսիլ քաղաքի կոչուիլը, որ ակներեւ յառաջադիմութիւն մ'է: Աւատական իրաւասութեանց վաղեմի լատականութիւնը՝ քաղաքին մէջէն ամէն կողմէ իրարու դիմաց եկող, իրար նեղող, իրար կտրող և մէկ մէկու մէջ խառնուող դատաւորութիւններու և հողատիրութիւններու այն անբաւ շեղջակոյտը միշտ կանգուն մընաց. — քաղաքապահներու, փոխ-քաղաքապահներու և հակա-քաղաքապահներու անօրոտ և աւելորդ անտաւ, որու մէջէ սպառազէն աւազակութիւնը, աւարաւորութիւնն և հետաւորութիւնն ազատ համարձակ կ'անցնէին: Ուստի այս անկարգութեան մէջ անլուր դէպք մը չէր որ մաս մը խուժան՝ ամենաբազմամարդ թաղերու

մէջ պալատի մը, ապարանքի մը, տան մը վրայ յարձակի: Հասանգամ այսպիսի դէպքերու մէջ դրացիք այն տան միայն դործին կը խառնուէին՝ երբ աւարաւորութիւնը մինչև իրենց բնակարանը հասնէր: Հրացանի արձակումներու դէմ ականջնին կը դիմէին, փեղկերը կը փակէին, դռները կը պատնիշէին, և կը թողուին որ դուպարը քաղաքապահներով կամ առանց քաղաքապահներու լմնար, և հետեւեալ օրն ահա Բարիզի բնակիչները կ'ըսէին մէկ մէկու. «Այս զիշեր էգիէն-Պարպելի տունը կոխեր են: — Բլերմոն մարաջանար բռնուեր է, և այլն»: Այսպէս չէ թէ միայն արքայական բնակութիւնները — Լուվրը, Պալատը, Պասթիլը, Թուրնէլը — այլ նաև պարզապէս հողատիրական բնակութիւնները — Բլի-Պուրպոնը, Սանի ապարանքը, Անկուլէմի ապարանքը, և այլն — իրենց ժայռաւոր պարիսպներն և ներքնածակ պատշգամաւոր դռներն ունէին: Եկեղեցիները թէև իրենց սրբազան նկարադիրով պահպանուած՝ այլ սակայն մէջերունէն մէկ քանինները լաւ մ'ամրացած էին. Նօդը-Տամ անոնց կարգէն չէր: Սէն-Ժերմէնի արքայն սեպուհի մը նման ժայռաւոր պարիսպներ ունէր, և իր բնակութեան մէջ առելի ումընէ կեցներու համար պղինձ դործածած էր քան թէ զանգակներու: 1610ին իր ամրոցը կը տեսնուէր տակաւին, իսկ հիմա հազիւ թէ եկեղեցին կը մնայ:

Այլ գառնանք Նօդը-Տամի:

Երբ առաջին կարգադրութիւնները լմնցան (և ի պատիւ չ'ունենալներու կրթութեան՝ պէտք ենք ըսել որ Քլոբէնի հրամանները լուծեամբ և զարմանալի ճշգրտութեամբ կատարուեցան) ղօրքերուն կտրիճ հրամանատարն Անգաստակի քիւլին վրայ ելած՝ իր խուպու և դժնդակ ձայնը բարձրացուց, երեսը դէպ ի Նօդը-Տամ դարձուցած և իր ձեռքի ջահը շարժելով, որու լոյսը հոմէն տարուբեր և հանած մուխոմն ատեն ատեն ծածկուած՝ եկեղեցւոյն կարմրադոյն ճակատը մերթ տեսանելի մերթ անտեսանելի կ'ընէր աչքերու:

«Քեզ, Լուի ար Պոմոն, եպիսկոպոս Բարիզի, ատենակալ

Խորհրդարանի, ևս Քլօթէն Թրոյքերֆու, թաղաւոր Դիւնի, մեծ քօէղը, իշխան Արիօղեանց, եպիսկոպոս Խենթերու, Կլէսեմ, Մեր սիրելի քոյրը կախարդութեան պատճառաւ յանրաւի զատապարտուած՝ եկեղեցոյդ մէջ ապաստանած է, և դու անոր ապաւէն և պաշտպանութիւն կը սպարտաորիս։ Արդ՝ Խորհրդարանը զան բռնի առնուլ ուղեւով՝ դու ալ քու հաւատութիւնդ կու տաս, այնպէս որ եթէ Աստուած ու չուսուականք չըլլան՝ խեղճը վազուան օրը կրէվի մէջ պիտի կախուի։ Ուստի քեզ կու զանք, եպիսկոպոս։ Եթէ եկեղեցիդ նուիրական է՝ մեր քոյրն ալ նուիրական է, եթէ նուիրական չէ՝ մեր քոյրը՝ նուիրական չէ՝ նոս եկեղեցիդ ալ։ Այս պատճառաւ ահա՛ կը հրաւիրենք քեզ՝ որ եթէ եկեղեցիդ ազատել կ'ուզես՝ աղջիկը մեր ձեռքը տաս, եթէ ո'չ՝ աղջիկը բռնի պիտի առնուք, և եկեղեցիդ ալ պիտի թալլենք, որ պատուական գործ մը պիտի ըլլայ։ Ի հաստատութիւն որոյ հոս ահա՛ զըօշակս կը տնկեմ, և Աստուած քեզ պահապան, եպիսկոպոս Բարիզի Ծ։

Քուտղիմոսո տեսակ մը ակտուր ու վայրենի վեհաթեամբ մը արտաբերում՝ այս խօսքերը դժբաղվարար կարող չեղաւ լսել։ Չուսառական մ'իր դրօշը Քլօբէնի ներկայացուց, որ երկու սաւ լաքաբերու մէջտեղ հանդիսաւոր կերպով մը տնկեց զան։ Այս դրօշակս ուրիշ բան չէր՝ բայց եթէ երեքժանի մ'որտ ակռանեւ ըուն վրայ կենդանւոյ զիակի մ'արիւնսթաթաւ մէկ մեծ կտորն անդում էր։

Այս ընելէ վերջը՝ Գիւնի թագաւորը դառնալով աչքն իր քա-
նակին վրայ պտտաւոյց — վայրադ բազմոյ թիւն մ'որու նայաւ՝ քա-
ները զրնթէ՝ նիւախնեբոս չափ կը փաւիլային ։ Պահ մը լուռ կե-
նայէ ետքը՝

Ձ Օ՛հ, յառա՛ջ, տղա՛քս, պոռա՛ց: Ի դո՛րժ, դարձրի՛նք ծ:

Դարբինի կերպարանք ունեցող և քառակուսի անդամներով եւ բետոն չափքաւ մարդեր՝ ուներնուն վրայ մտքձեւով, ուներին եւ երկաթ ձողերով կարգերուն մէջէն դուրս ելնելով և դէպ ՚ի եկեղեցւոյն մեծ դուռը յառաջանալով՝ անոր սանդուղէն վեր

Ֆլան, և քիչ ասեմէն սրակամարին տակ կքուած՝ ունեւիններով
ու լծակներով սկսան դուռը բանալու աշխատիլ։ Չուտուականնե-
րու ամբողջ մը՝ դրան միտասան աստիճանները ծածկելով՝ անոնց
օգնելու կամ գիտելու համար ետեմէն եկած էին։

Սակայն եղած բոլոր ջանքերուն հակառակ՝ գոուր պինդ ու ամուր կը մնար : « Դոյզվեց արմատ, կարծր ու յաման է այն, կ'ըսէր մէկը : — Պատահած ըլլալուն պատճառաւ՝ կըճիկները կարծրացած են, կ'ըսէր միւսը :

— Արիացիք, ընկերներ, կը կրկնէր Քլօքէն : Գլուխ հողա-
թափի մը դէմ՝ դրաւ կը դնեմ՝ որ եկեղեցւոյն սպասաւորներէն
մէկն իսկ չարթնցած՝ դուռը պիտի բանաք, աղջիկը պիտի առ-
նուք աղատեք և աւագ խորանն ալ պիտի կապտեք : Ահա՛ կար-
ծեմ՝ փականքն արդէն կ'աւրուի տեղի կու տայ » :

Զարհուրելի գլղղիւն մ'այս միջոցիս Քլօբէնի ետևի կողմէ
լսելի ըլլալով՝ անոր խօսքերն ընդմիջեց : Դարձաւ Դիւնի թա-
ղաւորն և տեսաւ որ ահաղին գերան մ'երկնքէն ինկած՝ եկեղե-
ցոյն աստիճաններուն վրայ տասն-տասուերկուքի չափ չուռաւ-
կաններ ջախջախելէ վերջը՝ սալայատակին վրայ թնդանօթի մը
դղրղիւնով կ'ոստոստէր՝ հոս հոն իր մարդիկներուն՝ որք զար-
հուրանաց ճիչերով կը հեռանային՝ սրունքները խորտակելով : Ի
քիթիլ ական Անդաստակի նեղ շրջապատը թափուր մնաց : Դար-
բինք՝ թէև մեծ-դրան խորունկ կորուծիւններէն պահպանուած՝
դուռը թողուցին հեռացան, և նոյն ինքն Քլօբէն եկեղեցիէն բա-
ւական հեռաորովեամբ քաշուեցաւ :

« Մաղապուր ղերծայ, կ'աղաղակէր Ժեհան : Գերանին զալուն հովը լսելով հեռապայ շուտով, այլ Գեարոս-Սպաննիւղ սպաննուեցաւ անոր տակ » :

Անկարելի է նկարագրել թէ ինչպիսի ամբողջութիւն և սարսափ գերանին հետ մէկտեղ այս աւազակներու վրայ ինչա՞ն ֆանի մը վայրկեանն աչքերնին օլը յառած՝ արքայի քսան հազար առդեհաւորներէ աւելի՝ այս փայտի կտորէն ահաբեկած մնացին :

«Անէ՛ք, մրմնայ Եղիպտոսի գութսը, գործին մէջ կախարչութիւն կայ՝ կարծեմ»:

— Լուսինը կը նետէ մեզ այս կողմը, ըսաւ Անտրի լը Բուժ-
— Ինչու որ, կրկնեց Ֆրանսուա Շանդրերին, կ'ըսեն թէ լու-
սինն Աստուածածնայ բարեկամ է :

— Ամենքնիդ ալ աւանակներ եք », զոչեց Քլօքէն. սակայն
ի այնպէս գերանին ինչպէս ինկած ըլլալն ինքն ալ չէր կրնար
բացատրել :

Ջահերու լոյսը՝ եկեղեցւոյ ճակատին մինչև վերին կողմը հաս-
նիլ չ'զօրեւով՝ հոն բան մը չէր նշմարուեր : Ծանր գերանն Ան-
դաստակին մէջտեղն ինկած կը մնար, և անոր առաջին բաղ-
նիւնն ընդունող թշուառներուն հեծեծանքները կը լսուէր, որոնց
փորերը քարեղէն աստիճաններուն անկեան վրայ պայթած եր-
կուքի ձեղքուած էին :

Վերջապէս առաջին շուարումն անցնելով՝ Գիւնի թաղաւորը
հաւանական բացատրութիւն մը դատաւ, բացատրութիւն մ'որ լն-
դունելի երեցաւ իր ընկերներուն : « Ի՞նչ, ըսաւ, կանոնիկոսք
ինքզինքնին կը պաշտպանեն : Յաւա՞ր և 'ի կապուտ ուրեմն :

— Յաւա՞ր և 'ի կապուտ », կրկնեց ամբողջ ուրախութեան
ահաւելի աղաղակով մը, և մի և նոյն ժամանակ եկեղեցւոյն ճա-
կատին վրայ այնպիսի սաստկութեամբ նետերու և հրացաններու
արձակում մը սկսաւ՝ որ անոնց ձայնէն մօտաւոր տուներու ան-
դորր բնակիչները քուններէն արթնցան, և պատուհաններ բա-
ցուելով՝ զիշերային զգականեր և ճրագներ բռնող ձեռքեր երե-
ցան հոն :

« Արակ պատուհաններուն վրայ », զոչեց Քլօքէն : Իսկոյն
պատուհանները զոյգուեցան, և հէք քաղաքաւորք, որք հազիւ հազ
ժամանակ ունեցած էին ժխորի այս մթնշաղ տեսարանին վրայ
պակուցեալ նայուած մը ձգելու, ահաբեկ իրենց կիներուն քով
դարձան, իւրովի հարցընելով թէ արդեօք վհուկներու զաղանի
ժողովը հիմա Անդաստակին մէջ տեղի կ'ունենար, կամ թէ ինչ-
պէս ճիշդ Պուրկիսեօններու յարձակում կար : Էրիկներուն միտքը
զոգութիւն կու գար, կիներուն՝ խարդաւանութիւն, և ամենքը
կը դողային :

« Յաւա՞ր և յաւա՞ր », կը կրկնէին արկղեանք, այլ մօտենալ
չիշեւելով՝ եկեղեցին նայելու, գերանը նայելու վրայ էին : Գե-
րանը տեղէն չէր շարժեր, կերտն ալ իր հանդարտ և ամայի
կերարարանքը կը պահէր միշտ, սակայն և այսպէս կար բան մը
որ չուսուականաց ահաւորող կը պատճառէր նոյն պահուն :

« Օ՛հ, 'ի զո՛րծ, դարբինք, զոչեց Թրօյլերֆու : Ատորեցէք
դուռը » :

Ո՛չ որ քայլ մ'ըրաւ :

« Ո՛հ, անիծից արմատ անշահ մարդիկ, ըսաւ Քլօքէն, որ
գերանէ մը կը վախնաք » :

Եւր դարբին մ'անոր դառնալով. « Զօրապետ, ըսաւ, մեզ
նեղացնողը գերանը չէ, այլ դուռը՝ որ երկաթ ձողերով այնպէս
ամրացած է՝ որ ունեւիւններն օդուտ չեն ըներ :

— Գուռը խորտակելու համար ի՞նչ բան պէտք է ձեզի,
հարցուց Քլօքէն :

— Ի՞նչ բան պէտք է : Մանդղին մը պէտք է » :

Գիւնի թաղաւորն անվեհեր դէպ 'ի այն զարհուրելի մարդակը
վազելով՝ վրան ելաւ : « Ահա մանդղին մը, զոչեց, զոր կանո-
նիկոսք կը զրկեն ձեզ » : Եւ եկեղեցւոյն կողմը հեղնական ող-
ջոյն մ'ընելով. « Շնորհակալ եմք ձեզմէ, կանոնիկոսներ » :

Այս խրոխտանքը մեծ տպաւորութիւն մ'ընելով՝ գերանին հը-
մայքը ջնջուեցաւ մտքերու մէջէն, և չուսականք սիրտ ու խրա-
խոյս առին. մէյ մ'ալ նայիս այն ծանր մարդակն երկու հարիւր
հոժկու ձեռքերէ թեթեւ փետուրի մը նման վերցուելով՝ սասա-
կութեամբ մը մեծ դրան վրայ՝ զոր արդէն սասանելու աշխա-
տած էին՝ ինկաւ զարնուեցաւ : Մարդ մէկ քանի ազօտ ջահերու
լոյսով այս երկար մարդակս տեսնելով՝ զոր խուժանը վազելով
եկեղեցւոյն վրայ կը զահաւիւթէր՝ պիտի կարծէր թէ քարեղէն
հսկային վրայ յախուռն յարձակող բիւրոտնայ ամհի զաղան
մը կը տեսներ :

Գերանին բաղնիսնէն՝ դուռն որ կիսովի մետաղեայ բաղադրու-
թիւն ունէր՝ ահազին թմբուկի մը նման հնչեց, ու թէև չխոր-

բաղկուելով պինդ ու ամուր մնաց միշտ՝ այլ ամբողջ եկեղեցին
քարտեցաւ ՚ի հիմանց և շինուածին բոլոր խորութիւնները թըն-
դացին գորգեցան : Մի և նոյն ժամանակ շէնքին վրայէ խոշոր
քարերու անձրև մը սկսաւ յարձակողներուն գլուխը տեղալ : Քիչ
աղաղակեց ժեհան, միթէ իրենց խաղիւսմներն մեր գլուխներուն
վրայ կը ցնցեն աշտարակները . . . » : Այլ մղումն ու խրախոյսը
արուած էր և Գիւնի թաղաւորն ինք անձամբ օրինակ կու տար
ամենուն : Տարակոյս չէր մնար այլ ևս՝ որ ներսէն եպիսկոպոսն
ինքզինքը պաշտարանելու վրայ էր, և ինկած քարերուն միտ չ'ընե-
լով՝ քարեր, որք ալ և ահեակ դանկեր կը ջախջախէին, աւելի
բուռն կատաղութեամբ դուռը ծեծել սկսան :

Գիտեւու արժանի բան մ'է որ այս բոլոր քարերը թէև մէկ
մէկ իյնալու վրայ՝ այլ ՚ի մօտոյ կը յաջորդէին իրարու, այնպէս
որ արիօղեանք մի և նոյն ժամանակ երկու քարի հարուած կ'ու-
տէին . մէկը՝ սրունքն րնուս մէջ, միւսը՝ գլուխն րնուս վրայ : Քիչ
անգամ կը պատահէր որ քար մը վրիպէր նպատակէն, և ար-
դէն մեռեալներու և վիրաւորներու ընդարձակ խաւ մ'արինալծա-
ծաւ կը արօիէր յարձակողներու ոտից ներքե՝ որք հիմա կաա-
ղած մեղեդնա՞ծ կը նորոգուէին անդուլ անդադար : Երկար մար-
դակը կանոնաւոր հարուածներով գրան կը զարնէր միշտ, քա-
րերն անձրևանման կը տեղային և դուռը կը հեծէր :

Ընթերցողն անտարակոյս դժուարութիւն չունեցաւ դուշակելու
որ չուառականներու զայրոյթ պատճառող այս անակոններ ի դի-
մադրութիւնս մեր կարիճ խուլին՝ Քուաղիմնացի կողմէն կու դար,
որո՞ւ դիպուածը նպաստած էր դժբաղդաբար : Գլխուն մէջ դա-
ղափարները տակնուվրայ՝ աշտարակներու մէջտեղի տանեստանին
վրայ իջած միջոցին՝ քանի մը վայրկեան գաւիթին բոլոր եր-
կայքը մտաբանի մը պէս վաղած վաղվաւոր էր նա՝ եկեղեցւոյն
վրայ յարձակելու պատրաստ չուառականներու հո՞ծ զանդուածը
վերէն տեսնելով, և մի և նոյն ժամանակ Եղիպատհայն կեանքն
ազատելու համար երկնային կամ դժոխային իշխանութիւններն
ջնուլթեան կռիւնով : Խորհած էր հարաւային զանգակատունն

եղնելով՝ վտանգի զանգակը հնչեցնել . այլ զանգակը շարժման
մէջ գնելէ յառաջ՝ խոշոր Մարիամն ամենափոքր աղաղակ մը
ձգելէ յառաջ՝ եկեղեցւոյն դուռը տասն անգամ կոտրուելու ժա-
մանակ չունէր միթէ : Ճիշդ այն կէտին էր այս՝ ուր չուառական
զարբինք իրենց գործիքներովը դէպ ՚ի գուռը կը յառաջանային :
Ի՞նչ ընել պէտք էր արեւմ :

Յիշեց յանկարծ որ որմնադիրք բոլոր օրը հարաւային աշտա-
րակի պատը, կազմածն և տանիքը նորոգելու աշխատած էին,
և այս՝ իրեն համար լուսոյ նշոյլ մ'եղաւ : Պատը քարէ էր,
տանիքը կապարէ, կազմածը փայտէ . այնպիսի թանձրախիտ
կազմած մը՝ որ անպատ անուրը կու տային անոր :

Քուաղիմնացի իսկոյն դէպ ՚ի այն աշտարակը վաղելով՝ իրօք
շինութեան կարեւոր նիւթերով սենեակները լեցուն գտաւ : Քա-
րերու դէղեր կար հոն, պատատուած կապարի թերթեր, տախ-
տակներու արձակներ, սղոցով արդէն կտրուած ահալին գերան-
ներ, փլածներու շեղջեր . մէկ խօսքով անթերի զինարան մը :

Վարէն ցիցեցին ու մուրճերը կ'աշխատէին անդուլ, ու ժամա-
նակը սուղ էր : Ուստի Քուաղիմնացի բուռն զօրութեամբ մը՝ զօ-
րութիւն որ վտանգի զգացումով կը տասնապատուէր՝ գերաննե-
րուն մէջէն ամենէ ծանրն ու ամենէ երկարը վեր վերցնելով՝
պատուհանէ մը դուռս հանեց, ու աշտարակին դուռի կողմէն
զան բռնելով՝ տանեստանը շրջապատող խաղիւսմքին ծայրէն սա-
հեցուց և նետեց անդունդին վրայ : Այն ահալին փայտը՝ այս-
պէս հարիւր վաթսուն ոտք բարձրութենէ վար ինկած ժամանա-
կը՝ պատը քերելով, քանդակները կոտրուելով ինքզինքին վրայ
դարձաւ ու դարձաւ՝ որպէս թէ անջրպետին մէջ ինքզինքէն հո-
լովոյ ջաղացքի թև մ'եղած ըլլար : Վերջապէս գետին ինկաւ
այն և ահալի ձայն մ'է ելաւ : Այն սև գերանը սալայատակին
վրայ ոստոստելով՝ կարծես թէ նետուող օձի մը կը նմանէր :

Ինչպէս մոխիրը սղու մը շունչովը կը ցրուի՝ այսպէս ահա
ձողին իյնալովը չուառականաց ցրուիլ վարատիլը տեսաւ Քուա-
ղիմնացի : Ցուցուցած վախերնէն օգուտ քաղելով՝ մինչդեռ եր-
կիքն ինկած կռճիկն վրայ սնապաշտ նայուած մը կը յառէին և

նեաներով ու հրադէններով մեծ դրան քարեղէն սուրբերուն աչքերը կը հանէին՝ մեր խուլ զանգակահարը խաղիւսմքին այն քիււին վրայ՝ ուսկից դերանը նետուած էր՝ լուիկ մնջիկ քարեր ու փլածներ կը դիզէր կը կուտակէր։ Արով և մեծ դուռը հարուածելու սկսեցնուն պէս՝ քարերու կարկուտ մ'անյայտի սաստկութեամբ մ'իրենց գլուխնուն վրայ սկսաւ տեղալ՝ որ կարծեցին թէ նոյն կէտին եկեղեցին ինքզինքէն վրանին կը փլուէր։

Այս պահուստ Բուաղիմոնտոն տեսնողը ստուգիւ ահաբեկած պիտի մնար, բայց ի խաղիւսմքին վրայ դիզած նիւթերէն՝ բուն խակ տանեստանին վրայ ալ քարերու շեղջ մը կուտած էր նա, այնպէս որ արտաքին եզրին վրայ շեղջուած վէմերը հատնելուն պէս՝ տանեստանին վրայի կուտակութիւնը ձեռք առաւ։ Նոյն միջոցին անհաւատալի գործունէութեամբ մը կը խոնարհէր, կը կանգնէր, նորէն կը խոնարհէր, նորէն կը կանգնէր։ Իր պայիկի խոշոր գլուխը խաղիւսմքին վրայէն դուրս հանելով՝ ահադին քար մը վար կը նետէր, ետքն ուրիշ քար մը, ետքն ուրիշ մը։ Մերթմընդ մերթ իր աչքն՝ ինկող աղուոր քարի մը վրայ յառելով «Հա՛» կը գոչէր ուրախութեամբ՝ երբ կը տեսնէր թէ լաւ մը նպատակին կը հասնէր այն։

Սակայն միւս կողմէ՝ չուառականք չէին վհատեր։ Արդէն քսան անգամէ աւելի այն ցտուար դուռը՝ որու վրայ կատղութեամբ կը յարձակէին՝ իրենց կաղնեայ մանդղիտին ծանրութեան տակ՝ որ հարիւր մարդերու ուժով կը բաղմնապատկուէր՝ կ'երերար կը տատանէր։ Յցուամասերը կը ճռնէին, քանդակները կտոր կտոր կ'իյնային, ծղիւնիներն ամէն մէկ ցնցումի իրենց օղաւոր բեռններուն վրայ ընդոտ կը ցատկէին, աստղանները կը խորտակուէին, տախտակներն իրենց երկաթ շրջանակներուն մէջ փոշի դարձած կ'իյնային։ Քուաղիմոնտոյի բաղդէն դրան վրայ աւելի երկաթ կը գտնուէր քան տախտակ, սակայն և այսպէս կ'զգար թէ կ'երերէր այն։ Մանդղիտնի ամէն մէկ հարուածը՝ թէ և ինք չսէր՝ եկեղեցւոյ խորութիւններուն ու մի և նոյն ժամանակ իր աղեաց մէջ արձագանք կու տար։ Վերէն տեսնելով որ չուառականք

պանծանօք և կատղութեամբ լի՝ Նօզր-Տամի մթադին ճակատից իրենց բուռը կը ցուցնէին՝ Եղիպտոս-Հոյն և ինքզինքին համար բուռերուն թևոցը կը ցանկար՝ որք իր գլխին վրայէն թրու չեղով կը փախչէին գունդապունդ։ Իր վէմերու անձրեւը յարձաւորները վանելու չէր բաւեր։

Այս տագնապալի պահուստ մէջ խաղիւսմքէն քիչ մը վար՝ ուսկից արկօդեանները կը ջախջախէր՝ երկու քիւի երկար խողովակներ նշմարեց՝ որք անմիջապէս մեծ-դրան վրայով կը թափուէին։ Այս խողովակներուս ներքին բերանը տանեստանին սալայատակին վրայ կը յանգէր։ Մտքին մէջ դաղափար մը ծագեցաւ, իր զանգակահարի փոքրիկ բնակարանէն դնաց խուրճ մը բերաւ, և այս խուրճիս վրայ շատ մը բարակ տախտակներ և շատ մը կապարի պատառներ դնելով (վասն զի այս մթերները դործածուած չէին տախտակն) և այս շեղջն երկու խողովակներուն ծակին առջեւ զետեղելով՝ իր կանթեղով կրակ տուաւ անոր։

Ատոնք ըրած միջոցին՝ այլ ևս քար չէինալուն պատճառաւ՝ չուառականք դադրած էին վերը նայելէ։ Աւաղակները վարանք իր տղմուտ դաղարին մէջ նեղը խոթող վոհմակի մը նման շնչաւալաւ՝ ահադին աղմուկով մեծ դրան շուրջը կը խռնէին, որ թէ և մանդղիտնէն բոլորովին եղծուած՝ այլ սակայն միշտ կանալուն կը մնար։ Սարսուռով ու անձկութեամբ ամենամեծ հաբուածի մը կ'սպասէին, հարուած մ'որ պիտի խորտակէր կործանէր զան, և ամենքն ալ անոր քով գտնուելու մասին իրարու հետ կը մրցէին՝ որպէս զի բացուած ժամանակն այն ճոխ եկեղեցւոյն մէջ առաջին մանողներն իրենք ըլլան։ Եկեղեցի մ'ուր երեք դարերու ճոխութիւններ ու հարստութիւններ եկած կուտուած էին առատօրէն։ Ուրախութեան և ախորժի մոռնիւններով անդադար իրարու կը յիշեցնէին արծաթեայ գեղեցիկ գեղեցիկ խաչերը, գիպակեայ ընտիր շուրջառները, ոսկեզօծ արծաթէ հարուստ դամբանները, դասին մեծամեծ շքեղութիւնները — ակնախաղ հանդէսները — ջահերով շողջողուն Ծնունդի տօները — արևափայլ Ջատիկները — բոլոր այն մեծապայծառ

առնալով թիւները՝ ուր մասունքի տուփ, սուրբ նշխարներու աման, Սուրբ Խորհուրդի Տապանակ և այլն՝ սեղաններու վրայ ոսկեղէն ու աղամանեղէն բարձր քանդակներ կը յօրինէին : Առհասարակ ամէն կարգի չուառականք այս միջոցիս անտարակոյս խիստ շատ աւելի Նօղր-Տամի կողոպուտին վրայ կը մտածէին քան թէ Եղիսիմուհիին փրկութեան : Մտադիւր պիտի հաւատայինք նաև որ անոնցմէ շատերուն համար Էղմերալտան պատրուակ մ'էր միայն՝ եթէ դողերն իրօք պատրուակի պէտք ունենային :

Յանկարծ այն կէտին՝ ուր ամենքը վերջնական հարուածին բոլոր հնարաւոր ուժը տալու նպատակաւ՝ շունչներին բռնելով և մկանունքներն սրկելով՝ յետին ճիգ մը թափելու համար մանգղիներն շուրջ կը խմբուէին՝ դերանին տակէն լսուած ու խըղձուած ճիչէն աւելի զարհուրելի ճիչ մ'աչան անոնց մէջտեղը բարձրացաւ : Անոնք որ չէին ճչեր, անոնք որ կ'աղբէին տակաւին՝ աչքերնին դարձընելով հալած կապարի երկու հոսանքներ տեսան՝ որք շէնքին բարձրութենէ խուժանին ամենէ խուռն մասին վրայ կը թափուէին շարունակ : Մարդկային այս ծովը կ'քած էր այն եռացող մետաղին տակ, որ ինկած երկու տեղերը՝ ինչպէս տաք ջուրը ձեան մէջ կ'ընէ՝ երկու սև և ծխաշունչ ծակեր ձևացուցած էր բազմութեան մէջ, ծակեր՝ ուր կէս կիր դարձած հոգեվարներ կը խլտէին ցաւով մոնչելով : Մի և նոյն սոսկալի անձրեւէն շիթեր այս երկու դիտաւոր հոսանքներուն բոլորտիքը՝ յարձակողներուն վրայ ցանուելով բոցեղէն զայլիկոններու նման անոնց գանկերուն մէջ կը թափանցէին, ծանր ու դժուար կրակ կրակ մը բխրաւոր կարկուտներով այն թշուառները կը ծակոտէր :

Ելած աղաղակն աղեյօշ բան մ'եղաւ : Ամենէ յանդուգներն ինչպէս ամենէ երկչուները՝ դերանը դիակներուն վրայ նետուելով խառն 'ի խուռն փախան, և Անդաստակն երկրորդ անգամ թափուր մնաց :

Բոլոր աչքերն եկեղեցւոյն վերի կողմը վերցուած էին և տես-

նուածը տարօրինակ բան մ'էր : Անդրոնական վարդաձև պատուհանէն վեր՝ ամենէ բարձր դտիթին սարին վրայ՝ երկու զանգակատուններուն մէջտեղէն՝ կայծերու յորձանքներով բարձրացող ահագին բոց մը կար, կատաղի և անկարգ բոց մ'որու մէկ մասը հոփն ատեն ատեն մոխին մէջ կ'առնուր կը տանէր : Այս բոցէն վար՝ խարոյկի առուույտներով շողացող մթաղին խաղխամքէն վար՝ հրէշի որկորներ կըող երկու խողովակներ այս հրաբորբոք անձրևս անդադար կ'ործային կը ժայթքէին, անձրև մ'որու արծաթեայ վտակօրէն հոսումը ճակատի ստորին մասին մը թուլթան վրայ կը շողար : Քանի դեռնին կը մօտենային կապարեայ կրկին հոսանքները ցնցուղի բխրաւոր ծակերէն ցայտող ջուրին նման՝ կը լայննային կ'ընդարձակուէին : Բոցէն վեր՝ ահագին աշտարակները՝ որոնց ամէն մէկուն բուռն և հատու գոյներով — այսինքն մէկը բոլորովին սև, միւսը բոլորովին կարմիր — իրարմէ տարբեր կրկին երեսները կը տեսնուէր՝ մինչև երկինք տարածած անհուն շուքովն ահագին ևս կ'երեւէին : Իսկ իրենց վրայ զանաւոր գեներու ու վիշապներու անթիւ անհամար քանդակները բոցին անհանդարտ լուսէն զուժալի կերպարանք մ'առած՝ կարծես թէ շարունակ կը շարժէին ու կ'երեւէին : Առասպելական շուններն ումանք որպէս թէ կը խնդային, խողովակներու բերաններէ կարծես թէ կաղկանձելու ձայներ կը լսէիր, սալամանարներ կրակին մէջ կը փչէին և վիշապներ մոխին մէջ կը փռնդային : Եւ սոյն բոցով ու սոյն զղրկւնով իրենց քարեղէն քունէն այսպէս արթնցող հրէշներուն մէջ՝ կար մէկն որ կը քալէր և որ մերթ Ընդ մերթ՝ ինչպէս չղջիկը ճրագին առջևէն՝ այն բորբոքեալ խարոյկին զխմացէն կ'անցնէր :

Պիսեղրի բլուրներուն փայտահատն այս անօրինակ փարօսէն արթնալով և Նօղր-Տամի աշտարակներուն հսկայաձև շուքին իր թաւառներուն վրայ երերալը տեսնելով՝ ահով ու սոսկումով պիտի համակուէր անշուշտ :

Պահ մը չուառականաց մէջ սարսափէ յառաջ եկած լուրթիւն մը տիրեց, և այս միջոցիս ուրիշ բան չէր լսուեր՝ բայց եթէ

Հաննիկոսներուն՝ որք իրենց մեծարանին մէջ փակուած ըլլալով՝
կրակն առած ակոռի մը ձիերէն աւելի զարհուրած էին՝ երկու-
դէ ձայները, շուտ մը բացուած և աւելի շուտ զոցուած պատու-
հաններու դադարողով շշուկը, Հիւանդանոցի և տուններու մէջի
իրարանցումը, բոցը տարուբերող հովը, օրհասականներու վեր-
ջին հանգիւնը, և շարունակ սալայատակին վրայ հոսող կապա-
րեայ անձրևին ճարձատիւնը:

Այս միջոցիս չուառականներուն գլխաւորները Կոնտլօրիէ օ-
թեանին նախագաւթին տակ քաշուած՝ խորհուրդ ընելու վրայ
էին: Եղիպտոսի դուքսը՝ սահմանաքարի մը վրայ նստած՝ կրօնա-
կան երկիւղով մ'օղին մէջ երկու հարիւր ոտք վերը շողացող
կրակը կը զիտէր: Քլօրէն՝ «Հնար չ'կայ մտնելու», կը մըմը-
ռար ակռաներուն տակէն, և իր խոշոր կռուիները կը խածնէր
մոլեղին:

— Կիւսական հինաւուրց եկեղեցի՛ մը, կը քթմնջէր Մա-
թիաս Հիւնկատի Յրիքալի ծեր դնչուն:

— Ո՛հ, կը կրկնէր ալեւոր կեղծ զինուոր մը (narguois) որ ի-
րօք զինուորութիւն ըրած էր, ահա՛ եկեղեցւոյ խողովակներ՝ որք
Լեքզուրայի պատշգամածերպերէն աւելի սաստկութեամբ հալած
կապար կը թքնեն:

— Կը տեսնէ՞ք այն դէն որ շարունակ կրակին առջևէն կ'ան-
ցնի ու կը դառնայ, կը դռէր Եղիպտոսի դուքսը:

— Անշուշտ, ըսաւ Քլօրէն, անիծեալ զանգակահանն է նա՛,
«Քուղիմիտօն»:

Գնչուն գլուխը ցնցելով՝ «Ես կ'ըսեմ թէ Սաբնաք ողին է
այն, ամբութիւններու մեծ իշխանը, սատանան՝ որ սպառազէն
զինուորի մը կերպարանք ու առիւծի գլուխ մ'ունի: Անիկա մար-
դիկները քարի փոխելով՝ ամբողջներ կը շինէ ու յիսուն լէզէն-
ներու կը հրամայէ. ես կը ճանչնամ զայն, Դիշդ ան է: Եր-
բմն զաղեր ձի մը կը հեծնէ նա, երբեմն արեւելեան նկարներ
կրող զեղեցիկ հագուստ մը կը հագնի:

— Պելլիներ տը լ'Ելուալն ուր է, հարցուց Քլօրէն:

— Մեռա՛ւ, պատասխանեց չուառահի մը:

Անորի լը Բուժ ապուշ խնդումով մը ծիծաղելով՝ «Նօդը՝
Տամը Հիւանդանոցին դործ կը բանայ, կ'ըսէր:

— Այդ դուռը կոտրելու ճար մը չ'կայ ուրեմն, դռնեց Գիւ-
նի թագաւորն ոտքը դետին զարնելով:

Եղիպտոսի դուքսն եռացող կապարի կրկին վտակները տըխ-
րութեամբ մը ցուցուց անոր, որոնք եկեղեցւոյն սեւորակ ճակա-
տին վրայ՝ փոսփորեայ երկու երկար աղեկամաներու նման՝ դիծեր
կը զրոյմէին: «Տեսնուած են եկեղեցիներ՝ որք այսպէս անձամբ
ինքզինքնին պաշտպանեն, ըսաւ նա հառաչելով: Կոստանդնու-
պօլսոյ Սուրբ-Սօֆիա եկեղեցին ասիէ քառասուն տարի յառաջ՝
իր դմբէթները ցնցելով՝ որք իր գլուխներն են՝ երեք անգամ
եռակէ եռակ Մահօմէտի դրօշը դետին նետեց: Այս Նօդը-Տամը
շինող Բարիզցի Կիլիեօմը մեզ մ'էր:

— Ի՞նչ, սնկիքոր աւաղակներու նման ողորմելի կերպով մը
պիտի ձկներք երթանք, ըսաւ Քլօրէն: Պիտի թողունք միթէ մեր
քոյրն որ այն գլխանոցաւոր դայլերուն ձեռքով կախուի վաղուան
օրը:

— Հապա աւանդատունը, ուր այնչափ ոտիկ կայ, աւելցուց
չուառական մ'որու անունը դժբաղդաբար անձանօթ է մեզ:

— Անէ՛ծք, դռնեց Թրոյլերֆու:

— Անդամ մի ևս փորձէ՛ք, կրկնեց չուառականը:

Մաթիաս Հիւնկատի գլուխը շարժելով՝ «Գունէն պիտի չ'կըր-
նանք մանկը, ըսաւ: Հարկ է այն հինաւուրց կիւսին սպառազի-
նութեան մէկ տկար կողմը դաննեք — ծակ մը, կեղծ դուռ մը,
որ և է կցուած մը:

— Ո՛վ հետս կու գայ, ըսաւ Քլօրէն, ահա՛ ես նորէն կը
դառնամ. . . : Ինձ նայեցէ՛ք, ո՛ր է Ժեհան փոքր դպրոցականը,
որ այնչափ զինաւորուած էր:

— Խնդալուն ձայնը չլուրիւր ալ, մեռած պէտք է ըլլայ», ը-
սաւ մէջբնէն մէկը:

Գիւնի թագաւորը յօնքը պուտելով՝ «Մեղք, ըսաւ, այն զէն»

ու զարդին տակ կտրի՞ճ սիրտ մը կար: — Իսկ Պետրոսն Կրէնս կուսորը:

— Հրամանատար Բլօքէն, ըստ Անտրի լը Բուժ, Լուսնայափոխներու կամուրջն էինք դեռ, ու նա կծիկը դրաւ Ծ:

Բլօքէն ոտքը դետին զարնելով՝ «Ո՛հ, անզգամ, ըստ, ան զմեզ այս գործիս մէջ նետեցի և այսպէս ինքը կծիկը կը դնէ: . . : Անա շաղակրատ, որու սաղաարտը հողաթափ մ'է:

— Հրամանատար Բլօքէն, ըստ Անտրի լը Բուժ, որ Անդաստակի դուեհին մէջ կը նայէր, ահաւասիկ փոքր դպրոցականը:

— Օրհնեալ ըլլայ Պրոտոն, ըստ Բլօքէն: Սակայն ինչ է ետեւէն քաշածը Ծ:

Իրօք Ժեհանն էր այն որ՝ իրմէ քսան անդամ տեղի երկայն խոտի ցողունի մը լծուած մըջիւնէ մ'առելի շնչասպառ՝ կը վազէր, որքան որ բաղդախնդիր ասպետի իր ծանր հաղուստներն ու սալայատակին վրայ արիւթեամբ քաշած երկար ելնարան մըջկը ներէր իրեն:

«Յաղթանակ: Զգե՛լ Աստուծոյ փութեանէն, կը գոչէր զպրոցականը: Ահա ելնարան մ'որ Սէն-Լանտրի նաւահանգստին բերդ պարպողներուն կը վերաբերի Ծ:

Բլօքէն անոր մօտենալով՝ «Տղայ, ըստ, այդ ելնարանն ինչ պիտի ընես:

— Վերջապէս ձեռք անցուցի զայն, ըստ Ժեհանն շունչը կրտսրած: Գիտէի որ զանաւորը — տեղադրուած տան սայլահիւղին տակ: Հոն ճանչցած մէկ աղջիկս կայ, որ Կոպիտոնի պէս գեղեցիկ կը դանէ զիս . . . : Անոր ձեռքով ելնարանը ձեռք ձգեցի . . . : Խեղճը կիսամերկ եկաւ ինձ դուռը բացաւ:

— Լաւ, բայց ինչ պիտի ընես այդ ելնարանը, ըստ Բլօքէն Ծ:

Ժեհանն ննջաւորաւ ու կարող կերպարանքով անդամ մ'անոր նայեցաւ, ու մի և նոյն ժամանակը մատներովը փայտեայ բամբիւրներու նման ձայներ հանեց: Վսեմ էր նա այս կէտիս: Գրլխուն վրայ Ժեհ դարու մէջ գործածուող այն ծանր սաղաարտ:

ներէն մէկն ունէր՝ որք իրենց ահադին զարդերովը թշնամին կ'ահաբեկէին: Իր դրածը տասն երկաթեայ կտուցներով ցցուած ըլլալով՝ Ժեհանն հետադիմ հոմերական նաւուն Δεκέμβριος (տասն ժանի) զարհուրելի մականուան կրնար արժանի ըլլալ:

«Թէ ինչ պիտի ընեմ ելնարանը, օգոստոսիս թաղաւոր Գիւնի: Կը տեսնէք հոն, երեք մեծ դռներուն վրայով՝ անբան կերպարանքներ կրող այն արձաններուն շարը:

— Այո: Ետքը:

— Ֆրանսայի թաղաւորներու դաւիթն է այն:

— Ինձի ինչ, ըստ Բլօքէն:

— Կեցիք, այդ դաւիթին ծայրը դուռ մը կայ որ աղիւով (loquet) մը միայն փակուած է, այս սանդուղով հոն կ'ելնեմ, և եկեղեցւոյն մէջ կը մոնեմ:

— Տղայ, թող որ առաջին անգամ ես վեր ելնեմ:

— Չէ, ընկեր, այդ չըլլար, ելնարանն իմն է. եկէք ետեւէս, ինձմէ վերջը դուք կ'ելնէք:

— Խեղճ անիծած, ըստ Բլօքէն նեղարտութեամբ. ես մարդու ետեւ երթալ չեմ ուզեր:

— Ուրեմն Բլօքէն, դնա ելնարան մը փնտռէ Ծ:

Այս ըսելէ վերջը Ժեհանն սկսաւ հրապարակին մէջ վազել, ելնարանը քաշելով և «Տղայք, ետեւէս եկէք» պոռալով:

Մէկ րոպէի մէջ ելնարանը կանգնուելով՝ կողմնակի դռներէն մէկուն վրայովը՝ ստորին դաւիթի խաղիւսամբին առջեւ գրուեցաւ: Չուստականներու ամբոխը՝ վեր ելնելու դիմամբ՝ ահադին աղաղակներով եկաւ ելնարանին տակ խոնեցաւ թէև՝ այդ Ժեհանն իր իրաւունքը հաստատ պահելով՝ սանդղամատներուն վրայ առաջին անգամ ինքը ոտքը դրաւ: Ճամբան բաւական երկար էր. բայց ի սալայատակէն վեր վաթսուս ոտք բարձրութենէ՝ զոր Ֆրանսայի թաղաւորներու դաւիթն ունի այսօր՝ արտաքին սանդղակին տասն և մէկ աստիճաններն ևս կար: Ժեհանն իր ծանրակիր զէն ու զարդովն արդիււած՝ մէկ ձեռքով սանդղամատերը բռնելով՝ միւսով նետակալը՝ կամաց կամաց վեր կ'ելնէր: Ելնարանը

բանին մէջտեղը հասնելով տխուր նայուած մը ձեռք մնունքով
խեղճ արկղիւններուն վրայ՝ որոնցմով մեծ-դրան աստիճանները
ծածկուած էին : « Բա՛րէ, ըսաւ, ահա գիտնե՛րու կոյտ մը՝ Ե-
ղիականի հինգերորդ երդին արժանի » : Ետքը սկսաւ նորէն վեր
ելնել, չուառականներն ալ ետեւէն, որոնցմէ՝ ամէն մէկ ասն-
դղամաստի վրայ՝ մէյ մէկ հոգի կը գտնուէր : Մէկը նոյն միջոցին
մտ թին մէջ վէտ վէտ վեր ելնող զրահաւոր կռնակներու այս
դիմը տեսնելով՝ եկեղեցւոյն զիմացը կանգնող պողպատեայ խե-
ցիկներով օձ մը պիտի կարծէր : Ժեհան՝ որ սուլելով զլուխը կը
դանուէր՝ կատարեալ կ'ընէր աչաց պատրանքը :

Հուսկ ուրեմն գպրոցականը դաւթի պառչկամը հասնելով՝ բո-
ւոր չուառականներու ծափահարութիւններովն անոր վրայ ցատ-
կեց, և այսպէս միջնաբերդին տէր եղած՝ ուրախութեան ճիչ մը
արձակած միջոցին՝ ահա յանկարծ՝ որպէս թէ քարացած՝ եղած
տեղը մնաց. վասն զի ճիշդ նոյն կէտին՝ թաղաւորի արձանի մը
ետեւէն Քուաղմնոտոն տեսած էր՝ կայծակնացայտ աչքով մը մու-
թին մէջ պահուած :

Ահարկու սաստառող՝ առանց ժամանակ տալու որ երկրորդ պա-
շարող մ'ինքզինքը դաւթին վրայ նետէ՝ անվեհեր սանդուղին
զլուխը ցատկեց և առանց խօսք մ'արտաբերելու՝ իր հոժկու
ձեռքերովն անոր կրկին դաղաթներէն բռնելով՝ վերցնելով պա-
տէն հեռացուց, և մէկ կողմէ անձկութեան աղաղակներ հանուած
ժամանակ՝ վերէն վար չուառականներով խռնուած այն երկար ու
գիւրակոր ելնարանը վայրկեան մը ճօճելով՝ յանկարծ դերմարդ-
կային զօրութեամբ մ'այն խուռն բազմութիւնը հրապարակին
մէջ թափեց : Պահ մ'ամենէ անվեհերներուն իսկ սիրտը թունդ
եղած կը արտփէր սաստիկ, ինչու որ ելնարանը՝ դէպ 'ի ետեւ
նետուած՝ մէկ երկու բոպէ ուղղորդ և կանգուն մնալէ ու դեղեւել
ցուցնելէ վերջը՝ տատանեցաւ, և յանկարծ՝ ութսուն ոտք շա-
ռախովով ահարկու շրջանակի աղեղ մը ձևացնելով՝ շղթաները
խորտակուած շարժուն-կամուրջէ (pont-levis) մ'աւելի արագու-
թեամբ իր վրան գտնուած աւազակներու ծանրութեամբ մէկտեղ՝

սալարկին վրայ ինկաւ : Չարհուրելի անէծքի ձայն մը լսուեցաւ
նոյն միջոցին, որմէ ետքն ամենայն ինչ լռեց, և քանի մը հաշ-
մուած թշուառներ մնուելու դէպքին տակէն սողալով քաշուե-
ցան : Չուառականներու մէջ յաղթանակի առաջին ձայներուն
ցառի ու զայրոյթի շշուկ մը յաջորդեց : Քուաղմնոտո՝ երկու ար-
մուկները խաղիւսաբին կոթնցուցած անողոք կերպով մը կը նա-
յէր, կը գիտէր, և կարծես թէ պատահանին առջև կեցած՝ ծե-
րունի թաւամաղ թաղաւոր մ'ըլլար :

Տաղնապալի դիրքի մը մէջ էր Ժեհան : Ութսուն ոտք ուղ-
ղորդ պատով մ'իւր ընկերներէն դատուած՝ դաւթին մէջ այն
զարհուրելի զանգակահարին հետ առանձին կը գտնուէր, վասն
զի մինչդեռ Քուաղմնոտո ելնարանին հետ խաղալու վրայ՝ ինքը
զազանի դուռը բաց կարծելով՝ դէպ 'ի հոն վաղած էր, և կար-
ծածին հակառակ անոր դոյ ըլլալը տեսնելով՝ (ըստ որում խու-
լը՝ դաւթին մէջ մտած ժամանակը՝ զան փակած էր իր ետեւէն),
և շունչ առնել չիշխելով՝ քարեղէն արձանի մ'ետեւի դին պա-
հուած էր՝ հրեշային սապատողին վրայ ահարկէ կերպարանք մը
յառելով. նման այն մարդուն՝ որ դառապեղին (ménagerie) մը
պահապանին կիներ սիրելով՝ ժամադրութեան մը գնաց մէկ դի-
շեր և սանդղով սխալ կողմ մ'ելնելով՝ սպիտակ արջի մ'առջև
միակ միայնակ գտնուեցաւ :

Ի սկզբան խուլը չ'դիտեց զան, այլ վերջապէս զլուխը դար-
ձնելով և գպրոցականը տեսնելով՝ յանկարծակի կանգնեցաւ :

Թէև խիստ դուպարի մը պատրաստուեցաւ Ժեհան՝ այլ սա-
կայն խուլն անշարժ իր տեղը մնալով՝ երեսը գպրոցականին դար-
ձուցած կը նայէր միայն :

« Օ՛հ, օ՛հ, ըսաւ Ժեհան, այդ միակ ու մեղամաղձոտ աչքովդ
ինչ ինձի կը նայիս » : Եւ այսպէս զրուցելով նորատի հանած
վարածն 'ի ծածուկ իր նետը կը պատրաստէր : « Քուաղմնոտո,
դո՛ւնց, մականունդ պիտի փոխեմ ես, և ասկէ վերջը գրե՛ղ
« Կոյր Քուաղմնոտո » պիտի կոչեն » :

Ասոր վրայ Ժեհան իր փետրաւոր փքինն արձակեց՝ որ սուլե-

լով գնաց սապատողին ձախ թևին վրայ միտեցաւ : Իրեն դրացի՝ քարեղէն Քարամօն թաղաւորը կեղեքած մ'ընդունելով որչափ որ հող պիտի ընէր՝ անկէ աւելի հող մ'ընել չցուցուց Քուաղիմոս : Ձեռքը դէպ 'ի միտած սլաքը տանելով բաղուկովը խլեց զայն ու խոշոր ծունկին վրայ հանդարտ եղանակաւ մը ջախջախելէ վերջը՝ թողուց աւելի՝ քան թէ նետեց՝ այն երկու կտորները : Այլ երկրորդ անգամ նետն արձակելու ժամանակ թող չտուաւ Թեհանի, և ուռնդերուն մէջէն սաստիկ մը փչելով մաւրախի նման ցատկեց, ինկաւ դպրոցականին վրայ՝ որու ղէն ու զարդը պատին դէմ զարնուելով տափակցաւ :

Այն ատեն այս կիսաստուերին մէջ՝ ուր ջահերուն լոյսը կը ծփէր՝ սոսկալի բան մը տեսնուեցաւ :

Քուաղիմոս ձախ ձեռքովը Թեհանի երկու բաղուկներ բռնեց՝ որ ինքզինքը կորսուած զգալով և ոչ իսկ կ'ողորէր անոր դէմ, իսկ աջ ձեռքովը՝ առանց ձայն մը հանելու և չարադոյժ դանդաղութեամբ մ'անոր բոլոր ղէնքերը կը քակէր — թուրը, զաշմանները, սաղաւարտը, զրահը, բաղկի պահպանակները : Կարծես թէ կապիկ մ'ընկողը ստիկելու վրայ էր : Գպրոցականին երկաթէ պատեանը կտոր կտոր ոտիցը տակ կը նետէր Քուաղիմոս :

Գպրոցականն այն զարհուրելի ձեռքերուն մէջ ինքզինքը զինաթափ, տկար և մերկ զգալով իր խուլ թշնամոյն բան խօսելու չճշնեցաւ, այլ լրբօրէն երեսն 'ի վար խնդալով վեշտասանամեայ պատանոյ յատուկ եղած անվեհեր անհողութեամբն այն ատեններու ժողովրդային երգն սկսաւ երգել :

Հագուած է պատուական

Քաղաքը Քամուրէի :

Մարաֆէն կապտեց զան :

Սակայն չ'կրցաւ լմնցընել : Քուաղիմոս՝ գաւթիին քիւին վերայ կանգուն՝ մէկ ձեռքով դպրոցականն ոտքերէն բռնած՝ պարսառիկի մը նման անդունդին վրայ դարձընէին վերջը՝ մարդկային գլխու դանկի մը պատին զարնուելուն նման ձայն մը լսուեցաւ, մի և նոյն ժամանակ բանի մ'իյնալը տեսնուեցաւ՝ որ մէկ

երրորդ ճամբան հալիւ ըրած՝ ճարտարապետական ցցուում մը արդիւլուած մնաց : Այսպէս հոն մնացածը՝ երկուքի ծուռած, երկիւսմունքը ջախջախուած և դանկը պարպուած մեռած մարմին մ'էր :

Սուսիւմի ձայն մը լսուեցաւ չուսականաց մէջ : « Ի վրէժ, դռնեց Բլօբէն : — Յառ և յաւր, պատասխանեց ամբողջ : — Յարձակում, յարձակում » : Զարհուրելի աղաղակ մը փրթաւ՝ որու մէջ ամէն լեզու, ամէն դաւառաբարբառ, ամէն առողանու թիւն կը խառնուէին : Հէք դպրոցականին մահն այս բազմութեան մոլեղին եռանդ մը պատճառեց : Միւս կողմէ սապատողի մը ձեռքով եկեղեցւոյ մ'առջև արդիւլուած մնալին՝ զիրենք ամօթով ու զայրոյթով կը համակէր : Կատողութիւնն ելնարաններ զրտաւ, ջահերը բազմապատկեց, և քանի մը վայրկեանէն Քուաղիմոս խռոված՝ այս ահուելի բազմութեան ամէն կողմէ՝ Նօդր-Տամի վրայ յարձակմամբ ելնելը տեսաւ : Ելնարան չունեցողները հանգուցաւոր չուաններ ունէին, չուան չունեցողները բարձրաքանդակներուն վրայ կը մագլցէին, ու մէկ մէկու ցնցոտիներէն կախուած կը տեսնուէին : Այս զարհուրելի դէմքերու մակընթացութեան դէմ գնելու հնար չ'կար, կատողութիւնն այս վայրագ դէմքերը կը բորբոքէր : Փոշելի երեսներին քրտինքով կը ծածկուէր, աչքերին կը փայլատակէին, և Քուաղիմոս բոլոր այս դիմաձուլութիւններէ, բոլոր այս ազդուութիւններէ պաշարուած կը մնար : Կարծես թէ ուրիշ եկեղեցի մ'իր զորդոնանները, իր շուները, իր դեւերը, իր բանդազուշական քանդակները Նօդր-Տամի վրայ յարձակելու դրկած ըլլար : Ուրիշ բան չէր տեսնուէր՝ բայց եթէ ճակատի քարեղէն հրէշներուն վրայ կենդանի հրէշներու խաւ մը :

Այս միջոցիս հրապարակը բիրաւոր ջահերով ծածկուելով՝ մթութեան մէջ թաղուած այս սոսկալի տեսարանս յանկարծ լուսով պարառուած կը գտնուէր : Անպատակը կը շողջողար և իր լոյսը մինչև երկինք կը հանէր, բարձր տանի ստանին վրայ իսկ լոյսը կը վառէր միշտ, և քաղաքն ինչուան հեռուները կը լուս-

ստորեր: Կրկին աշտարակներու ստուերական ահադին ծրարիրը Բարիզի հեռաւոր յարկերուն վրայ տարածուելով այս լոյսին մէջ շուքի աղեղնաձև ահադին հատուած մը կը ձևացընէր: Միւս կողմէ բոլոր քաղաքն իր թմբրութենէն ելած կ'երևէր, վառնդի զանգակները կը հնչէին: Չուստականք կ'ոռնային, կը հինինա-յին, կը հայհայէին, վեր կ'ելնէին միշտ, իսկ Քուադլմոսո՝ այնչափ թշնամիներու գէմ՝ ապիկար, Եղիպտոսահայն համար՝ ի դողի, այն կատաղի գէմքերուն հետզհետէ իր կեցած դաւիթին մերձենալը տեսնելով՝ երկնքէն հրաշք մը կը հայցէր ու բազուկ-ները կը դալարէր յուսահատօրէն:

Ե

Պ. ԼՈՒԻ ՔՐԱՆՍԼՅԵ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ԱՂՕԹԱՍԵՆՆԱԿԸ

Թերևս ընթերցողը մոռցած չըլլայ որ Քուադլմոսո՝ չուսա-կաններու գիշերային դուռը նշմարելէ պահ մը յառաջ՝ իր դան-դախտան վրայէն Բարիզը դիտած ժամանակը՝ լոյս մը տեսած էր, որ Սէնդ-Անդուան դրան քով՝ բարձր ու տխուր շէնքի մ'ա-մենէ վերին դատիկոնին վրայ դռնուած պատուհանի մ'առջև կը փալկար: Այս շէնքը Պասթիլըն էր, իսկ այն փալկիւղ լոյսը՝ Լուի ԺԱԻ Դրազը:

Եւ յիշատի Լուի ԺԱ երկու օրէ՝ ի վեր Բարիզի մէջ կը դրո-նուէր և երկու օր ետքը Մօնթիլը-Լէ-Բուրի իր միջնաբերդը պիտի երթար. վասն զի իր պատուական Բարիզ քաղաքին մէջ բառ բառականի բանտ, կախաղան և Սկովտացի աղեղնաւորներ չ'զտնուելուն պատճառաւ՝ քիչ անգամ կ'երթար հօն և խիստ քիչ ատեն կը մնար:

Նոյն օրը Պասթիլըն մէջ քնանալու եկած էր: Հինգ քառաս-կուսի զրկաչափ տարածութեամբ Լուիւրի մէջ ունեցած ընկար-

ձակ սենեակը՝ տասներկու խոշոր զաղաններով և տասներեք մեծ մարդարէներով ծածկուած մեծ կրակատեղովը մէկտեղ՝ և տասն երկու ոտքի վրայ տասն և մէկ ոտք մեծութեամբ իր անկողինն ոչ այնչափ հաճելի էին իրեն, ըստ որում այս բարի քաղաքա-ւոր թագաւորը բոլոր այս մեծութեանց մէջ կը կորսուէր, և Պասթիլը՝ փոքր սենեակով մ'ու փոքր խշտակով մ'ընտրելէ կ'երևէր իր աչքին: Այս ալ կայ՝ որ Պասթիլը Լուիւրէ աւելի ամուր շէնք ունէր:

Տէրութեան այս հռչակաւոր բանտին մէջ թագաւորին իրեն համար յատկացած այս խցիկն իր համեմատական փոքրութեան չնայելով՝ բոսական տարածուն էր և ամուր աշտարակի մ'ամե-նաբարձր դատիկոնին վրայ կը դռնուէր: Բոլորաձև սենեակ մ'էր այն փայլուն յարդէ՝ փախթով մը ծածկուած, իր ձեղունը՝ ոս-կեղօծ անապեայ շուշանաձողիկներով և զոյնզոյն անջրպետնե-րով զարդարուն դերաններ կը կաղմէին, և ինքը սպիտակ անա-գեայ փոքրիկ վարդիկներ կրող և աղուր բաց-կանաչով նկա-րուած ձոխ տախտակամաններով ծածկուած էր բոլորովին:

Միայն մէկ պատուհան կար, արդյր թերեւով ու երկաթ ձո-ղերով վանդակաշէն սրակամար պատուհան մը, որ թագաւորին ու թագուհայն զինանշաններովը ներկուած աղուր ապակիներով մթնցած էր. ապակիներ՝ որոնց ամէն մէկ երեսները քսան երկու «Է» արժած էին:

Միայն մէկ դուռ մը կար՝ միջահասակ կամարով նորաձև դուռ մը՝ ներսէն պատառներով պատած և դուրսէն Խրլանտայի փայ-տէ կամարակալ դաւիթ մ'ունենալով. այն նորանշան կերպով աշխատուած փայտակերտ զողորանշէն դաւիթներէն՝ որք ասկէ դեռ հարիւր յիսուն տարի մը յառաջ շատ մը հին բնակութիւն-ներու մէջ կ'երևէին: «Թէև շինուած տեղերնին կ'այլակերպն ու կը զոյնեն, կ'ըսէ Սօլալ յուսահատօրէն, այլ սակայն մեր ծերերն անոնցմէ անջատուիլ չուզելով՝ յամառութեամբ հաստատ կը պահեն զանոնք»:

Այս սենեակի մէջ՝ սովորաբար սրահները զարդարող կարասի

ներէն բան մը չէր տեսներ. ո՛չ նստարան, ո՛չ աթոռ, ո՛չ անտուկի ձեով հասարակ աթոռակ, ո՛չ կրկին նեղուկներով և ամէն մէկը չորս «օ» արժողութեամբ աղուոր աթոռակ: Միայն ծռուող թեւոր աթոռ մը կը տեսնուէր՝ խիստ շքեղ, որու փայտոր կարմիր յատակի վրայ վարդադոյն նկարուած էր, իսկ նըստելու տեղը շառագոյն այծամորթէ էր՝ մետաքսեայ երկայն երկայն տելու տեղը շառագոյն այծամոր թւի բեռներով զարդարուած: Այս ածուկերով և բիրաւոր ոսկի բեռներով զարդարուած: Այս աթոռին միայնութենէ յայտնի կը տեսնուէր թէ մէկ անձ միայն իրաւունք ունէր նոյն սենեկին մէջ նստելու: Աթոռին քով և պատուհանին անմիջապէս մօտ՝ սեղան մը կար թուղաներու պատկերներ կրող օթոցով մը ծածկուած: Այս սեղանիս վրայ մեկահանի բիծերով կազմար (gallemard) մը, քանի մը մազաղածներ, քանի մը դրէշներ, և քանդակուած արծաթէ մեծ դաւաթ մը. քիչ մ'անդին ալ՝ ոսկիէ դնդաձև զարդեր կրող շէկ թաւշեայ ծնդարան մը: Վերջապէս ներքի կողմը՝ առանց զանգի, առանց ոսկեթել ժապաւէնի գեղնադոյն ու կարմրադոյն տամսիկեայ պարզ անկողին մ'որու ծոպերը մասնաւոր գործուած մը չունէին: Այս հոշակաւոր անկողինս՝ որու վրայ Լուի ԺԱ իր դիշերները քուտով կամ անքուն կ'անցընէր՝ ասկէ երկու հարիւր տարի մը յանաջ Տէրութեան խորհրդականի մը տուն կը դնուէր՝ ուր «Վիլլոս» Տէրութեան խորհրդականի մը տուն կը դնուէր: Այսպէս էր ահա սոյն խոցն որ «Պ. Լուի Ֆրանսայի թագաւորին աղօթասենեակը» կ'անուանուէր:

Այն պահուն՝ որ ընթերցողն այն սենեակը մտնողինք՝ խիստ մթին էր այն: Ժամէ մ'ի վեր նինջի զանգակը զարնուած՝ և խաւար դիշեր էր: Սեղանին վրայ զրուած մոմէ դանդաղուն ճրագ մը սենեկին մէջ տարբեր դիշերը բռնած հինգ անձեր լուսաւորելու վրայ կը դնուէր: Առաջինը՝ որու վրայ լոյսը կը զարնէր՝ վարտիք մը, վարապանակ մ'և արծաթագիծ շիկակարմիր դրաւ մը հաղած պերճ իշխան մ'էր: Այս շքեղ հագուստին ա-

մէն ծալքերը՝ լոյսը վրան եկած՝ բոցանման կը շողջողային, և զայն

կրող ժարդը՝ կուրծքին վրայ կենդանի դոյներով բանուած իր զինանշաններն ունէր, իսկ իր դօսիկն վրայ՝ ճոխ դաշոյն մ'որու ոսկեզօծ արծաթեայ դաստապանը՝ սաղաւարտի սարի ձեւով քանդակուած՝ կոմսական թագ մը կը կրէր: Վերապարտեք՝ հիւանդ, գէմքը՝ սէգ և զլուխը՝ բարձրագիւր: Առաջին ակնարկին՝ մարդ ամբարտաւանութիւն պիտի դնէր անոր վրայ. երկրորդ ակնարկին՝ խորամանկութիւն:

Երկար ծանօթագիր մը ձեռքն և զլուխը բաց՝ թեւոր աթոռին ետեւով կանգուն կը կենար նա: Իսկ այն աթոռին վրայ խիստ անպիտան կերպով հաղուած անձ մը նստած էր մարմինն անշնորհք եղանակաւ մ'երկու ծռուած, ծռակերը մէկ մէկու վրայ եկած, և արմուկը սեղանին վրայ: Երեւակայեցէք՝ Գորտուայի կաշիէ այն շքեղ նստարանին վրայ՝ երկու ծռու ծռակի ոսկեր, սե բուրգէ խեղճ դուլպաներ դրած երկու վտիտ աղբրեր, կտաւեայ մուշտակով մը ծածկուած իրան մը, մուշտակ՝ որու վրայ աւելի կաշի քան թէ մազ կ'երեւէր. վերջապէս ամենայն ինչ կատարեալ ըլլալու՝ համար՝ ամենանշահ չուսայէ աղքատ հին գլխարկ մը՝ զոր կապարեայ փոքր պատկերներու բոլորը ծիր մը կը պատէր: Ահա՛ այս էր՝ դարձ դրակի մը հետ՝ որու տակէ հաղու հաղ մազէ թել մը կ'երեւէր՝ այն նստած անձէն բոլոր տեսնուածը: Գլուխն ա՛յն աստիճան կուրծքին վրայ ինկած կը բռնէր՝ որ մութին մէջ իր երեսէն ուրիշ բան չէր երեւեր՝ բայց եթէ քթին ծայրը՝ որու վրայ լուսոյ ճառագայթ մը զարկած էր և որ յայտնապէս երկայն պէտք էր եղած ըլլալ: Իր խորշովն ալ ձեռքին նիհարութենէն ծեր մ'ըլլալը կը դուշակուէր, և Լուի ԺԱն էր այն:

Իրենցմէ քիչ մը հեռուն Ֆրանսիայի ձեւով հաղուած երկու անձինք իրարու հետ մեղմաձայն խօսելու վրայ էին, և ըստ որում բոլորովին մութին մէջ չէին դնուէր՝ իրենց ակնարկ խորհրդին ներկա յայտնան հանդիսական մը հեշտեւ պիտի ճանչնար որ Ֆրանսիայի պատգամաւորներն երկու գլխաւորներն էին անոնք. Վիլլեով Բիմ և Կանդի կորովամիտ պաշտօնեայն, և Յակոբ Քօրբնօլ՝ ժողովրդեան

ախրելի գուլպայավաճառը : Կը յիշեն ընթերցողք որ այն երկու անձինք Աուի ԺԱ.ի ծածուկ քաղաքականութեան խառնուած էին :

Վերջապէս բոլորովին ներսի կողմը՝ մութին մէջ՝ հաստ անդամներով, զինուորական սպառազինութեամբ, զինանշանեալ վարայանակով արձանի նման անշարժ մարդ մը կը կենար, որու քառակուսի դէմքը՝ իր բարձրադիր աչքերով ու ընդարձակ բերանովը, և տափակ մազերու փախաթի մը տակ ականջները ծածուկուած և ճակատը հազիւ հազ տեսնուելու վրայ՝ շան ու վաղրի միանգամայն կը մօտենար :

Թաղաւորէն զատ ամենքը գլխարկներն հանած էին :

Թաղաւորին քով կեցող իշխանն անոր երկար յիշատակադիր մը կը կարգար՝ զոր հորին Վեհափառութիւնն ուշի ուշով մօտիկ ընելու վրայ կը տեսնուէր : Երկու Քլամանները կը փափային իրարու հետ :

« Խաչ վկայ, կը մըմուար Բօրընօլ, ոտքի վրայ կայնելէ խոնջեցայ, աթոռ մը չգտնուիր հոս արդեօք » :

Բիմ ժխտական ձևով ու զգուշաւոր ժպիտով մը կը պատասխանէր :

« Խաչ վկայ, կը կրկնէր Բօրընօլ այսպէս ձայնը ցածցընել տտիպուելուն սիրտը նեղացած, սաստիկ փափաք կ'զղամ սրունքներս իրար անցուցած՝ իբր գուլպայավաճառ՝ դետին նստելու : Ինչպէս խանութիս մէջ կ'ընեմ սովորաբար :

— Այդպիսի բան չընես, վարպետ Յակոբ :

— Ա՛հ, վարպետ Կիլիսօմ, հոս ոտքի վրայ միայն կրնայ կեանալ մարդ :

— Կամ ծունկի վրայ », ըստ Բիմ :

Այս միջոցիս թաղաւորին ձայնը լսուելով՝ երկուքն ալ լռեցին :

« Յիսուսն սօլ մեր սպասաւորներու հագուստներուն, և տասն երկու լիվր մեր տէրութեան դպիրներու վերաբերուներուն : Բա՛ջ է. ոսկին տակաւներով թափէ նայինք. խե՛նթ ես, ի՛նչ ես, Օլիվիէ » :

Այսպէս խօսելով ձերբունին՝ որու վզին վրայ Սէն-Միշէլի

մանեակին ոսկի խեցիները կը շողային՝ դուխը վեր վերցուց : Ճրագն անոր տիտը ու ոսկորները ցցուած կիսադէմը կը լուսաւորէր : Գիմացիներն ձեռքէն թուղթերը խլելով և իր գողաւոր աչքերն անոր վրայ դարձընելով :

« Զմեղ կը կործանես դու, դոչեց զայրադին : Ի՛նչ է այս տեսածներս. այսպիսի մեծածախ արքունիքի մ'ի՛նչ պէտք ունիմք : Երկու մատրանապետ իւրաքանչիւրն ամիսը տասն լիվրէն, և մատուռի կղերիկոս մը հարիւր սօլ ամսականով : Սենեկապան մը տարին ինսուն լիվրէն : Խոհանոցի չորս աղնուականներ (cuyers de cuisine) տարին հարիւր քսան լիվրէն : Խորովիչ մը (hasteur), թանաղործ մը (potager), համեմիչ մը (saussier), խոհարար մը (cuisine), զրահներու վերակացու մը (sommelier d'armures), բեռնակիր դրաստներու երկու ծառաներ (valets de somniers) իւրաքանչիւրը տասն լիվր ամսականով : Երկու խոհանոցի սպասաւորներ ամէն մէկն ո՛ւթ լիվրէն : Ախտապետ մ'է իր երկու արբանեակներն ու թնական լիվրէն : Գուհապան մը (portier), քաքարագործ մը, հացագործ մը, երկու սայլորդ, ամէն մէկը տարին վաթսուն լիվրէն : Իսկ դարբնապետը՝ հարիւր քսան լիվր : Իսկ մեր զանձական սենեկի ոստիկանը (maître de la chambre des deniers) հազար երկու հարիւր լիվր : Իսկ քննիչը՝ հինգ հարիւր . . . : Ի՛նչ դիտեմ, այս սոսկալի բան է : Մեր ծառաներու թողակները Գրանսան կը կապտեն կը լմնցընեն : Աուվրի բոլոր զանձերն այսպիսի ծախքերու կրակի մ'առջև պիտի հալին սպառին, և վերջէն մեր սեղանի անօթներն ալ ծախելու պիտի պարտաւորինք, այնպէս որ դալ տարի եթէ Աստուած և Սուրբ Աստուածածին (հոս գլխարկը վեր վերցուց) մեզի կենանք տան՝ դեղաջուրն անադէ ամանի մը մէջէ պիտի խմենք » :

Այսպէս խօսելով սեղանին վրայ փողփողող արծաթեայ քսեստին վրայ ակնարկ մը կը նետէր : Անգամ մը հազալէ վերջը՝ շարունակեց .

« Վարպետ Օլիվիէ, մեծամեծ իշխաններու իբր թաղաւոր և կայսր հրամայող վեհապետները պէտք չէ որ իրենց արքունեաց

Այլ անհնարին շուայլութիւններու ծնունդ տան. ըստ որում այս հրախն արքունիքէն նահանգները կ'արշաւէ . . . : Ուստի, վարպետ Օլիվիէ, այս այսպէս դիտցիր. մեր շուայլութիւնը տարուէ տարի աւելնալու վրայ է և այս բանս տհաճելի է մեզ: Ի՞նչ ըսել է, մինչև 79՝ երեսուն և վեց հազար լիվրէն աւելի եղած չէ տարեկան ծախքը: 80ին՝ քառասուն երեք հազար վեց հարիւր տասն ինն լիվրի հասաւ. . . . դումարը խիստ լաւ կը յիշեմ. . . 81ին՝ վաթսուն վեց հազար վեց հարիւր ութսուն լիվր. իսկ այս տարի զլուխս դրաւ կը դնեմ որ ութսուն հազար լիվրի պիտի հասնի այն: Չորս տարուան մէջ կրկնապատկուի՛լ այս սոսկալի բան է, չտեսնուած բան է »:

Հունչը կտրած սրահ մը կանկ առնելէ վերջը՝ սրամտութեամբ մը շարունակեց.

« Չորս կողմն ծիւրութեամբս պարարտացողներ կը տեսնեմ միայն: Մարմնոյս բոլոր ծակախփներէն ստակ ծծելու վրայ էք »:

Այնպիսի սրամտութիւններէ մին էր այս՝ որու առանց բնաւ դէմ դնելու՝ պէտք է թողուլ որ իր ընթացքը կատարէ. ուստի և ամենքը լուռութիւն կը պահէին: Թագաւորը շարունակեց.

« Փրանսայի իշխաններու լատիներէն աղերսադրին կը նմանի այս. աղերսադիր՝ որով կը խնդրուէր մեզմէ աւելութեան մեծամեծ աւաղութիւնները վերահաստատել: Այլ այդ աւաղութիւններն այնպիսի ծանր բեռներ են՝ որ վերցընողը կը խորտակեն կը ջախջախեն: Ո՛հ, պարոնայք, դուք կ'ըսէք թէ իբր կերակրոյ մատասկարար և ուտելեաց վերակացու *dapifero nullo, buticulario nullo*, իշխելու համար թագաւոր եղած չենք մենք: Քաջ է. թագաւոր մ'ըլլալնիս կամ չըլլալնիս պիտի ցուցնենք ձեզ »:

Հոս իր զօրութեան դիտակցութեամբը ժպտեցաւ, և իր սրբունեղութիւնը մեզմած՝ դէպ ՚ի Ֆլամաններուն զառնալով՝

« Ինչ նայէ, ընկեր Նիյլեօմ, մեծ հացապետը (*grand-panne-tier*), մեծ տաճարապետը (*grand-bouteiller*), մեծ դատապետը (*grand-sénéchal*) ամենափանաքի սպասաւորի մը պիտանութիւնը չունին . . . : Աղէկ միաբոլորի, ընկեր Քօբրնօլ, որ բանի մը

չեն ծառայեր անոնք: Այսպէս փութ տեղը թագաւորին չորս կողմը կենալով՝ Ֆիլիք Պրիլիէ նորոգուած Պալատի մեծ ժամանցոյցի տախտակին շուրջը զանուոյ չորս Աւետարանիչներուն հըման կ'երևին ինչ, որք թէ և ոսկեղօծ՝ այլ ժամը չեն նշանակեր, և ասեղն անոնց հարկաւորութիւն մը չունի բնաւ »:

Վայրկեան մը մտածելէ վերջը՝ զլուխը շարժելով աւելցուց.

« Հօ, հօ, խաչ վկայ ես Ֆիլիք Պրիլիէ չեմ, և աւատառու իշխաններս միւսանդամ չեմ ոսկեղօծեր . . . : Շարունակէ, Օլիվիէ »:

Այս անունով նշանակուած անձը տետրակը նորէն արքային ձեռքէն առնելով՝ սկսաւ բարձրաձայն կարգալ.

« . . . Ատամ Դընօնի, Բարիզի վերին դատաւորութեան կնիքներու վերատեսուչ. յիշեալ կնիքը՝ որք նորոգուեցան՝ արծաթին, դործուած ին, դրօշուած ին համար. ըստ որում նախորդ կնիքներն իրենց հնութեան և խարխուլութեան պատճառաւ՝ ալ դործի չէին դար. — Տասն և երկու բարիզեան լիվր »:

« Նիյլեօմ Ֆրէրի՝ բարիզեան չորս լիվր չորս սօլ, Թուրնէլի ապարանքին երկու աղանետաններուն աղանիւնները սնուցանելու և դարմանելու աշխատութեան ու թոշակին համար՝ յընթացս յունվար, փետրվար և մարտ ամսոց ներկայ տարույս »:

« Փրանկիսկեանի մը, եղեռնագործի մը խոտաովանութեան համար՝ չորս բարիզեան սօլ »:

Թագաւորը մտիկ կ'ընէր: Ատեն ատեն կը հազար նա, այն ժամանակ դաւաթը բերնին տանելով՝ ումպ մը կը կ'ընէր ծամածոտութեամբ:

« Այս մի և նոյն տարիս արդարութեան հրամանաւ Բարիզի հրապարակներու վրայ փողի հնչիւնով և քարոզներու ձեռքով յիտուն վեց ծանուցումներ եղան: — Հաշիւ կարգադրելի »:

« Թէ ՚ի Բարիզ և թէ ուրիշ տեղեր՝ բրելով՝ որպէս թէ պատահած ստակներ փնտռելու համար (թէ և բան մը չ'զտնուեցաւ) քառասուն և հինգ բարիզեան լիվր »:

— Փող մը դետնէն հանելու համար ոսկի՛ մը թաղել, ըստ թագաւորը:

— « Թուրքէի ապարանքն երկաթ վանդակը դանուած տեղը վեց կտոր ձերմակ ապակիներ դնելու համար՝ տասն երեք սօլ : — Արքայի հրամանաւ՝ զինուորական հանդէսներու օրը՝ իրեն յատուկ զինանշաններ կրող չորս վահանակներ շինելու և աւանդելու համար՝ վեց լիվր : — Արքայի հին բաճկոնակին երկու նոր թեղանիքներու համար՝ քսան սօլ : — Արքայի մոճակները ճարպելու համար ճարպատուփի մը՝ տասն հինգ տընիէ : — Նոր շիւնուած ախոռ մը՝ արքայի սև խոզերը մէջը դնելու համար՝ երեսուսուն բարկվեան լիվր : — Սէն-Բօլ ապարանքին առիւծները փակելու համար եղած միջնորմներ, տախտակներ և կափարիչներ՝ քսան երկու լիվր » :

— Ահա սուղի նստած զաղաններ, ըսաւ Լուի ԺԱ : Այլ փոյթ չէ, արքայական շքեղութեան մաս մ'է այդ : Աշխատ մեծ առիւծ մը կայ՝ որ իր նազանայը համար կը սիրեմ . . . : Այդ ըսած առիւծս տեսար, վարպետ Այլլեօմ : Թաղաւորը հարկ է որ այդ չքնաղաղիւտ կենդանիներէն ունենան : Մեզ թաղաւորացս՝ շուներնիս առիւծներ պէտք է ըլլան, կատունիս՝ վագրներ : Մեծ մեծ բաները թաղերու կը վայլեն : Արամաղղը պաշտող հիթաւաններու ժամանակները՝ երբ ժողովուրդը հարիւր եզ և հարիւր մաքի կ'ընծայէր մեհեաններու՝ կայսերը միւս կողմէն հարիւր առիւծ և հարիւր արծիւ կը նուիրէին : Ասցա՛րդ՝ այլ խիստ աղւոր բան մ'էր այդ : Իսկ Փրանսայի թաղաւորը իրենց զահին շուրջն այդ մանչիւններն ունեցած են յաւէտ : Սակայն պէտք է խոստովանիլ որ այս բաներուս համար անոնցմէ նուազ ստակ մըս խելու վրայ եմ, և թէ առիւծներու, արջերու, փղերու և յովաղներու աւելի չափաւոր բազմութիւն մը կը պահեմ . . . : Շարունակէ, վարպետ Օլիվիէ, այս բաներս մեր Փլաման բարեկամներուն հասկըցնել անպատեհ չերեցաւ մեզ » :

Այլլեօմ՝ Բիմ խորունկ կերպով մը ծռեցաւ, մինչդեռ Քօրընօլ իր նեղսիրտ կերպարանքովը՝ կարծես թէ՛ Նորին Ահհափառութեան խօսած արջերէն մէկը կը ներկայացընէր : Թաղաւորը չգիտեց զան, ինչու որ այս միջոցիս շրթունքները նորէն ըմ-

պանակին մէջ թրջելու վրայ էր, մէյ մ'ալ յանկարծ օշարակը թքաւ նա՝ « Բո՛ւհ, անհաճոյ դեղաջուր » ըսելով : Օլիվիէ շարունակեց .

« Անպիտան սնկերորի մը սննդեան համար՝ որ Զինարանի բանտին մէջ վեց ամիսէ՛ ի վեր աղխուած է՝ սպասելով որ անոր ինչ վախճան մ'ունենալու մասին հրաման մ'եւնէ : — Աեց լիվր չորս սօլ » :

— Ի՞նչ է այդ, ընդմիջեց թաղաւորը, կախուելիք մէկը սնուցանել : Այդ ծախքին համար փող մ'իսկ չեմ վճարեր . . . : Օլիվիէ, այդ մասին Պ. տէսդուգվիլի հետ համաձայնէ, և նոյն իսկ այս իրիկուն այդ անպիտանը կախաղանին հետ սպակելու պատրաստութիւնները տես . . . : Շարունակէ » :

Օլիվիէ բխմամտովը անպիտան անկողնի հատուածին առջև նըշան մ'ընելէ վերջը՝ յառաջ անցաւ :

« Հանրիէ Բուզէնի, Բարիդի կախաղանի գահճապետ (*maître exécuteur des hautes-œuvres de la justice*), վաթսուն բարիգեան սօլ, զոր Բարիդի բարձրապատիւ Պարոն Աերին դատաւորն աւոր սահմանեց և հրամայեց՝ իրենց անարժան զործոյը համար արդարութենէ դատապարտուած անձինքները զլիստելու ծառայող մեծ սուր մը դնելուն և նոյնը պատեանով և անոր վերաբերեալ ամէն բաներով զարգարեւուն համար՝ յիշեալ Պ. Աերին դատաւորին հրամանաւ : Նոյնպէս և հին թուրը նորոգել և կարգի դնելուն համար՝ որ Պ. Լուի տը Լիւքսանպուրի զլիսատութեան ժամանակ խորտակուած ու բերանն աւրուած էր, ինչպէս աւելի մանրամասն կերպով կրնայ տեսնուիլ . . . » :

Թաղաւորն ընդմիջելով զան՝ « Պէտք չկայ մանրամասն կերպով տեսնելու, ըսաւ, մեծաւ սիրով այդ ծախքը կը վաւերացընեմ : Ահա այնպիսի ծախքեր՝ որոնց համար և ոչ իսկ խօսք մը կրնամ զրուցել, վասն զի այդ կերպով վասնուած ստակներու չեմ մեղքքնար բնաւ . . . : Յառաջ դնա՛ » :

— « Նոր մեծ վանդակաձև բանտի մը շինութեան համար . . . » :

— Հա՛, ըսաւ թաղաւորը՝ երկու ձեռքերով իր աթոռին թեւ-

ըր բռնեցիւ. քաջ գիտէի թէ բանի մը համար եկած էի հոս
'ի Պասթիլ. . . : Այցիւր, վարպետ Օլիվիէ, կ'ուզեմ անձամբ
վանդակը տեսնել, և քննած ժամանակս դու ալ զայցած ծակքը
պիտի կարգաս ինձ . . . : Պարոն Ֆլամաններ, եկէք դուք ալ այս
վանդակս տեսնելու որ քիչ հետաքրքրական չէ » :

Այս խօսքերուս վրայ ոտք ելնելով և Օլիվիէի թեկն վրայ
կռթնելով՝ դրան առջև կանդուն սպասող տեսակ մը համբն նը-
շան ըրաւ որ իր առջևէն քալէ, և երկու Ֆլամաններն ետին
ձգելով՝ սենեակէն դուրս ելաւ :

Սենեակին դրան առջև՝ դէնքերով ծանրաբեռնած զինուորներ
և ջահակիր վախտ սպասաւորներ թագաւորին հետ ընկերացող
խումբին միանալով՝ ամենքնին մէկ մթադին աշտարակին մէջ ժա-
մանակ մը ճամբայ ըրին. աշտարակ՝ ուր այլ և այլ սանդուղք-
ներ և մինչև պատերուն թանձրութեան մէջ ծակուած բակեր կը
դտնուէին : Պասթիլի հրամանատարը դնդին առջևէն կը քալէր,
և ախտածէտ ու կորացած ալեւոր թագաւորին առջև՝ որ քալած
ժամանակը կը հազար շարունակ՝ դռնակները բանալ կու տար :

Ամէն մէկ դռնակ բացուելուն՝ բոլոր զլուխները կը խոնար-
հէին, բայց 'ի թագաւորին զլուխէն՝ որ ծերութեանը պատճա-
ռաւ ծռած էր արդէն : « Հը, կ'ըսէր լինդերուն մէջէն, (վասն
զի ակոսները թափած էին) արդէն գերեզմանի դուռին բոլորո-
վին պատրաստ ենք. ցած դուռի ծռած անցողի արժան է » :

Աերջապէս յետին դռնակէ մ'անցնելէ վերջը, դռնակ մ'ո-
րու վրայ այնչափ փականքներ կը դտնուէին՝ որ բանալու համար
քառորդ մը պէտք եղաւ, սրակամար բարձրաշէն և լայնատարած
սրահ մը մտան : Այս սրահիս մէջտեղը՝ ջահերու լոյսով՝ քա-
րեայ, երկաթեայ ու փայտեայ խորանարդ մեծ դանդուած մը կը
տեսնուէր՝ ներքին կողմը դատարկ : Ասիկա տէրութեան բանա-
կաններու սահմանուած այն հոշակաւոր վանդակներէն մէկն էր՝
որք ընտանի լեզուով խաբարին աղբիւնէր՝ կ'անուանուէին : Ներ-
սի կողմէն երկու կամ երեք փոքր պատուհաններ կը տեսնուէին
երկաթ ձողերէ վանդակներով այն աստիճան ծածկուած՝ որ ասպա-

կինները կարելի չէր տեսնել : Դուռը՝ դերեզմաններու վրայ տես-
նուածին նման՝ տափարակ մեծ վէմ մ'էր — այն դուռերէն մինչ
որք միայն մտնելու կը ծառայէին : Սա սարքերու թիւնը կար միայն
որ հոս մուտաւը կենդանի մ'էր :

Թագաւորը սկսաւ ուշադիր զննութեամբ մ'այն փոքր շինուա-
ծին շուրջը յամրաքայլ դառնալ, մինչդեռ վարպետ Օլիվիէ՝ որ
անոր ետեւէն կը քալէր՝ յիշատակադիրը կը կարգար բարձրաձայն.

« Նոր վանդակաձև բանտի մը շինութեան համար՝ որ խոշոր
մարդակներէ, հաստ փայտերէ ու հեծաններէ կազմուած՝ ու թ
ոտնաչափ լայնութեան վրայ ինն ոտնաչափ երկայնութիւն և եր-
կու տախտակներու մէջտեղը՝ եօթն ոտնաչափ բարձրութիւն ու-
նի, և որ յղկուած և երկաթ աղւերով աղեւած՝ Պաստիլ Սէնդ-
Անդուանի մէկ աշտարակի սենեակին մէջ՝ մեր տէր թագաւորին
հրամանաւ յառաջագոյն հին ու խարխուլ վանդակի մէջ պա-
հուած բանտարկեալ մ'արդիւիւլու ծառայած է : — Այս յի-
շեալ նոր վանդակին համար դործածուեցան իննսուն վեց հորի-
զոնական մարդակներ և յիսուն երկու ուղղորդ մարդակներ, ե-
րեք գրկաչափ բարձրութեամբ տասն հեծաններ. և բոլոր այն
փայտակերտը բանելու, տաշելու և կտրելու համար Պաստիլի
բակին մէջ տասն և ինն ատաղձադործ քսան օր շարունակ աշ-
խատեցան . . . »

— Աղղի պատուական փայտեր, ըսաւ թագաւորը բուռովն ա-
տաղձին զարնելով :

— « . . . Այս վանդակիս մէջ դրուած են, շարունակեց միւսը,
երկու հարիւր քսան երկաթ հաստ շրջանակներ՝ ինն կամ ութ սոք
երկայնութեամբ, իսկ մնացածը միջակ երկայնութեամբ, հանդերձ
բոլորաձև շերտերով և մի և նոյն շրջանակներուն ծառայող պա-
տաններով. բոլոր յիշեալ երկաթ կազմածն երեք հազար եօթ
հարիւր երեսուն հինգ լիւր կշռելով, առանց հաշուելու տասն ութ
լիւր երկաթ կշռուլ ճիրաններն ու բեռները, առանց հաշուե-
լու այն սենեակին՝ ուր վանդակը դրուած է՝ պատու հաններու խաղ-
խափներուն երկաթը, նոյն սենեակին դրան երկաթ ձողերն և ու-
րիշ բաներ . . . »

— Մարի մը թեթևութիւնը զսպելու ամփոփելու համար այդ
մըջտի երկաթ պէտք կ'ըլլայ եղեր, ըսաւ թաղաւորը :

— « . . . Ընդ ամէնը վատնուած է երեք հարիւր տասն և
հօթ լիւր հինգ սօլ եօթ տընիէ » :

— Խեղճ անիծած » ; դռնէյ թաղաւորը :

Այս միջոցիս՝ վանդակին մէջէն մէկը կ'երևի թէ թաղաւորին
ձայնէն արթնցաւ . վասն զի տախտակամածին վրայ քսուող շղ-
թաներու աղմուկներ լսուեցան և տկար ձայն մը՝ իբր զերեզմա-
նէն ելած՝ բարձրացաւ . « Տէր, տէր, շնորհք » : Այսպէս լսո-
սող անձին ով ըլլալը չէր տեսներ :

« Երեք հարիւր տասն եօթ լիւր եօթ տընիէ » ; կրկնեց Լուի
ԺԱ :

Վանդակէն ելած կսկածալն ձայնը բոլոր հոն դտնուողներուն
վարպետ Օլիվիէի անդամ՝ արիւնը սառեցուցած էր . մի միայն
թաղաւորը կարծես թէ չէր լսած զայն : Իր հրամանին վրայ
վարպետ Օլիվիէ ընթերցումը վերստին ձեռք առաւ, մինչդեռ
հորին Վեհափառութիւնն անտարբեր կերպով մը վանդակի զնն-
նութիւնը կը շարունակէր :

« . . . Բաց յայտնանէ, պատահաններու խողովամբը դնելու
համար ծակեր շինող և վանդակը դտնուած սենեկին տախտա-
կամածը յարգարող որմնադրի մը (վասն զի տախտակամածը նոյն
վանդակին ծանրութեանը պատճառաւ՝ զան վերցնելու վիճակի
մէջ չէր) քսան եօթ բարեղեան լիւր տասն և չորս սօլ . . . » :

Վանդակին մէջի ձայնը նորէն սկսաւ հեծեծել :

« Շնորհք, տէր արքայ : Կերպում որ Անժեբի Պ . կարտի-
նան ըրաւ այն մատնութիւնն և ոչ ես :

— Զօրաւոր ձեռք ունի եղեր այդ որմնադիրը, ըսաւ թաղա-
ւորը : Զարունակէ, Օլիվիէ » :

Օլիվիէ շարունակեց . « Ատաղձագործի մը՝ պատահաններու
անկողնի տախտակի, կարեաց աթոռի և ուրիշ բաներու համար՝
քսան լիւր երկու բարեղեան սօլ . . . » :

Ձայնը միւս կողմէն կը շարունակէր . « Բա՛րէ, տէր արքայ :

Հպիտի լնէք ինձ : Կը յայտնեմ ձեզ ահա թէ Կիւյէնի իշխա-
նին՝ այն բանը զրոգն ես չեմ, այլ Պալիւ կարտինան է :

— Ատաղձագործը շատ ուսանջեր է, ըսաւ թաղաւորը . . .
Լմեցաւ հաշիւը :

— Ո՛չ, տէր : « . . . Ապակեվաճառի մը՝ յիշեալ սենեկին ա-
պակներուն համար՝ քառասուն վեց բարեղեան սօլ ութն տը-
նիէ » :

— Շնորհք ըրէք ; տէր արքայ : Բաւական չէ՞ որ բոլոր ինչ-
քերս դատաւորներուս, սեղանի սպաներս Պ . Թօրսի, զըր-
քատունս վարպետ Պետրոս Տօրիօլի, սրահակներս Բուսիլեանի
կառավարչին տուած ըլլան : Անմեղ եմ, տէր, և ահա տասն
չորս տարի է որ երկաթեայ բանտի մը մէջ կը սառնիմ : Շնորհք
ըրէք, տէր արքայ . փոխարէնն երկնից մէջ պիտի դանէք :

— Գումարն ի՞նչ կ'ընէ, վարպետ Օլիվիէ :

— Երեք հարիւր վաթսուն եօթ բարեղեան լիւր ութ սօլ ե-
րեք տընիէ :

— Տէր Աստուած ; դռնէյ թաղաւորը . այդ արեւելոցին համար
մըջտի ստակ գացեր է » :

Այս ըսելով վարպետ Օլիվիէի ձեռքէն տետրակը խլեց և ըս-
կաւ հետզհետէ թուղթն ու վանդակը քննելով մատերուն վը-
րայ համրել : Միւս կողմէն բանտարկելոյն հեծեծանքները ; որ
մթութեան մէջ սարսափելի բան մ'էր, կը շարունակուէին միշտ
Հոն դտնուողները զոյներնին նետած իրարու երես կը նայէին :

« Տասն և չորս տարի, տէր արքայ : Տասն և չորս տարի է
այս ; 1469 ապրիլ ամսէն ՚ի վեր : Յանուն Տիրամօր Սուրբ Կու-
սին Մարիամու, մտիկ ըրէք ինձ, տէր : Դուք բոլոր այս եր-
կար տարիներու ընթացքին մէջ արեւու ջերմութիւնը վայելեցիք,
իսկ ես, հէքս, միթէ երբեք լոյս չպիտի տեսնեմ : Շնորհք,
տէր արքայ, զթասիւր եղիք : Գթասրտութիւնն արքայական աղ-
ւոր առարկնութիւն մ'է՛ որ բարկութեան թևերը կը խորտակէ :
Ձեր վեհափառութիւնը կը կարծէ արդեօք թէ մահուան ժամուն
մէջ թաղաւորի մը համար մեծ դոհունակութիւն մ'է յանցանք մը

անպատիժ թողած չըլլալը : Բայց յայսմանէ , տէր արքայ , վերըստ
տին կը կրկնեմ թէ Ձեր Վեհափառութիւնը մատնողն ես չեղայ ,
Պ . տ'Անժերն եղաւ : Խիստ ծանրակիր շղթայ մ'ունիմ ոտքս ,
տէր արքայ , և ծայրն երկաթէ ահագին դնտակ մը հարկ եղաւ
ծէն շատ աւելի ծանր : Ո՛հ , Վեհափառ տէր , զթացէք ինձի :

— Օլիվիէ , ըսաւ թագաւորը զլուխը շարժելով , կը տեսնեմ
որ բռնի քորը քսան սօլէն հաշիւ եղած է , մինչդեռ արժէքը
տասն երկու սօլ է միայն : Այս հաշիւը հարկ է որ շտկես » :

Եւ կրնակը վանդակին դարձնելով՝ սկսաւ դէպ 'ի սենեակին
դուռն երթալ : Թշուաւ բանտականը ջահերու և աղմուկի հեռաւ
նալէն թագաւորին երթալու վրայ ըլլալը հասկընալով՝

« Տէր արքայ , տէր արքայ » , գոչեց յառահատօրէն : Այլ
դուռը նոյն միջոցին զոցուելով՝ ալ ուրիշ բան չլսեց՝ բայց եթէ
քանտապահի սպասաւորին խոսքոս ձայնն որ իր ականջին կ'երգէր .

Ժան Պալիւ վարպետ
Կորոյս , ո՛հ աղէտ ,
Բոլոր իր թեմեր :
Հայր Սուրբ Վերտէճնի
Ա՛լ հատ մ'իսկ չունի .
Ամենքն են փախեր :

Թագաւորը լռիկ մնջիկ իր առանձնասենեակը կը քաշուէր , իր
մարդիկներն ետեւէն՝ որք դատաստարտելոյն վերջին հեծիւններէն
սարսափած մնացած էին : Յանկարծ Նորին Վեհափառութիւնը
Պատթիլլի կառավարչին դառնալով՝ « Ինձ նայէ , ըսաւ , վան-
դակին մէջ մէկը չ'իւր միթէ » :

— Անշուշտ , տէր արքայ , պատասխանեց կառավարիչը՝ այս
հարցումէս ամիշած չուարած :

— Եւ միլ է այն :

— Վերտէճնի Պ . եպիսկոպոսը » :

Թագաւորն այս բանս խիստ քաջ զիտէր և այսպէս հարցը
նելը՝ քմածին հաճոյք մ'էր միայն :

« Ո՛հ , կը յիշեմ , ըսաւ պարզ կերպարանքով մ'և իբր թէ

առաջին անգամ այդ բանին վրայ մտածելով . Կիլեօմ տը Հա-
բանքուր , Պ . Պալիւ կարաինալին բարեկամը : Լաւ եպիսկոպոս
մ'է այդ » :

Բանի մը վայրկեանէն աղօթասենեակին դուռը բացուելով՝ այս
զլուխի սկիզբը յիշատակուած հինգ անձինքներուն վրայ վերըս-
տին զոցուած էր : Այս անձերն իրենց առջի տեղերը , փոխու-
ներն ու դիրքը նորէն առած կը տեսնուէին :

Արքայն սենեակէն դուրս գտնուած միջոցին՝ քանի մը պաշտօ-
նադիւրեր բերած սեղանին վրայ դրած էին՝ որոնց կնիքներն ան-
ձամբ քակելով՝ իրարու ետեւէ շուտ շուտ կարգաւ վերջը՝ իր
քովը պաշտօնեայի երեւոյթ ունեցող վարպետ Օլիվիէի նշան ը-
րաւ որ զրիչն առնու , և առանց այն դրութիւններուն պարտնա-
կութիւնը հասկընելու՝ սկսաւ մեղմնաձայն պէտք եղած պատաս-
խանները թեւադրել անոր , իսկ ասիկա սեղանին առջև անհանգիստ
կերպով մը ծուրը դրած՝ թագաւորին ըսածները զրի կ'առնէր :
Կիլեօմ Բիւմ դիտելու վրայ էր :

Թագաւորն ա՛յնչափ ցած կը խօսէր՝ որ Ֆլամանք ըսածներէն
բան մը չէին հասկընար , բայց եթէ ասկէց անկէց մասնաւոր
ու գրեթէ անիմանալի հատակոտորներ , զոր օրինակ .

« . . . Արդաւանդ սեղանքը վաճառականութեամբ իսկ ան-
բերրիները ձեռագործներով պահել ու յառաջ տանիլ . . . » : —
Անդղիայի նախարարներուն մեր չորս ումբնիկցիները ցուցնել .
Լօնտրան , Պրապանտը , Պուրկ-ան-Պրէսը , Սէնդ-Օմբը . . . :
— Թնայանօթներու պատճառաւ պատերազմները հիմա աւելի խել-
քով կը մղուին . . . : — Մեր բարեկամ Պ . տը Պրէսուրին . . .
. . . : — Բանակներն առանց սուրբերու չեն կրնար պահպանուիլ
. . . : Եւ այլն » :

Անդամ մը ձայնը բարձրացնելով՝ « Ի՞նչ է աս , ըսաւ , Մի-
կիլիոյ Պ . թագաւորը Ֆրանսայի թագաւորի մը տէս իր նամակ-
ները դեղնադոյն կիքամոմով կը կնքէ , և թերեւ գէշ կ'ընենք
այս բանիս աչք դոցելով : Ազդատահմի մը պերճութիւնն իր ա-
ռանձնաշարժութիւններն անվթար պահելով կ'ապահովուի : Նշա-
նակէ՛ այս բանս , ընկեր Օլիվիէ » :

Ուրիշ անգամ մ'ալ՝ «Ո՛հ, ո՛հ, ըստ, աս ի՞նչ խոշոր գրու-
թիւն մ'է : Երբ եղբայր կայսրն ի՞նչ կ'ուզէ մեզմէ » : Եւ աչքը
նամակին վրայ պտըտցընելով և սեղ սեղ ընթերցումը միջար-
կութիւններով ընդհատելով՝ «Ստուգիւ, ըստ, Գերմանացիք
այնչափ մեծ ու այնչափ հզօր են՝ որ մարդուն հաւատալը չ'ղար .
. . . : Այլ չմոռանաք սա՛ հին խօսքը թէ՛ Ամենէ զեղեցիկ կոմսու-
թիւնը Քլանտորն է, ամենէ զեղեցիկ դքսութիւնը՝ Միլանն է,
իսկ ամենէ զեղեցիկ թագաւորութիւնը՝ Քրանսան . . . : Այնպէս
չէ՞, Պ, Քլամաններ » :

Այս անգամ՝ Քօբընօլ՝ Կիլլեօմ Բիմի հետ ծռեցաւ, ըստ ու-
րում իր հայրենասիրութիւնը խտտղած էր թագաւորին խօսքէն :
Վերջին պաշտօնագիրը մը Լուի ԺԱ յօնքերը սրտտեց . «Ի՞նչ
է այս, զոչեց : Բիքարտիայի մեր պահապան զօրքերուն զէմ՝ զան-
դաւաններ ու աղերսներ կ'ըլլան : Օլիւիէ, զրէ՛ փութանակի Պ .
սը Բուօ մարաջախտին . . . : Թէ՛ զօրաց հրահանգները կը թու-
նան եղեր . . . : Թէ՛ բարձրագոյն պաշտօնակալներու թիկնապահ-
ները, աւատներու ազնուականները, ազատ-աղերհաւորները, պա-
հապան զօրքերն անհամար չարիք կը հասցընեն եղեր զիւղացոյց
. . . : Թէ՛ զինուորականը հողաղործներու տան մէջ դաւածներէն
դո՛հ չըլլալով՝ դաւադանի կամ գերանդիի (voirde) մեծամեծ հա-
րուածներով զանոնք կը բռնադատէ եղեր որ քաղաք իջնեն զի-
նի, ձուկ, համեմներ և ուրիշ բաներ բերելու . . . : Թէ՛ թագա-
ւորը տեղեկացած է այդ բանին . . . : Թէ՛ կ'ուզենք մեր ժողո-
ւորը հարստահարութենէ, աւարէ ու կապտատէ պահպանել . .
. . . : Թէ՛ ասիկա մեր ամենախիսկական կամքն է . . . : Թէ՛ բաց
յայտցանէ՛ մեզ հաճելի չէ՛ որ երաժիշտ ժը, սափրիչ մը, կամ
զինական մը, իշխանի մը նման թաւիշ, մետաքսեղէն չուխայ և
ոսկի օղակներ գնէ . . . : Թէ՛ այս սնափառութիւններն Աստու-
ծոյ տհաճելի են . . . : Թէ՛ մենք որ թագաւոր ենք՝ կանդուհը
տանս վեց սօլէն չուխայէ բաճկոնակով մը դո՛հ կ'ըլլանք . . . :
Թէ՛ այն պարսն զինականներն իրենք ևս կրնան մինչև հոն իջնել
. . . : Իմաց տուր և հրամայէ՛ . . . : Առ բարեկամ մեր Պ, սը
Բուօ . . . : Լաւ » :

Այս նամակն բարձրաձայն և տան տան խիստ շարժումներով
թեւադրելէ մերջը՝ մինչ լմացընելու վրայ էր ալ՝ ահա դուռը
բացուելով նոր անձ մը ներս մտաւ և բոլորովին խուլած սե-
նեակին մէջ նետուեցաւ պտուալով .

«Տէ՛ր, տէ՛ր, Բարիդի մէջ ժողովուրդի ապստամբութիւն մը
կայ » :

Լուի ԺԱ ի ծանր դէմքը նախ կարկամելէ վերջը՝ իր յուզման
նշանները՝ ինչպէս փայլակ մը՝ փարատեցան, և ինքզինքը բռնե-
լով հանդարտ խտուրթեամբ մ'ըստաւ . «Ընկեր Ժաք, կարի՛ կոշ-
տութեամբ ներս կը մտնես » :

— Տէ՛ր, տէ՛ր, ապստամբութիւն մը կայ », կրկնեց ընկեր
Ժաք շունչը բռնուած :

Թագաւորն ոտք ելնելով՝ խտուրթեամբ մ'անոր բազուկէն բռն-
եց, և անորմէ՛ միայն լսուելու կերպով և Քլամաններուն վրայ
շեղակի նայուած մը ձգելով զայրադին ըստաւ . «Լուի, կամ ցած
ձայնիւ խօսէ՛ » :

Ընկեր Ժաք հասկըցաւ, և սկսաւ կամաց ձայնով խիստ զար-
հուած պատմութիւն մ'ընել, զոր թագաւորը հանդարտութեամբ
մտիկ կ'ընէր, մինչդեռ միւս կողմէն Կիլլեօմ Բիմ Քօբընօլի զի-
տել կու տար նորեկ անձին դէմքն ու հագուստը, անոր մաշկե-
կապատ կնդուղը, caputia fourrata, կարճ գլխանոցը, epito-
gia curta, սեաւ թաւիշէ պատուածանը՝ որ Հաշուեկալութեան
Սենեկի նախագահ մը կը ծանուցանէր :

Հազիւ թէ այս անձը քանի մը բացատրութիւններ տուած էր
թագաւորին՝ որ Լուի ԺԱ ահաղին բքբիջով մը պտուայ . «Ինձ
նայէ, բարձր ձայնիւ խօսէ՛, ընկեր Քօաքղիէ : Ի՞նչ պէտք ու-
նիս այդպէս մեղմաձայն խօսելու : Վկայ է Սուրբ կոյս Աստուա-
ծածին որ մեր պատուական Քլաման բարեկամներէ՛ ծածկած բան
մը չունինք » :

— Այլ, տէ՛ր արքայ . . . :

— Բարձր խօսէ՛ » :

Ընկեր Քօաքղիէ դարմայումէն բերանը կապուած կը մնար :

« Աւրեմն, կրկնեց թաղաւորը . . . խօսէ, պարոն . . . մեր Բա-
րիկ պատուական քաղաքին մէջ բնակիչներու (manants) խո-
ւովութիւն մը կայ :

— Այո, տէր արքայ :

— Եւ որ Արքաւորութեան—Պալատի Պ. գաւառորին դէմ է,
կ'ըսես :

— Այնպէս կ'երևի », ըսաւ ընկեր Բօաքդիէ, որ թաղաւորին
խորհուրդներուն մէջ եղած անբացատրելի և յեղակարծ փոփո-
խութենէն ամբողջ շուարած՝ կը թոթովէր տակաւին :

Լուի ԺԱ կրկնեց. « Բաղաքապա՛հ զինուորներն ո՛ր հանդի-
սեցան այն խաժանին :

— Մեծ—Չուառականութեան թաղէն դէպ 'ի Լուսնայփոխնե-
րու կամուրջը (Pont-aux-Changeurs) գալու վրայ : Ես խկ'
Ձեր Վեհափառութեան հրամանին համեմատ հոս եկած ժամա-
նակս հանդիսեցայ անոնց, և մէջերնէն ոմանց՝ « Ի վայր Պա-
լատի գաւառորը » գոչելը լսեցի :

— Եւ ի՞նչ գանգատ ունին գաւառորէն :

— Ո՛հ, տէր, գանգատնին այն է որ գաւառորն իրենց մեծն է :

— Իրա՞ն կ'ըսես :

— Այո, տէր. Հրաշից Ապարանքին սնկիքորներն են անոնք՝
որ երկար ատեններէ 'ի վեր գաւառորին դէմ՝ որու հպատակ-
ներն են՝ կը տրանջան ու կը դանդաւանին : Չան ո՛չ իբր գա-
ւառոր կ'ուզեն ճանչնալ և ո՛չ իբր փողոցապետ :

— Շատ բան, կրկնեց թաղաւորը գոհունակութեան ժպիտով
մը՝ զոր 'ի նանիւր կը ջանար ծածկել :

— Խորհրդարանի ուղղած ամէն աղերասգրերնուն մէջ, ըսաւ
ընկեր Բօաքդիէ, կը պնդեն թէ երկու տէր մի միայն ունեցած
ըլլան. Ձեր Վեհափառութիւնն ու Աստուած, որ զեւր պիտի
ըլլայ կարծեօք :

— Ի՛հ, է՛հ », ըսաւ թաղաւորը : Եւ ձեռքերն իրար շփելով
երեսը փողփողել առող ներքին ծիծաղով կը խնդար, և անկա-
բօղ կ'ըլլար իր ցնծութիւնը ծածկելու՝ թէև մերթ ընդ մերթ

ինքզինքը բռնելու տքնէր : Ո՛չ որ բան մը կը հասկընար անոր
զուարթութենէն, ո՛չ իսկ վարպետ Օլիվիէն : Մտախոհ այլ դո՛հ
կերպարանքով պահ մը լուռ կենալէ վերջը՝

« Ի՞նչպէս են, զօրութիւն ունին, հարցուց յանկարծ :

— Անտարակոյս, տէր, անտարակոյս ունին զօրութիւն, ըսաւ
ընկեր Ժաք :

— Ո՞րչափ :

— Գոնէ՛ վեց հազար :

— Լա՛ւ », ըսաւ թաղաւորն ինքզինքը չ'հրնալով զսպիւլ : Յե-
տոյ կրկնեց, « Ձինեա՛կ են :

— Մանգաղներ, նիղակներ, հրացաններ, բրիչներ ունին,
մէկ խօսքով ամէն տեսակ զօրաւոր զէնքեր » :

Թաղաւորն այս թուահամարէն բնաւ խռովիլ, չցուցնելով՝
ընկեր Ժաք աւելցուց. « Եթէ Ձեր Վեհափառութիւնը շուտով
մ'օգնութիւն չ'ըրկէ՝ գաւառորը կորսուած է :

— Պիտի դրկենք օգնութիւն, ըսաւ թաղաւորը կեղծ ծանրու-
թեամբ մը : Բա՛ջ է, հարկաւ օգնութիւն պիտի դրկենք, վասն
զի Պ. գաւառորը մեղի բարեկամ է : Վե՛ց հազար հոգի. դի-
մադրաւ թշուառականներ են ատոնք, այդ յանդգնութիւնն ան-
լուր բան մ'է և մեղի զայրոյթ կը պատճառէ : Այլ սակայն այս
դիշեր մեր շուրջը քիչ մաղդիկ ունինք . . . : Վաղն առաւօտ
պէտք եղած օգնութիւնը կը դրկենք :

— Իսկոյն, անմիջապէս դրկիլ պէտք է օգնութիւնը, տէր
արքայ, գոչեց ընկեր Ժաք. մինչև՛ վաղն առաւօտ քսան անգամ՝
ժամանակ կայ որ գաւառորին բնակութիւնը կողոպտուի, իշխա-
նութիւնը բռնաբարուի, ինքը գաւառորը կախուի : Աստուծոյ սի-
րոն, տէր, վաղուանէ յառաջ դրկեցէք ձեր դուռները » :

Թաղաւորն երես առ երես նայելով անոր՝ « Վաղն առաւօտ,
ըսի քեզ », պատասխանեց : Այնպիսի նայուածքներէն մին էր
այն՝ որու պատասխան չարուիր :

Պահ մը լուռութենէ վերջը՝ Լուի ԺԱ վերադառնալով իրար
ձրացնելով՝ « Ընկեր Ժաք, ըսաւ, պէտք ես հարցնելիքս դիտ-

հալ: Ի՞նչ էր . . . » : Հոս իր խօսքը սրբագրելով՝ « Ի՞նչ է դատաւորին աւատական իրաւասութիւնը :

— Տէր արքայ, Պալատի դատաւորն իր տակն ունի Բալանտի զոնհէն մինչև Հէրպլերի զոնհը, Սէն-Միշէլ հրապարակը, և ուսմիօրէն Միւրօ կոչուած վայրերն որք մօտ կը գտնուին Նօդր-Տամ տէ Էանի (հոս Լուի ԺԱ գլխարկին եղբը վեր վերցուց) . այդ տուները տասն երեքի կ'ենեն . ազկէ զատ՝ Հարաշիյ Ասլաբանքը, Ռերկանոյն որ « Արուարձանը » կը կոչուի, և բոլոր այն տաւարիլը՝ որ այդ Ռերկանոցէն կ'սկսի ու Սէն-Ժաքի դրան առջև կը վերջանայ : Այս այլ և այլ տեղերուն փողոցապետը, բարձր, միջին և խոնարհ դատաւորն ու լիակատար իշխանն է :

— Ահա՛, այդ օրչափ տեղեր են, ըսաւ թաղաւորն աջ ձեռքով ձախ ականջը քերելով, իմ քաղքիս մէկ մեծ մասն է այդ : Այդպէս ուրեմն այդ ամէն տեղերուն թաղաւորն էր Պ, դատաւորը » :

Այս անգամ իր խօսքը չծամծմեց և մտախոհ ու ինքզինքին հետ խօսելով շարունակեց . « Ամաց եկ՛ւր, Պ, դատաւոր, կը տեսնեմ որ մեր Բարիզէն աղուոր պատառ մը բերնիդ մէջ ունէիր » : Եւ յանկարծ իր միտքը բոլորովին յայտնի ընելով՝ « Խեղճ անիծած, ըսաւ, ի՞նչ պիտի ըլլան բոլոր այս մարդիկնեքն որք մեզի հետ ինքզինքնին փողոցապետ, դատաւոր, տէր և իշխան կ'անուանեն, որք ամէն տեղ իրենց անցաբաժերն և մէր ժողովուրդին մէջ ամէն փողոցի զլուխ իրենց կախաղանն ու դահլիճն ունին, այնպէս որ՝ ինչպէս Յոյնն ունեցած ջրի աղքիւրներուն չափ ինքզինքն Աստուած կը կարծէր, իսկ Պարսիկը՝ տեսած աստղերուն չափ, Ֆրանսեանն ալ աչքին տակ ունեցած կախաղաններուն չափ իր վրայ իշխող թաղաւորներ կը թուէ : Ի՞նչ ըսել է . դէ՛ և անկարգ բան մ'է այդ՝ որ ինձ անհաճոյ է ամենեւին : Կը փափաքեմ յոյժ գիտնալ թէ արդեօք Աստուծոյ կամքն է այս որ Բարիզի մէջ թաղաւորէն զատ ուրիշ փողոցապետ, մեր Խորհրդարանէն զատ ուրիշ արդարութիւն, և այս պետութեան մէջ մեզմէ զատ ուրիշ կայսր գտնուի : Ի՞նչ ըլլայ ըլլ

լայ՝ հարկ է որ վերջապէս ծաղի այն օրը՝ ուր Ֆրանսայի մէջ մէկ թաղաւոր, մէկ հողապետ, մէկ դատաւոր, մէկ գլխապետ դրոշուի՝ ինչպէս որ մէկ Աստուած վայ միայն արքայութեան մէջ » :

Իր գդակը նորէն վեր վերցուց, և մտախոհութեամբ մը շարունակեց՝ իր պառակաւանները զրդուող և յառաջ վարող որսորդի մը շեշտով ու կերպարանքով . « Լաւ է, ժողովուրդս, արիաքան, հա՛ տեսնեմ, ջախջախե՛ այդ սուտ իշխանները, այդ սուտ հողատէրները, առջև տար զործդ : Օ՛հ, հապա, կապտէ՛, կալիէ՛, թալլէ՛ զանոնք . . . : Մէյ մէկ թաղաւոր ըլլալ կ'ուզէք, այնպէս չէ՞, պարոններ : Հապա, ժողովուրդս, հապա » :

Հոս յանկարծ խօսքը կտրելով իր կէս մը թարթափուն մտածումն իրը նորէն դանելու համար՝ պրկուեքը խածաւ, զինքը շրջապատող հինգ անձինքներէն ամէն մէկուն վրայ հետզհետէ իր սուր աչքը սեւեռեց, և յեղակարծութեամբ իր գլխարկին երկու ձեռքերովը բռնելով և անոր նայելով ըսաւ . « Ո՛հ, կ'այրեմ գեղեթէ՛ գիտնաս թէ ի՞նչ խորհուրդ ունիմ գլխուս մէջ » : Յետոյ՝ ծածուկ իր որջը մտնող ազուէսին նման՝ վերադառնալու ուղիք և անհանդիստ նայուած մը յաճելով իր շուրջը՝ « Փոյթ չէ՛, Պ, դատաւորին օգնութիւն կը զրկենք . սակայն դժբաղդաբար այնչափ ժողովրդեան դէմ դնելու համար քիչ մարդիկ ունինք : հոս այս միջոցիս, ուստի հարկ պիտի ըլլայ մինչև վաղը սպասել : Միջնաքաղաքին մէջ բարեկարգութիւնը պիտի վերահաստատուի և որոնք որ բռնուին՝ պիտի կախուին խստութեամբ » :

— Ահա՛ փառաւոր տէր, ըսաւ ընկեր Բօսքիլիէ, իմ առաջին յուզմանս մէջ մուցայ Ձեզ իմացընելու որ քաղաքապահք այն արշաւող ապստամբներէն երկու յետամնաց զինուորներ բռնած են որք հոս կը գտնուին : Ձեր Ահա՛ փառութիւնը կ'ուզէ միթէ տեսնել զանոնք » :

— Թէ՛ կ'ուզեմ մի տեսնել, դուչեց թաղաւորը : Ի՞նչպէս այդպիսի բան մը կը մոռնաս . . . : Ասպէ՛ շուտ, Օլիվիէ, դնա՛ բեր զանոնք » :

Արտիստ Օլիվիէ դուրս ելնելով՝ վայրկեանէ մ'ետքն երկու

Պալատները ներս բերաւ՝ արքայի աղեղնաօրներով շրջապատուած : Անոնցմէ առաջինն որ ապուշ, արբշտ ու շուարած խոշոր երես մ'ունէր՝ ցնցոտիներ հաղած էր և ծունկը ծռելով առ ոտքը դժուարաւ շարժելով կը քալէր : Երկրորդը ափզոյն ու ժպտուն գէմք մ'էր՝ զոր ընթերցողը կը ճանչնայ արդէն :

Թագաւորը սրահ մ'առանց բերնէն խօսք մը հանելու զանոնք ղիտելէն վերջը՝ յանկարծ խօսքն առաջինին ուղղելով՝ « Ի՞նչ է անունդ, ըսաւ :

— Ժիէֆֆրոյ Բէնսպուրտ :

— Արուեստդ :

— Չուսուական :

— Այդ եպերելի ապստամբութեան մէջ ի՞նչ պիտի ընէիր » :

Չուսուականն ապուշ կերպարանքով մը թեւերը շարժելով թաղաւորին նայեցաւ : Այն պակասաւոր գլուխներէն մին էր այն՝ ուր իմացականութիւնն անհասի՝ ի գիւրի կը գտնուի՝ որչափ լոյսը թափուցիչ դործուց տակ :

« Չղիտեմ, ըսաւ : Ամենքը կ'երթային, ես ալ կ'երթայի :

— Միթէ Պալատի դատաւորը, ձեր տէրն ըսել կ'ուզեմ, յարձակմամբ և անխել կերպով կ'ապտելու կողոպտելու չէիք երթար :

— Այս միայն ղիտեմ՝ որ աեղէ մը մէկը պիտի առնուէր : Ուրիշ բան չ'ղիտեմ » :

Այս միջոցին ղինուոր մը չուսուականին վրայ դառնաւ յատուց մը ցուցուց թագաւորին՝ որ հարցուց .

« Կը ճանչնաս այս գէնքը :

— Այո, յատուց է այդ . այդեղործ եմ ես :

— Եւ այդ մարդը քու ընկերդ ըլլալը կը ճանչնաս, աւելցուց Ատի ԺԱ միւս կալանաւորը ցուցնելով :

— Ո՛չ, չեմ ճանչնար զան :

— Բաւական է », ըսաւ թագաւորը : Եւ մատովը նշան մ'ընելով զրան քով լուռ ու անշարժ կեցող մարդուն՝ զոր արդէն ընթերցողին ղիտել տուինք՝ « Ընկեր Թրիսդան, ահա մարդ մը քեզի համար » :

Թրիսդան լ'էրմիդ խոնարհութիւն մ'ընելով՝ երկու աղեղնաւորներուն ցած ձայնով հրաման մը տուաւ, որք խեղճ չուսուականն ստին տարին :

Այս միջոցին թագաւորն իր երկրորդ գերիին մօտենալով՝ որ ոլուն ոլուն քրտինքներ կը թափէր՝ « Անունդ, ըսաւ :

— Պետրոս Արէնկուար, տէր արքայ :

— Իսկ արուեստդ :

— Փիլիսոփայ եմ, վեհափառ տէր :

— Ի՞նչպէս կը յանդգնիս, թշուառական, մեր բարեկամ Պալատի Պ. դատաւորին վրայ յարձակելու, և այս ժողովողային աղմուկին վրայ ի՞նչ ունիս ըսելիք :

— Ես մէջերնին չ'կայի, վեհափառ տէր :

— Ի՞նչպէս, անզգամ, այն ժանտ ու սնլիքոր խումբին մէջ չ'ընկնի՞ն զքեզ քաղաքապահ :

— Ո՛չ, տէր արքայ, սխալում մ'է՛ այդ, ձախողութիւն մ'է : Ես ողբերգութիւններ կը շինեմ : Վեհափառ տէր, կ'աղերսեմ՝ Ձեր վեհափառութիւնն որ մտիկ ընէ ինձ : Պուէտ եմ ես, և իմ արուեստս ունեցող մարդիկներու ի վազուց անտի սովորական մէկ դործն է զիշերայն փողոցները թափառել : Այս իրիկուն ես ալ այդ յօժարութիւնը զգացի . պարզապէս ղիտուած մ'է՛ այդ : Յանրաւի ընկնի՞ն զիս, վասն զի այս քաղաքային փոթորիկէն անսպարա եմ գլխովին : Ձեր վեհափառութիւնը կը տեսնէ որ չուսուականը չճանչցաւ զիս : Կը սրաղատիմ Ձեր վեհափառութենէ . . . :

— Կարկէ բերանդ, գլուխ կը ցաւցընես », ըսաւ թագաւորը զեղաշուրի երկու ումպի մէջ տեղ :

Թրիսդան լ'էրմիդ գէպ ի յառաջ գալով և մատովը Արէնկուարը ցուցնելով՝ « Վեհափառ տէր, ստիկա ալ կրնանք կախել », ըսաւ : Առաջին խօսքն էր այս՝ որ կ'արտաբերէր նա :

« Ի՛՛հ, պատասխանեց թագաւորն անփութօրէն : Անպատեհութիւն մը չեմ տեսներ այդ մասին :

— Իսկ ես շա՛տ անպատեհութիւններ կը տեսեմ », ըսաւ Արէնկուար :

Տէր փիլիսոփային դոյնն այս միջոցիս բոլորովն կապոյտ դուր-
ձաւ, և թաղաւորին պաղ և անտարբեր կերպարանքէն հասկը-
նալով որ խիստ կարեցող բանով մը միայն կրնար թերեւս փրկու-
թիւն գտնել, Լուի ԺԱ ի ոտքերուն նետուեցաւ, յուսահատական
բիւր շարժումներու մէջ աղաղակելով:

«Աւհափառ տէր, տէր արքայ, թող Ձեր Աւհափառութիւնը
բարեհաճի ինձ մտիկ ընելու. Աւհափառ տէր, ինձի պէս չնչին
մէկու մը գէտ մի գոռաք որոտաք: Աստուծոյ ահեղ շանթն ե-
ղերդ մը չղարներ: Տէր արքայ, ամենահզօր օգոստափառ վե-
հապետ մ'էք զուք: պարկեշտ հէք մտրդու մը վրայ դու թ ու-
նեցիք, որ անկարող է ապստամբութիւն մը գրգռելու, ինչպէս
տառի հատոր մը՝ կայծ յառաջ բերելու: Ամենավհաճութեան տէր,
հեղ քաղցրութիւնն ու խոհի ու թաղաւորի յատուկ առաքինու-
թիւն մ'է. բաժէ, խոտութիւնը մտքերը կը խրտչեցնէ միայն.
հիւսիսային քամիին դառնաշունչ փշուր կարող չէ ճամբորդին
վերաբերուն հանել տալ, մինչդեռ արեգակը՝ կամաց կամաց իր
ճառաղայթները հաղորդելով՝ անյապէս մը կը տաքցընէ զան՝ որ
կը յորդորուի մէկ շափելով մնալու: Տէր արքայ, զուք ահա ա-
րեգակն էք: Ար յայտնեմ Ձեզ, իմ դերիշտան տէրս ու թաղա-
ւորս, չուսուական մը, զող մը, անկարող մէկը չեմ ես: Ապրա-
տամբութիւնն ու աւաղակութիւններն Ապրողնի մարդերու գործը
չեն, և ես խռովութիւններ ու աղմուկներ յարուցանող ամպերու
մէջ դահալիւծող մէկը չեմ բնական, այլ Ձեր Աւհափառութեան
հաւատարիմ ծառայն ու հպատակն եմ: Այն մի և նոյն նախանձն
որ էրիկ մ'իւր կնոջ պատուոյն համար ունի, մի և նոյն վրէժ-
խնդրութեան փափաքն որ որդի մ'իւր հօր սիրոյն համար կը դ-
ղայ՝ բարի հպատակ մ'իւր թաղաւորին փառացը համար պէտք է
որ ունենայ. անոր սիրոյն և իր պարտուցը վճարման համար հարկ
է որ ինքզինք փճացընէ իսկ: Ար և է ուրիշ զգացում՝ որ կըր-
նայ զղալ՝ մոլեղնութիւն մ'է միայն: Ահա, Աւհափառ տէր,
Տէրութեան նկատմամբ ունեցած սկզբունքներս: Առտի արմուկ-
ներուս վրայ մաշուած հազուստներէս զիս խռովայոյզ և աւաղալ

թի դատեք, և եթէ ինձ շնորհք ընէք, տէր արքայ, տառու-
ն և իրիկուն Ձեր անդին կենաց համար Աստուծոյ աղօթքներ ընե-
լով այս մի և նոյն հազուստներս ծունկերուս կողմէն ալ պիտի
մաշեցընեմ: Բաժէ, ստոյգ է որ խիստ հարուստ մէկը չեմ. քիչ
մ'աղքատ իսկ եմ, այլ այդ որոտճառու անառակ կենանք մը չեմ
վարեր բնախն: Եթէ աղքատ եմ՝ այդ իմ յանցանքս չէ: Ա-
մէն մարդ գիտէ թէ դեղուսումներով մեծամեծ հարստութիւններ
չկրնար գիղովիլ, և թէ ընտիր ընտիր գրքերու հմտութիւն ու-
նեցողը ընդհանրապէս ձմեռը մեծ կրակ մը չեն ունենար: Գա-
տաւորը և փաստաբանք կը վայելեն բոլոր ցորեանը՝ միւս ուսու-
մնական ճիւղերու յարդը միայն թողլով: Փիլիսոփաներու մաշուած
ու ծակ թիկնոցին վրայ բիւրաւոր ընտիր ընտիր առածներ կան:
Ո՛հ, Աւհափառ տէր արքայ, զթութիւնը վեհ հողի մը ներսի
գին լուսաւորող միակ լոյսն է: Գթութիւնը միւս ամէն տաւ-
քինութիւններուն առջևէն ջահը բռնած կը տանի, և առանց ա-
նոր իւրաքանչիւր որ զԱստուած առ խարկափս փնտռող կոյր մը
կը դառնայ: Ողորմութիւնը՝ որ զթութեան հետ մի և նոյն բանն
է՝ հպատակներու սէրը կը շինէ, և այս սէրն իշխանի մ'անձին
համար՝ ամենէ հզօր թիկնապահն է: Ի՞նչ փնտս ունի Ձեր Աւ-
հափառութեան՝ որ երկրի վրայ խեղճ մարդ մ'աւելի դանուի,
խեղճ անմեղ փիլիսոփայ մ'որ զոգաւոր փորին վրայ հնչող դա-
տարի զրպանովը տառապանաց աղջամուղջներուն մէջ կը տա-
պըլտիկ: Ասկէ զատ՝ ուսումնական մ'եմ ես, տէր արքայ, և մե-
ծամեծ թաղաւորներ զպրութիւնները պաշտպանելով թաղերնուն
վրայ մարդարիտ մ'աւելցուցած կ'ըլլան: Հէրքիւլէս «Առաջ-
նորդ Մուղայից» մականունը չէր արհամարհեր. Մաթիաթ Գոր-
վէն մաթեմատիքայի դարդն եղող Ժան աը Մօնրոյեալը կը պաշտ-
պանէր միշտ: Արդ՝ ուսումնականները կախել՝ ուսումնեքները
պաշտպանելու ընտիր եղանակ մը չէ, և ի՞նչ արատ պիտի ըլ-
լար Արեքսանդրի՝ եթէ Արիստոտէլը կախել տար: Այս գործը
անոր համբաւի երեսին վրայ զեղեցիկացուցիչ պիտակ մը պիտի
չըլլար, այլ ազեղընող անշահ վէրք մը: Աւհափառ տէր,

Պրնտարի դշխոյին և ամենա-օգոստափառ տէր Արքայորդւոյն հա-
մար խիստ քաջագէտ առաջատար տալ մը յօրինեցի, և ասիկա
խռովայոյդ մէկու մը գործ չէ: Չեր Ահհափառութիւնը կը տես-
նէ որ համբակ մը չեմ, թէ խիստ սրտառական կերպով կատա-
րած եմ՝ ասմունքներս, և թէ խիստ շատ ճարտարափօսութիւն
ունիմ՝ ի բնուստ: Շնորհք բրէք ինձ, Ահհափառ տէր, շնորհք
բրէք, և այսպէս ընելով՝ Սուրբ-Աստուածածնայ դշխոյին հա-
ճելի գործք մ'ըրած պիտի բլաք, և կերպնում ձեզ ահա որ
կախուելու դադարիսն սիրտս ահագոյն մէջ կը դառնի»: Ե

Այս խօսելով՝ թշուառ Արէնկուար թաղաւորին հողաթափները
կը համբուրէր, իսկ Արիւթում Բիւմ կ'ըսէր Քօթընօլի. « Աղէկ
խելք կ'ընէ գեանին վրայ սողալով. այնու ղի թաղաւորք Արե-
տէի Արամազդին կը նմանին, այսինքն բսել կ'ուզեմ թէ ականջ
նին ոտքերնուն վրայ կը դառնի»: Իսկ գուլարայաւաճառն առանց
Արետէի Արամազդին ուշադրութիւն մ'ընելու՝ աչքը Արէնկուարի
վրայ յառած՝ անշուրհ ծիծաղով մը կը պատասխանէր. « Ո՛հ,
ճիշդ անոր կը նմանի. կարծես թէ Հիւկօնէ դիւանապետին ինձմէ
դթութիւն հայցելու ձայնը կը լսեմ»:

Արէնկուար շունչը հատած վերջապէս լռելով՝ սարսափով
զլուխը դէպ 'ի թաղաւորք վերցուց՝ որ ծունկի կողմի հաղուստին
վրայէն եղունգովը բիծ մը քերելէ վերջը՝ գեղաշուրի բաժակէն
սկսաւ խմել առանց բերնէն բառ մը հանելու: Այս լուրձիւնս
Արէնկուարի մեծ մտատանջութիւն կը պատճառէր: Հուսկ ուրեմն
թաղաւորն անոր նայելով՝ « Ահա կարգէ դուրս շաղակրատ մը»,
ըսաւ, և ետքը Թրիսդան լ'էրմիդի դառնալով՝ « Բա՛, թոյլ տուր
որ երթայ»: Ե

Արէնկուար ուրախութենէ այլ յայլմէ եղած՝ ետևովն ինկաւ:

« Թոյլ տամ որ երթայ, մըմապ Թրիսդան. Չեր Ահհափա-
ռութիւնը չ'կամիր որ ատեն մը բանտ-վանդակին մէջ արգիլուի
նա»:

— Ընկեր, սրտասխանեց Լուի ԺԱ, կը կարծես իմիթէ որ
երեք հարիւր վաթսուս եօթ լիւր ութ սու երեք տընիէ արժէք

ունեցող վանդակներ այս տեսակ թռչուններու համար սահման
նուած ըլլան: Թոյլ տուր սա սնկերորը կ'ըսեմ, և կոնակին հրա-
ցանի կոթի հարուած մը տալով՝ ճամբէ զան:

— Ո՛հ, ըստ Արէնկուարի, ինչ մեծանձն թաղաւոր»: Եւ
վախնալով որ հակառակ հրաման մը չեղնէ՝ դէպ 'ի դուռը վա-
ղեց, զոր Թրիսդան զժկամակութեամբ մը բացաւ: Զինուորք հե-
տը դուրս ելան առջևէն բռնցի վանելով զան: Իսկ Արէնկուար
իրը ստոյլիկեան ճշմարիտ փիլիսոփայ՝ այն հարուածները մեծ համ-
բերութեամբ կրեց:

Դատաւորին գէմ՝ ապստամբութիւն մ'եղած ըլլալուն լուրն
առնելէն 'ի վեր՝ թաղաւորին բերկրութիւնն ամէն բանի մէջ կը
յայտնուէր, և Արէնկուարի նկատմամբ այս գթութիւնս փոքր
նշան մը չէր այս բանիս: Թրիսդան լ'էրմիդ իր կեցած խորշին
մէջ շան մը խոժոռ կերպարանքն ունէր՝ որ բան մը տեսած ու
ձեռք չէ կրցած անցնել:

Թաղաւորն այս միջոցիս նստած աթոռին թեւերուն վրայ մա-
տերովը Բօնդ-Օտեմերի զինուորական նուազը կը զարնէր: Անդ-
ժաւոր իշխան մը թէեւ՝ այլ շատ առելի իր նեղութիւնը սրահել
դիտէր քան թէ բերկրանքը: Ուրախութեան այս արտաքին ցոյ-
ցերս երբեմնակի խիստ հեռուն կ'երթային. օրինակի համար՝
Շարլ Յանդուզին մահուան վրայ՝ Յէն-Մարդէն տը Թուրի ար-
ծաթ վանդակներ ուխտել, և իր գահն ելնելուն առթիւ՝ իր հօրը
յուզարկութեան մասին հրամաններ տալը մոռնալ:

« Տէր արքայ, դոչեց յանկարծ Ժաք Քօաքդիէ, ինչպէս ե-
ղաւ այն հիւանդութիւնը, որու համար Չեր Ահհափառութիւնը
կանչել տուաւ զին»:

— Ո՛հ, ըստ թաղաւորը, յիբառի կը տառապիմ յոյժ, ըն-
կերդ, ականջներուս մէջ շխններ կը լսեմ, և հրեղէն սննտերը
կարծես թէ սիրտս քերելու վրայ են շարունակ»:

Քօաքդիէ թաղաւորին ձեռքը բռնելով՝ հմուտ կերպարանքով
մը սկսաւ անոր երակը շօշափել:

« Դիտէ՛, Քօթընօլ, կ'ըսէր Բիւմ մեզմ ձայնիւ. Քօաքդիէի և

Թրիսպանի մէջտեղն ահա կը տեսնես զան, բոլոր իր արքունիքն այս է. ինքզինքին համար բժիշկ մը, ուրիշներու համար դահլիճ մը» :

Թաղաւորին երակը զննելով՝ Բօաքդիէ հետզհետէ խռովուած կերպարանք մը կ'առնուր : Քանի Լուի ԺԱ իր բժշկին կը նստէր անձկութեամբ՝ ասիկա զգալի եղանակաւ մը կը լծախօսէր, վասն զի Թաղաւորին վատաւոր ջուրներէն զատ մշակելի աղարակ մը չունէր, ուստի և այս պատճառաւ բոլոր հնարաւոր եղած շահը կ'ուղէր հանել անկէ :

«Ո՛հ, ո՛հ, մրմուռաց վերջապէս, յիշաւի ծանր վիճակ մ'է ասիկա :

— Այնպէս չէ, ըսաւ Թաղաւորն անհանդիստ կերպով մը :

— «Շարժումն երակաց որ ստէպ իցէ, հինացող, զզրական, անկանոն, Pulsus creber, anhelans, crepitans, irregularis, շարունակեց բժիշկը :

— Տէր Աստուած :

— Երեք օր չ'զացած՝ այս ախտէս կրնայ մեռնիլ մարդ :

— Սուրբ կոյս Աստուածածին, զոչեց Թաղաւորը : Իսկ զեղը ընկեր :

— Ես ալ գեղին վրայ կը մտածեմ, տէր արքայ » : Այս ըսելով Լուի ԺԱ ի լեզուն հանել տալէն վերջը՝ զլուխը ցնցեց, երեսը ծռմբակեց, և այս ծամածռումներուն մէջ՝ «Տէր արքայ, ըսաւ, պէտք է խնայընեմ ձեզ, որ եպիսկոպոսական Թափուր վիճակի մ'արդիւնքները հաւաքելու պաշտօն մը կայ՝ որ դեռ մէկու մը չէ յատկացած, և թէ քեռորդի մ'ունիմ :

— Կու տամ այդ պաշտօնը քեռորդուդ, ընկեր Ժաք, պատասխանեց Թաղաւորը, այլ սո՛ կըսիր հանէ կուրծքէս :

— Որովհետեւ Ձեր Վեհափառութիւնն այդ աստիճան զթափուր է, կրկնեց բժիշկը, Սէնդ-Անտրէ տեղ Արք փողոցի խմորան շինութեան մասին իր ձեռնառութիւնը հարկաւ չափաւ զլանայ :

— Ի՞նչ խօսք է այդ, ըսաւ Թաղաւորը :

— Ստակս հասած ըլլալուն, շարունակեց բժիշկը, ատուցիւ մեղք բան պիտի ըլլար որ տունս առանց յարկի մնայ, և այս չէ թէ տան համար կ'ըսեմ՝ որ պարզ ու հասարակ քաղաքաւորի մը տուն է, այլ Թեհան Ֆուրայի նկարներուն համար՝ որք անոր տախտակամանները կը զարդարեն : Տիան մը կայ որ օդին մէջ կը թռչի, այլ այն աստիճան ընտիր, քնքուշ ու պարզ կերպարանքով, զլուինն այնպէս զեղեցիկ զարդարուած ու մահիկով մը պատկուած, մարմինն այնքան սպիտակ՝ որ սաստիկ տշով զինք զիտողները փորձութեան մէջ կը դնէ : Գեմտրէ մ'ես կայ, խիստ զեղեցիկ աստուածութիւն մը : Յորենի որաներու վրայ նստած է նա, զոճմորով և ուրիշ ծաղիկներով պատաստուած հասկերու զեղեցիկ պսակ մը զլուխը կրելով : Անոր աչքերուն նման տարփառութեամբ մը տեսնուած չէ. սրունքներն ամենակրօն են, կերպարանքն աղետաբոյր, կոճկէնը սքանչելի կերպով յաջողած : Մէկ խօսքով՝ մարդկային վրձնի արտադրութիւն եղող ամենամեծ մեղ ու ամենաանթերի զեղեցիկութիւններէն մէկն է :

— Դահլիճ, քրթմնջեց Լուի ԺԱ, խօսքդ ո՞ր բերել կ'ուղես :

— Այդ նկարներուն վրայ յարկ մ'անհրաժեշտ պէտք է, տէր արքայ, և թէպէտեւ մեծ բան մը չըլլայ այդ՝ դրամ չունենալուս զլուխ հանելու անկարողութեան մէջ կը դառնալիմ :

— Ո՞րչափի կ'ենէն այդ յարկդ :

— Ո՞րչափի պիտի ելնէ . . . ոսկեղօծ պղնձի զարդարուն յարկ մը . . . երկու հազար լիւրէ աւելի չերթար :

— Այ, անօրէն, զոչեց Թաղաւորը : Ձխլեր ինձմէ ակուայ մը, որ աղամանդեայ չըլլայ :

— Յարկս պիտի շինէք, ըսաւ Բօաքդիէ :

— Այո, անդգամ՝ ապիրատ, այլ բժշկէ՛ զիս » :

Ժաք Բօաքդիէ խորունկ կերպով մը ծռելով՝ «Տէր արքայ, ըսաւ, յետս մղե՛ զեզ մը զձեզ պիտի փրկէ : Ուստի ձեր երիկամանց վրայ մած-սղեղանիով (cérat), հայ-կառով, հաւ-կթի ձերմիւցով, իւղով ու քացախով շինուած մեծ պաշտպանողական բաղադրութիւնը պիտի դնենք, միւս կողմէն դործաւ

ծած գեղաջութիկ կը շարունակէք, ու Ձեր Աեհափառութեան քաջառողջութեան մասին պատասխանատուութիւնը վրաս կ'առնում» :

Աւառող ճրագի մը քով միայն մէկ մթնոլի չերթար : Աւրապեա Օլիվիէ ես՝ տեսնելով թէ թաղաւորին առատաձեռնութեան ծամն է, ու առիթը բարեպատեհ սեպելով՝ մօտեցաւ անոր .

« Տէր արքայ . . . » :

— Ի՞նչ կայ նորէն, ըսաւ Լուի ԺԱ :

— Տէր արքայ, Ձեր Աեհափառութիւնը զիտէ՞ արդեօք թէ վարպետ Սիմոն Բատէն մեռաւ :

— Ի՞նչ կայ :

— Արքունի զանձի իրաւասութեան մասին արքայի խորհրդան մ'էր նա :

— Ի՞՛հ, վերջը :

— Տէր արքայ, այդ պաշտօնը թափուր մնացած է » :

Այսպէս խօսեցած ժամանակը՝ վարպետ Օլիվիէ իր դէմքին ամբարտաւան հովը մէկի թողլով՝ խոնարհ կերպարան մ'առած էր — միակ փոփոխութիւն, զոր պաշտատկանի դէմք մ'այսպիսի պարադաներու մէջ կրնայ ցուցնել : Թաղաւորն երես առ երես անոր նայելով խիստ կերպով մը՝ « Կը հասկընամ », ըսաւ :

Նորին Աեհափառութիւնը շարունակեց . « Վարպետ Օլիվիէ : Պուսիքօ մարաշխտը կ'ընէր . « Ամէն պարզե թաղաւորէ կուգայ, ամէն ձկնորսութիւն (peschier) ծովու մէջ կ'ըլլայ » : Կը տեսնեմ որ գու ալ Պուսիքօյի կարծիքէն ես : Հիմա ինձ մօտիկ ըրէ՛ք, վասն զի յիշողութիւնս սուր է : 68ին՝ զքեզ մեր սենեկապանն ըրինք, 69ին՝ Սէն-Քլուի կամուրջի գղեկին պահապան՝ հարիւր թուրեան լիւր թռչակով — գու բարիզեան լիւր կը պահանջէր : 73 նոյեմբերին՝ Ժերփօլի մէջ արուած հրովարտակներով Ժիլպեր Աքլ աղնուականին տեղ՝ Վէնտէնի անտառին բարապան կարգեցինք զքեզ . 75ին՝ Բուվրէյ-Լէզ-Սէն-Քլու անտառին բարապան՝ Ժաք Լը Մերի տեղ . 78ին՝ Սէն-Ժերմէնի գալոցին մէջ հաստատուած վաճառականներու հրապարակին վրայ՝ քեզ ու

կնոջդ համար տասն բարիզեան լիւրի եկամուտ մը կապեցինք արքունի հրովարտակներով, 79ին՝ զքեզ Սենարի անտառին բարապան ըրինք՝ խեղճ Ժեհան Տէզի տեղ . յետոյ Լօշի գղեկին հրամանատար, յետոյ Սէն-Քանդէնի կառավարիչ, յետոյ Մէօշանի կամուրջի հրամանատար, որու կոմսն անուանել կու տաս զքեզ : Տօն օր ածիլող սափրիչի մը վճարած հինգ սօլ տուլանքէն՝ երեքը դուն կ'առնուս, իսկ մնացածը մենք : Քեզ շնորհք մ'ընելու համար Ժանս մականունդ՝ որ կերպարանքիդ խիստ շատ կը նմանէր՝ փոխելու բարեհաճութիւնն ունեցանք : 74ին՝ բլրագոյն գինանշաններ շնորհեցինք քեզ ՚ի մեծ դժկամակութիւն մեր ազատակոյսին, գինանշաններ՝ որք կուրծքդ ճիշդ սիրամարդի մը կուրծքին կը նմանցընեն : Եւ այս ամէնով զո՛հ չըլլաս չ'ըշտանա՛ս տակաւին : Ի՛նչ, այդ ձկնորսութիւնը գեղեցիկ ու առատ ձկնորսութիւն մը չ'է՞ միթէ, և չես երկնչեր որ ասն ձուկ մ'աւելի՛ քու նաւդ վեր ՚ի վայր չըջէ : Ձգուշացիք, ընկեր, ամբարհաւաճութիւնդ պիտի կորսնցընէ զքեզ . հպարտութեան հետեւութիւնը միշտ ամօթ ու կործանում է . միտքդ բեր այս բանս, և բերանդ դոցէ՛ » :

Խստութեամբ արտասանուած այս խօսքերս վարպետ Օլիվիէի դէմքը նորէն իր առջի ժպրհութեան դարձուցին : « Քաջ է, մըրմուռաց գրեթէ բարձր ձայնիւ, յայտնի կը տեսնուի որ թաղաւորք հիւանդ է այսօր, քանզի ամենայն ինչ բժշկին կու տայ » :

Լուի ԺԱ այս ժպրհութենէս զայրանալ չցուցնելով՝ անուշութեամբ մը կրկնեց . « Այեթիւր, կը մոռնայի զբուցել որ Կանտի մէջ Մարիամ զշնոյին քով դեսպան կարգեցի զքեզ . . . : Այո, պարոնայք, աւելցուց թաղաւորը Քլամաններուն դառնալով, այս մարդս դեսպան եղաւ . . . : Հա՛ տեսնեմ, ընկեր, շարունակեց վարպետ Օլիվիէի ուղղելով խօսքը, չնեղանա՛ք իրարու դէմ, ինչու որ վաղեմի բարեկամներ ենք մենք : Ահա՛ մեր աշխատութիւնը լիցուցինք, ժամանակը խիստ ուշ է, ուստի ածիլէ՛ զիս շուտով » :

Մեր ընթերցողք արդէն ճանչցած են հարկաւ որ վարպետ Օ-

էլէկէ ըսածնիս այն սոսկալի ֆիկարօն էր՝ զոր հախախնամութիւնը, թառերական խաղերու այն մեծ յարգարիչն ըսել կ'ուզեմ, անհափ արուեստիւ ու ճարտարութեամբ Առի ժԱի երկար ու արիւնալի թատերադրութեան խառնեց: Այս զարմանալի անձին, թաղաւորի այս ստիքիչին վրայ երկար բարակ խօսելու տեղը չէ հոս. ուստի և մի միայն իր մականունները խօսինք, որք երեք տեսակ էին. Պալատի մէջ Օլիվիէ լը Տէմ (Այծեամի) կ'անուանէին զան քաղաքավարութեամբ, ժողովրդեան մէջ Օլիվիէ Գեն, իսկ իր բուն և իսկական անունը՝ Օլիվիէ Ժանան էր:

Ուստի՝ Օլիվիէ Ժանան անշարժ մնաց, թաղաւորին դէմ խոժող՝ իսկ Քօպրիէի դէմ ծուռ նայուած մը ձգելով: «Այո, այո, բժիշկը, կ'ըսէր ակուսներուն մէջէն:

— Ի՛հ, այո, բժիշկը, կրկնեց Առի ժԱ անօրինակ պարզամտութեամբ մը. բժիշկը քեզմէ աւելի վաղի ու սրտի ունի, և սրտաճառը կարի սրտը ու մեկին է. ան մեր բովանդակ մարմինն իր ձեռացը մէջ ունի, մինչդեռ դու կզակնէս միայն կը բռնես զմեզ, ուստի և աստիճանով եղիւ որ դործին մէջ անիրաւութիւն չ'կայ: Ի՛նչ պիտի ըսէիր արդեօք, և ի՛նչ պիտի ըլլար արդեօք քու պաշտօնդ՝ եթէ Շիլլերիք թաղաւորին նման թաղաւոր մ'եղած ըլլայի, որու սովորական շարժումը՝ մօրութիւն մէկ ձեռքով բռնել էր...: Հասկա, բնկերդ իմ, կատարէ պաշտօնդ ու ածիլէ՛ դիս: Գնա՛ս պէտք եղածը բեր նայինք»:

Օլիվիէ տեսնելով որ թաղաւորը ծիծաղել կ'ուզէր ու զանիկաներացընելու հնարը չ'կար՝ անոր հրամանները կատարելու համար մրմնալով դուրս ելաւ: Թաղաւորը նստած տեղէն ելնելով պատուհանին մօտեցաւ և արտաքայ կարգի յուզմունքով մը բանալով զան՝ «Ո՛հ, այո, դոչեց ձեռքերն իրար զարնելով, Միջնաքաղքին վրայով երկնքի մէջ կարմրութիւն մը կը տեսնեմ ահա: Գառաւորին այրիւն է այն հարկաւ, և ո՛չ ուրիշ բան: Ո՛հ, իմ սրտառական ժողովուրդս, ահա մերջապէս օժանդակ կ'ըլլայ ինձ ազնուապետութիւնը ջնջելու կործանելու»: Եւ Ֆլաւմաններուն դառնալով՝ «Պարոնայք, եկէք որ դուք ալ տեսնէք,

կրակ մը չ'է՞ այն, որ սաստիկ կարմրութեամբ կը փողփողի»:

Երկու Անտեանք մօտեցան տեսնելու համար:

«Մեծ կրակ մը, ըսաւ Ալիլեօմ Բիմ:

— Ո՛հ, աւելցուց Քօրընօլ՝ որու աչքերը յանկարծ փայլատուկեցին, աս տեսարանս՝ Հիմպերբուրգի սեպուհին տան այրուիլը կը յիշեցնէ՛ ինձ: Մեծ աղետամբութիւն մը պէտք է ըլլայ հոս:

— Ար կարծես, վարպետ Քօրընօլ: Եւ Առի ժԱի նայուածը զրեթէ դուրացյալաճառի նայուածին չափ ուրախ էր: «Գժուար պիտի ըլլայ անոր դէմ դնելը, այնպէս չ'է»:

— Ո՛հ, խաչ վկայ, Ահհախառ տէր, պատերազմական մեծ վաշտեր պիտի կորսնցընէ այս դործիս մէջ:

— Ի՛նչ, ես կորսնցընեմ վաշտեր. բնաւ, ամենեւին, պատասխանեց թաղաւորը: Եթէ կամք ընէի...»:

Գուրացյալաճառը համարձակութեամբ մը կրկնեց.

«Եթէ այդ տապաւնաբերութիւնը կարծածիս պէս է՝ զան զսպելու համար կամք ընենիդ բաւական չ'է, տէր արքայ:

— Ընկեր, ըսաւ Առի ժԱ, ինձ յատկացած երկու վաշտերով և օճանկար թնդանօթով՝ այնպիսի սնկերոր ամբոխի մը դործը կը բուսնի զիրաւ»:

Գուրացյալաճառը՝ Ալիլեօմ Բիմի իրեն նշաններ ընելուն միտ չ'դնելով՝ թաղաւորին դէմ դնելու որոշած կ'երեւէր: «Տէր արքայ, ըսաւ, Զուիցերլիք ևս սնկերոր ամբոխ մ'էին, իսկ Պուրկօնի Պ. դուքսը մեծ ազնուական մ'որ այն ամբոխն արհամարհելով՝ Արանտսօնի պատերազմին մէջ «Թնդանօթաճիգք, կրակ ըրէք սնկերորներուն դէմ» կը դոչէր, և Սուրբ Գէորգի անուանով կը հայհոյէր անոնց դէմ: Այլ Սշարաքլալ առաջին մասով կը հայհոյէր անոնց դէմ: Այլ Սշարաքլալ առաջին մասով կը հայհոյէր անոնց դէմ: Դուքսին վրայ ինկաւ, և ինչպէս աստիճանի գայլախաղի մը զարկուածին՝ Պուրկինսօնեան շքեղ բանակն անպէս ջախջախեցաւ ահա՛ դոմէշի մորթեր հաղած այն շինականներու յարձակումէն: Այն պատերազմին մէջ շատ և շատ ասպետներ սնկերորներէ

պարանոցեցան, և Պուրկոնի ամենամեծ սեպուհ Պ. ար Շաղօ
— Կիլիօն իր ճարտուկ մեծ ձիովը ճախնային փոքր դաշտի մը
մէջ մեռած դառուեցաւ :

— Բարեկամ, պատասխանեց թագաւորը, դու պատերազմի
վրայ կը խօսիս, երբ մէջտեղի եղածը սոսկ խաղմ' մ'է՛, զոր յօն-
քերս սրտադելով միայն՝ կրնամ զսպել ու ջախջախել :

— Կարելի է, Աւհափառ տէր, այլ այդ ըսել է որ ժողո-
ւորդեան ժամն եկած չէ՞ դեռ, ըսաւ միւսն անտարբերութեամբ մը :

Կիլիօն իմ խօսքին մէջ մտնելով՝ « Աւարպետ Քօրընօլ,
հզօր թագաւորի մը հետ կը խօսիս :

— Գիտեմ՝ այդպէս ըլլալը, ըսաւ դուլպայաւաճառը ծանրու-
թեամբ :

— Թո՛ղ որ խօսի, աղաատախօսութիւնը կը սիրեմ ես, Պա-
րոն իմ իմ բարեկամն, ըսաւ թագաւորը : Հայրս Շարլ Եօթ-
ներորդ կ'ըսէր թէ ճշմարտութիւնը հիւանդ է, իսկ ես կը կար-
ծէի թէ մեռած է այն՝ առանց խոստովանահայր մը դանելու,
վարպետ Քօրընօլ սխալած ըլլալս կը հասկըցնէ » : Եւ ձեռքը
մտերմօրէն Քօրընօլի ուսին վրայ դնելով՝ « Ի՞նչպէս կ'ըսէիք,
վարպետ Ժաք :

— Ա՛րեւմ, տէր արքայ, թէ կարելի է իրաւունք ունենաք,
և թէ ձեր մէջ ժողովրդեան ժամն եկած չըլլայ տակաւին :

— Եւ երբ պիտի դայ այդ ժամը, վարպետ, ըսաւ Լուի ԺԱ
իր թափանցող աչքով անոր նայելով :

— Այն ժամն երբ զարնէ՛ կը լսէք :

— Եւ որ ժամացոյցին վրայ կը զարնէ, խնդրեմ » :

Քօրընօլ իր հանգարտ ու շինական շարժումով թագաւորը
պատուհանին մօտեցընելով՝ « Մտիկ ըրէք, տէր արքայ : Հոս աշ-
տարակ մը կայ, զանգակ մը, թնդանօթներ, քաղաքաւորք, զի-
նուորք, Երբ զանգակը հնչէ, երբ թնդանօթը դուսն, երբ աշ-
տարակն ահաղին դղրվիւնով իյնայ կործանի, երբ քաղաքաւոր
ըւ զինուոր արդարակներով զերար սպաննեն այն ատեն ահա այն
ժամը պիտի զարնէ » :

Լուի տխուր ու մտածող կերպարանք մ'առած՝ պահ մը լուռ
մնալէ վերջը՝ երկվարի մը գաւակը շոյելու նման՝ այն աշտարա-
կին հաստ պատը ձեռքովը մեղմով մը զարնելով՝ « Ո՛հ, ո՛հ,
այնպէս զիւրաւ պիտի չ'կործանիս դու, իմ պատուական Պա-
թիլլս, այնպէս չէ՞ », ըսաւ : Եւ յանկարծակի շարժումով մը
յանգուզն Ֆլամանին դառնալով՝ « Ապստամբութիւն մ'ինչպէս
կ'ըլլայ՝ անամբ ես երբէք, վարպետ Ժաք :

— Ձէ՛ թէ տեսած այլ ըրած եմ ապստամբութիւն, ըսաւ
դուլպայաւաճառը :

— Եւ ի՞նչ կ'ընես ապստամբութիւն մը յառաջ բերելու հա-
մար, ըսաւ թագաւորը :

— Ո՛հ, դժուար բան մը չէ՛ այդ, պատասխանեց Քօրընօլ :
Հարկը կերպը կայ այդ բանին, նախ՝ պէտք է որ դժգոհութիւն
մը յառաջ դայ քաղաքին մէջ, և այս անսովոր բան մը չէ :
Աղկէ՛ զատ՝ բնակիչներուն բնութիւնն ալ մեծ տարբերութիւն
կ'ընէ, օրինակի համար Կանտի բնակիչներն ապստամբութեան
խիստ յարմար են, և միշտ իշխանին որդին կը սիրեն, իսկ իշ-
խանը՝ երբէք : Աւտի կ'ենթադրեմ որ առաօտ մը քանի մը հո-
գի խանութս մտնելով՝ կ'ըսեն ինձ, « Աւարպետ Քօրընօլ, սանկ
« եղաւ, նանկ եղաւ, Ֆլանտրի բամբիշն իր պաշտօնեաներն ա-
« զատել կ'ուզէ, մեծ դատաւորը կանանչեղէններու (esgrims)
« սուրբը կը կրկնապատկէ, կամ թէ ուրիշ բան մը » : Վերջա-
պէս ի՞նչ ուզելնին կ'ըսեն ինձ, իսկ ես այն ժամանակ դործս
թողլով՝ դուլպայաճառի խանութէս կ'եննեմ, և փողոցին մէջ վա-
ղելով՝ « Յա՛ւ և յա՛ւա », կը գոչեմ : Ինչպէս որ է՝ յատակն
ելած տակաւ մը կամ ուրիշ բան մը կը դառնուի, անոր վրայ
կ'եննեմ ու բերնիս եկած խօսքերը, այսինքն ինչ բան որ դրժ-
կամալած է զիս, բարձրաձայն կը խօսիմ, և երբ մէկը ժողովու-
րդեան կարգէն ըլլայ՝ ինչպէս որ է՝ դժկամակութիւն մը կ'ունենայ :
Մէյ մ'ալ նայիս կը խմբուին, կը գոչեն, վտանգի զանգակը
կը հնչեցընեն, զինուորները զինաթափ ընելով խառնաճարանձը
կը զինեն, շուկայի մարդերն ալ կու գան կը միանան, և ճամ-

բայ կ'եղնեն : Եւ քանի որ աւատական երկիրներու մէջ աւատաւորներ իշխաններ , քաղաքներու մէջ քաղաքաւորներ ու զիւղերու մէջ զիւղացիներ դառնալին՝ այս միշտ այսպէս պիտի ըլլայ :

— Եւ որո՞ւ դէմ այսպէս կ'ապստամբէք , հարցոյց թաղաւորներ դառնաւորներուն դէմ , ձեր իշխաններուն դէմ :

— Գէպէն ինչպէս որ բերէ . երբեմն դքսին դէմ խել :

Լուի ԺԱ զնայ նորէն իր աթոռին վրայ նստաւ , և ժպտելով մը՝ « Ո՛հ , հոս հիմա կ'ուհիմա դառնաւորներուն դէմ միայն ընդ-վզելու վրայ են » , ըսաւ :

Այս միջոցիս Օլիվիէ լը Տէմ ներս մտաւ , ետէն երկու մանկլաւիկներ՝ որք արքային հաղուստի հանդերձանքը կը բերէին . այլ թաղաւորին աչքին զարկածն այն եղաւ որ Բարիդի վերին դատաւորն և քաղաքապահներու հրամանատարն ևս՝ երկուքն ալ զարհուրած սարսփած երեւոյթով Օլիվիէի հետ իրեն կու դաշին : Քինապահ սպիրիչն ևս իր կողմէ ահաբեկ կերպարանք մը առնէր , թէ և դո՛հ էր ներքնասպէս : Առաջին անգամ խօսողն ան եղաւ :

« Ահհա փառ տէր , ալե՛տալի լուր մը բերելուս համար Ձեր Ահհա փառութենէ ներս մ'կը խնդրեմ :

Թաղաւորն այս խօսքիս վրայ աշխուժիւ մը դառնալով՝ իր աթոռին ոտքերովը տախտակամանին փսիւթը խզտեց : « Ի՞նչ կայ , ըսաւ :

— Ահհա փառ տէր , կրկնեց Օլիվիէ լը Տէմ այնպիսի չար մարդու մը նայուածով՝ որ բուն հարուած մը տալուն պատճառաւ կը հրձուի , ժողովրդեան ապստամբութիւնը Պալատի դատաւորին դէմ չէ :

— Որո՞ւ դէմ է ուրեմն :

— Ձեզի դէմ , Ահհա փառ տէր » :

Ալեւոր թաղաւորն ոտք ելնելով և երիտասարդի մը նման կանգուն կենալով՝ « Բացատրէ միտքդ , Օլիվիէ , բացատրէ միտքդ , ըսաւ , և զլուսդ աղէկ բռնէ , քանզի Սէն-Լոյի խաչին վրայ կ'երգնում որ եթէ այս ժամուս բերնէդ սուտ խօսք մը հանես՝

Պ . ար Լիւքսանպուրի վիզը կարող թուրը դեռ այն աստիճան բթացած չէ՝ որ քու վիզդ ալ չ'կարէ » :

Այս երգումը զարհուրեցի էր : Ահնայը մէջ երկու անգամ միայն Սէն-Լոյի խաչին վրայ երգուած էր Լուի ԺԱ : Օլիվիէ բերանը բացաւ պատասխանելու համար : « Ահհա փառ տէր . . . :

— Ծռնկի վրայ եկուր , ընդմիջեց թաղաւորը խտուրթեամբ : Թրիսդան , հսկողութիւն ըրէ սա մարդուն վրայ » :

Օլիվիէ ծռնր դնելով յըտուրթեամբ մ'ըսաւ , « Ահհա փառ տէր , կախարդ կին մը Ձեր Խորհրդարանի ատենանէն մահուան դատապարտուելով՝ Կօդը-Տամի եկեղեցոյն մէջ ապստամբ է , և ժողովուրդը բռնի դան առնուլ կ'ուզէ : Պարոն Ալբրին դատաւորն ու քաղաքապահներու հրամանատար տէրն ապստամբութեան տեղէն կու գան և կրնան վկայել թէ խօսածս ստոյգ է թէ չէ : Ժողովուրդն եկեղեցին պաշարած է :

— Չարմանալի բան , ըսաւ մեղմ ձայնով մը թաղաւորը՝ դոյնը նետած ու բարկութենէ զողալով : ՉԱստուածածին իմ բարի պաշտպանս իր եկեղեցոյն մէջ պաշարէն . . . : Ո՛րք ելիր , Օլիվիէ , դու իրաւունք ունիս , ու կը շնորհեմ քեզ Սիմօն Բօտենի պաշտօնը : Այո , իրաւունք ունիս . . . : Ինձի դէմ է յարձակումը . կախարդուհին եկեղեցոյն պաշտպանութեան տակ է , եկեղեցին ալ իմ պաշտպանութեան տակ է : Ես կը կարծեի թէ յարձակումը դատաւորին դէմ էր , ինձ դէմ է եղեր » :

Այն ատեն կատողութենէ ուժ առած սկսաւ մնծաբայլ քալել . ո՛չ ևս կը խնդար նա , այլ ահարկու կերպարանքով մը կ'երթար ու կու գար . ագուէսը բորենիի փոխուած էր : Շունչը բռնած բերնէն խօսք չէր կրնար հանել — սրկունքները կը շարժէին միայն — և իր նիհար բռնեքը միշտ կարկամ կը մնային : Յանկարծ գլուխը վեր վերցնելով իր դողաւոր աչքը լուսով շողջողուն երեցաւ , և ձայնը սուր փողի մը նման հնչեց : « Ատարէ՛ ջարդէ , Թրիսդան , կտարէ՛ ջարդէ՛ այն անդամները , այն սնկեքորները : Հնապա , Թրիսդան իմ բարեկամս , սպաննէ՛ , սպաննէ՛ միշտ » :

Այս բուն ժայթքումն անցնելէ վերջը՝ եկաւ նորէն տեղը նստաւ և պաղ ու ամփոփ կատրութեամբ մ'ըսաւ. « Հո՛ս, Թրիս-դան . . . : Մեր քով այս Պապիկը մէջ տը ծիֆ դերակոմսին յիսուն տիպաւորները կան, որ երեք հարիւր ձիաւոր կ'ընէ. զանոնք կ'առնուս : Մեզի յատուկ Պ. տը Շաղօրբերի աղեղնաւորներու վաշտն ալ կայ, զանոնք ալ կ'առնուս : Մէն-Բօլ տապա-րանքը Պ. Արքայորդւոյն նոր թիկնապահներէն քառասուն աղեղ-նաւոր կան, զանոնք ևս կ'առնուս քեզ հետ, և այս ամէն զօ-րութեամբ դէպ 'ի Նօղը-Տամ կ'արշաւես . . . : Ի՛հ, Բարիդի պարոն քաղաքաւորներ, այսպէս Քրանսայի տէրութեան, Սուրբ-Աստուածածնայ սրբութեան և հասարակաց խաղաղութեան պէմ կ'ըմբոստանաք, հէ՛ . . . : Ջնջէ՛, Թրիսդան, ջնջէ՛, և ջարդէն աղատողներն ալ թող ինքզինքնին Մոնֆորթն գտնեն » :

Թրիսդան խոնարհութիւն մ'ըրաւ : « Խիստ լաւ, Աւհափա՛ռ տէր » : Եւ սրահ մը լուծենէ վերջն աւելցուց. « Իսկ կախարդ կիներն ի՞նչ պիտի ընեն » :

Այս հարցումն թաղաւորին մտածում պատճառեց : « Կախարդ կիներն ինչ պիտի ընեն . . . : Պարոն ա՛հագուզվիլ, ժողովուրդն ի՞նչ ընել կուզէր այդ կիներ :

— Աւհափա՛ռ տէր, պատասխանեց Բարիդի Աերին դատաւորը, կը մտածեմ թէ ըստ որում ժողովուրդը Նօղը-Տամի ապաւէնէն կը ջանայ առնուլ դասապարտուհին՝ ըսել է որ անոր անպատիժ մնալուն բարկացած՝ ինք կ'ուզէ կախել զան » :

Թաղաւորը սրահ մը խորունկ կերպով մտածել ցուցրնելէ վերջը՝ խօսքը Թրիսդանի ուղղելով՝ « Լաւ ուրեմն, ընկեր, ժողովուրդը ջարդէ, իսկ կախարդ կիներ կախէ » :

— Այս պէ՛տ չէ՛, դաշն ձայնիւ ըսաւ Բիմ Բօրբնօլի, պատ-ժել ժողովուրդը բան մ'ուզելուն համար, և մի և նոյն ժամանակ ուղածն ընել :

— Բաւական է, տէր արքայ, պատասխանեց Թրիսդան : Այլ եթէ վհուկը Նօղը-Տամի մէջ է տակաւին՝ զան առնուլ արժան է ասպաւէնը դրժելով :

— Հա՛, այդ կայ, ասպաւէնը, ըսաւ թաղաւորն ականջը քե-րելով : Սակայն հարկ է որ այդ կիներ կախուի » : Եւ մի և նոյն ժամանակ մտքին մէջ իբր յեղակարծ խորհարդ մը ծագած՝ իր աթոռին առջև ծունկի եկաւ, դիտարկը հանեց, ու զան նստա-րանին վրայ դնելով և վրան գտնուող կապարեայ պատկերներէն մէկը ջերմեանդարար գիտելով՝ « Ո՛հ, ըսաւ ձեռնամաճ, Սուրբ Աստուածածին Բարիդի, իմ բարի պաշտպանս, ներէ՛ ինձ յան-ցանք մը զոր մէկ անգամ միայն պիտի գործեմ, ըստ որում հարկ է որ այն մեղապարտ վհուկը պատժուի : Ար հաստատեմ քեզ, Տի-բամայր Այոս, իմ բարի Տիրուհիս, որ այդ կախարդուհին քո պաշտպանութեանը արժանի չէ՛ : Գիտես, Աստուածամայր, որ շատ ամենաբարեպաշտ թաղաւորներ 'ի փառս Աստուծոյ և Տէ-րութեան սէտքին համար՝ եկեղեցիներուն առանձնաշնորհութիւ-նը բռնաբարած են : Սուրբ Հիւկ՝ Անդղիոյ եպիսկոպոսը՝ Էտուար թաղաւորին թոյլ տուաւ որ իր եկեղեցոյն մէջէն կախարդ մը առնու : Իմ տէրս՝ Մէն Լուի Քրանսայի թաղաւորը՝ մի և նոյն նստաւակաւ Պ. Սուրբ Պօղոսի եկեղեցին կոխեց, և Պ. Ալֆօնս՝ Երուսաղիմայ թաղաւորի որդին՝ Սուրբ Յարութեան եկեղեցոյն առանձնաշնորհութիւնն իսկ առաթուր կոխեց : Ներէ՛ ինձ ուրեմն այս անգամ, Նօղը-Տամ Բարիդի : Ուրիշ անգամ այսպիսի մեղք մը չեմ գործեր, և Էքուիսի Աստուածածնայ անցեալ տարե տուածիս նման՝ արժաթեայ գեղեցիկ արձան մը նուէր կ'ընեմ քեզի » :

Այսպէս ահա խօսելէ վերջը՝ ինքզինքը խաչակիցեց, ոտք ե-լաւ, դիտարկը գլուխը դրաւ ու ըսաւ Թրիսդանի. « Փութա՛ ըն-կեր, Պ. տը Շաղօրբերը հետդ առ, և մի և նոյն ժամանակ վը-տանդի զանդակն ալ հնչէ՛ : Ժողովուրդը ջարդես լմնցրնես, վը-հուկ կիներն ալ կախես, հասկըցա՛ր : Եւ կ'ուզեմ որ զլսատման հետաախդութիւնը (pourschas) քո ձեռքովդ ըլլայ, և անոր վը-րայօք դու ինձ հաշիւ պիտի տաս . . . : Օ՛ն, Օլիվիէ՛, այս զի-շեր չպիտի պառկիմ : Աճիլէ՛ զիս » :

Թրիսդան լիբով ծնելով դուրս ելաւ : Այն ժամանակ թա-

դաւորը ձեռքի շարժումով մը զգիմ և զֆօբընօլ արձակելով՝
«Աստուած ձեզ պահպանէ, իմ ֆլաման սրտուական բարե-
կամներս, ըստ : Գայէք զոյրն ինչ հանգիստ սուէք, քանզի զի-
շէրը կը յառաջանայ, և աւելի առտուան մօտ ենք քան թէ զի-
շէրին » :

Երկուքն ալ քաշուեցան սենեակէն, և Պասթիլի հրամանա-
տարին առաջնորդութեան տակ իրենց բնակարանը հասած ժա-
մանակնին՝ Բօբընօլ կ'ըսէր Աիլլեօմ Բիմի. «Ը՛հ, այս հաղա-
ցող թագաւորն աղէկ ձանչցայ. Շարլ ար Պուրկօնի արքայու-
թիւնը տեսած եմ, այլ հիւանդ Լուի ԺԱի չափ չար չէր նա :

— Աւարպետ Յակոբ, պատասխանեց Բիմ, պատճառն այն է
որ թագաւոր մ'իւր զինուոյն մէջ այնչափ անդթութիւն չ'դաներ՝
սրչափ իւր գեղաշուրին » :

Զ

ՆՇԱՆԱՐԱՌԸ

Պասթիլէ ելնելով Արէնկուար փախած ձիու մ'արագութեամբ
Սէնդ-Անդուան գոեհն իջաւ : Պատուայէ գուն հասնելով ուղ-
ղակի գէտ 'ի հրապարակին մէջտեղը դառնաւ քարեղ'ն խաչը
քալելը՝ որպէս թէ մութին մէջ տեսած ըլլար անձ մ'որ անոր
աստիճաններուն վրայ նստած էր՝ սև հաղուտներ հաղած ու սև
զլխանոցով մը զլուխը ծածկած :

«Գո՞ք էք, տէր իմ», ըսաւ Արէնկուար :

Սեազդեստ մարդն ոտք ելնելով՝ «Ինձ արին կը թքցընես,
Արէնկուար, Սէն-Ժերմէի աշտարակին վրայի մարդն առտուան
ժամը մէկ ու կէսն ըլլալը պոռայ արդէն :

— Ո՛հ, իմ յանցանքս չէ այդ, այլ թագաւորի քաղաքապաշ-
տերու յանցանքն է եթէ ոչայց, պատասխանեց Արէնկուար :

Աղէկ պրծայ, կարծես թէ նախասահմանութիւնս այս է որ միշտ
կախուելուս մաղ մնայ :

— Ի՞նչ մարդ ես դու, Արէնկուար, որ միշտ առիթը կը փախ-
ցընես ձեռքէդ : Այլ շուտ, երթանք : Նշանաբառը դիտես :

— Երևակայեցէք, տէր, որ թագաւորը տեսայ, ու անոր քո-
վէն կու գամ, կտուեայ անդրաւարտիք մը հագած էր : Ո՛հ,
արկած մ'էր այն յիշուի, մե՛ծ արկած մը :

— Ո՛հ, խօսքերով աղօրի, ինչ փոյթս թէ արկած մ'ունեցեր
ես թէ ոչ : Այս ըսէ ինձ թէ նշանաբառը դիտես :

— Այո, դիտեմ, հանգարտ եղիք : — Փոքր քոյ ճապանէջ :

— Լաւ : Եթէ չ'դիտանայիր՝ եկեղեցին կարող պիտի չըլլայինք
մանել, ըստ որում չուառականք դոեհները դոցած են : Սակայն
բարեբաղդարար կ'երևի որ ընդդիմութիւն դտած են, և այսպէս
թերևս ժամանակը խիստ ուշ եղած չըլլայ տակաւին :

— Այո, տէր, այլ ի՞նչպէս Նօդր-Տամի մէջ պիտի մանենք :

— Աշտարակներուն բանալին քովս է :

— Եւ ի՞նչպէս դուրս պիտի ելնենք անկէ :

— Մենաբանին ետեի կողմը դուռ մը կայ՝ որ Թերէնի վրայ
կը հանէ, և անկէ դետը կ'եկնենք : Այն դրան բանալին առած
եմ, և առտուընէ 'ի վեր նաւ մ'ալ դեռին վրայ պատրաստ կ'ըս-
տաս :

— Ո՛հ, մաղ մնայ պիտի կախուէի, մա՛ղ, կրկնեց Արէնկուար :

— Շուտ, երթանք », ըսաւ միւսը :

Եւ երկուքն ալ շուտ շուտ քալելով գէտ 'ի Միջնաքաղաքն
իջան :

Է

ՀԱԳՕԲԵՐ Ի ՓԲԿՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵԼԵՑԻՈՅՆ

Ընթերցողը թերևս կը յիշէ թէ Քուղիմոսօն ինչ տաղնա-

այսին վիճակի մէջ թողուցինք : Պատուական խուլը՝ ամէն կողմէ միահամուռ յարձակումը տեսնելով՝ եթէ ոչ ամէն արիւթիւն՝ դէժ ամէն յոյս կորուսած էր՝ չէ՛ թէ ինքզինք (վասն զի իր վերայ չէր մատած եր) այլ զԵղիստուհին փրկելու մասին : Գաւիթին վրայ խուճապեալ վեր վար կը վազվառէր , և շատ չանցած չուսականներու ձեռք պիտի անցնէր Կօղը-Տամ՝ երբ արշաւակի ընթացող երկվարներու բազմութիւն մը յանկարծ մերձակայ գոհհները լեցուց , ու բազմաթիւ ջահեր և նիզակներն վար առած սանձարձակ արշաւող դուռնապետնք ձիաւորներ հրապարակին վրայ հասնելով՝ մի և նոյն ժամանակ ամէն կողմէ ուրուականի մը նման մոլեղին աղաղակներ լսուեցան . « Քրանսա , Քրանսա . կոտորեցէք խառնաճաղանձը . Շաղօրեր յարշաւանս 'ի փրկութիւն եկեղեցւոյն . Աերին դաքաւորութիւն , Աերին դաւաւորութիւն » :

Չուսականք տարտափած երեսներն դարձուցին :

Քուսակիմոս՝ որ խուլ ըլլալուն պատճառաւ այս աղմուկները չէր կարող լսել՝ յայտնի տեսաւ սրտեանէ քաշուած թուրեր , ջահեր , նիզակի ծայրերը , բոլոր այն ձիաւորներու ջոկաւը , որոնց ղլուխ կեցող Քէպիւս հրամանատարը ճանչցաւ . նշմարեց նաեւ մի և նոյն ժամանակ չուսականներու տակնուվայտ թիւնն ու իրարանցումը . անոնցմէ ոմանց սարսափը , ամենէ արիասիրտներու շփոթութիւնը , և այս անակնկալ օղնութենէս այնչափ ոյժ դրեցաւ՝ որ արդէն առաջին անգամ՝ դաւիթին վրայ ցատկող չուսականներն եկեղեցիէն դուրս նետեց :

Վրայ հասնողներն իրօք թաղաւորին զնդերն էին :

Չուսականք քաջութեամբ կռուեցան , և կատաղօրէն սրաշու պանեղին ինքզինքնին : Մէկ քովերնէն Սէն-Բիէր-օ-Պէօֆի դուհէն , և ետեւէն՝ Անդաստակի դուհէն բռնուած , դէպ 'ի Կօղը-Տամ՝ հրուած սեղմուած , որու պաշարումը ձեռքէ չէին թողուր և զոր Քուսակիմոս կը սրաշաղկապէր միշտ , մի և նոյն ժամանակ յարձակուլ և յարձակեալ՝ ճիշդ այն տարօրէն գիւրքին մէջ էին՝ ուր վերջէն՝ այսինքն 1640ին Թուրքին հաշակաւոր սրա-

շարման ժամանակ Հանրի տ'Արքուր կոմսը գտնուեցաւ . մէկ կողմէն Թովմաս տը Սալուա կոմսը կը պաշարէր , միւս կողմէն տը Աեկանեղ մարքիդէն ինք կը պաշարուէր . « Պաշարող Թուրքինն նոյն և պաշարեալ » , Taurinum obsessor idem et obsessus, ինչպէս կ'ըսէ իր տապանագիրը :

Գուսարն ահարկու եղաւ : Գայլի մեկ շան ահուայ կը վայլէ , կ'ըսէ Բ. Մաթիէօ : Թաղաւորին ձիաւորները՝ որոնց մէջ տեղ Քէպիւս տը Շաղօրեր մեծ կտրիճութիւն կը ցուցնէր՝ կը դարնէին անխնայ , և թուրի ծայրէն փախողները՝ թուրի բերնին կ'երթային : Չուսականք՝ անպիտան գէնքեր ունենալուն պատճառաւ կը փրփրէին , կը խածնէին : Այր , կին , տղայ , ձիերու գաւակներուն ու լանջերուն վրայ նետուելով՝ իրենց ակոսներումը ու ձեռքերու ու ոտքերու եղունգներով կատուի նման կռուած կը մնային հոն : Ոմանք իրենց ջահերն աղեղնաւորներուն երեսին կը դարնէին , այլք ձիաւորներուն վիզն երկաթ ակիշներ անցընելով՝ դէպ 'ի իրենց կը քաշէին , և ինկնողները կտոր կտոր կ'ընէին : Մէջերնէն մէկը մանաւանդ՝ պաղպաղուն մեծ մանդաղ մը ձեռքն ունենալով՝ ձիերուն սրունդներն երկար ժամանակ ահաւոր հնձելու վրայ կը տեսնուէր : Սոսկալի բան մ'էր նա — ոնդաճայն երգ մ'երգելով՝ անդուլ անդաղար մանդաղը կ'երկրնցընէր ու ետ կը քաշէր՝ ամէն մէկ անգամուն իր շուրջը՝ կտրուած անդամներու մեծ շրջանակ մը ձեւացընելով : Յորենի դաշա հնձողը մը հանդարտ դանդաղութեամբ , ու անոր յատուկ եղող ղլուխի ճօճումով ու կանոնաւոր շնչառութեամբ՝ ձիաւորներու առմնախիտ կողմերը կը յառաջանար անվէհեր , մինչև որ հրացանի հարուածով մ'ինկաւ գետին փռուեցաւ : Այս արի մարտիկս Գլօրէն Թուրյելֆուն էր :

Այս միջոցիս դրացիք արքայի զինուորներու աղաղակները լսելով ու սրատահանին վերստին բանալով՝ իրենք ևս կռուին մէջ խառնուեցան : Տուներուն ամէն յարկերէն նետուած գնտակները չուսականներու ղլխուն վրայ անձրեանման կը տեղային , և Անգաստակն անհնարին թանձր մոխով մը ծածկուած կը տեսնուէր՝

որով վրայ հրացանները շարունակ հրեղէն զիծեր կը դրոշմէին։ Այն միապաղաղ մութին մէջ Նօդր-Տամի ճակատը տարտամ կերպով կը նշմարուէր, ինչպէս նաեւ հինաւուրց Հիւանդանոցն իր քանի մը գունաստ հիւանդներով՝ որք լուսանցոյցներով ծածկուած յարկին վրայէն զիտելու ելած էին։

Հուսկ ուրեմն չուսականք խոնջեցէ, ընտիր զէնքերու պակսութենէ, այսպիսի յեղակարծ վերահասի մը սարսափէն, պատուհաններու հրացաններէն և արքայի զինուորներու արի խիզախումէն ընկճուած՝ տեղի տուին, և զիւրեք պաշարողներուն զիծը բռնի խզելով, և մեռելներու ահագին կուտակութիւն մ'Անդամ տակին մէջ թողնով՝ ամէն կողմէ սկսան փախչիլ։

Քուաղիմուս՝ որ վայրկեան մը չ'կասելով մարտնչած էր միշտ՝ այս պարտութիւնն տեսնելով երկու ծունկերուն վրայ ինկաւ և ձեռքերը դէպ 'ի երկինք բարձրացուց, յետոյ՝ ուրախութենէ այլ յայլմէ եղած՝ վազեց, թռչունի մ'արագութեամբ ելաւ դէպ 'ի այն խղիկը՝ զոր այնչափ անվեհեր կերպով թշնամեցնէր դէմ պաշտպանած էր։ Հիմա մէկ մտածում ունէր միայն, այս է ծունք գնել աղջկան առջև՝ զոր երկրորդ անգամ փրկած էր։

Երբ խղիկին մէջ մտաւ՝ տեսաւ որ թափուր էր այն և Եղիստուհին աներեւոյթ եղած։

Գ Ի Ր Ք Մ Ե Տ Ս Ս Ա Ն Ե Ր Ո Ր Դ

Ա

Փ Ո Ք Ր Կ Օ Շ Ի Կ Ը

Չուսականք եկեղեցւոյն վրայ յարձակած ժամանակին՝ Էդմուրալտա քունի մէջ էր։ Այլ շէնքին բոլորտիքն աղմուկը հետ զհետէ աւելնալով և այծն անհանգիստ կերպով բառաչել սկսելով՝ շուտով արթնցաւ քունէն, և անկողնին վրայ նստելով պահ մ'ականջ դրաւ ու գիտեց, և լոյսէն ու դղրդիւնէն ահաբեկ՝ ինչ ըլլալը տեսնելու համար խուցէն դուրս նետուեցաւ։ Հրասարակին տեսարանը, հոն յուզուող տաքօրինակ երեւոյթը, այն գիշերային յարձակումին անկարգութիւնը, զորտեքու ամբոխի մը նման ցատկաւոր և մութին մէջ ընդ աղօտ նշմարուող այն զարշափոսիլ բազմութիւնը, այն խոսքոտ խաժանին կռիւքը (croasement), ճահիճներու միդախառն մահերեւոյթին վրայ խաղաղող գիշերային մէտէորաներու նման՝ մութին մէջ վեր վար դացող ու իրար հանդիպող այն մի քանի կարմիր ջահերը, այս ամէն տեսարանս վերջապէս՝ կախարդական ծածուկ ժողովի ոգիներուն ու եկեղեցւոյն քարեղէն հրէշներուն մէջտեղ սկսուած դաղտնի պատերազմի մ'ազդեցութիւնն ըրաւ իր վրայ, և ըստ որում մանկութենէ 'ի վեր գնչու ցեղին սնապաշտութեանց մէջ տողորած իր առաջին մտածումն այն եղաւ որ գիշերուան յատուկ էակներու՝ զիւթական զործողութիւններու պատաղելն անզգուշաբար տեսած ըլլայ, և ահաբեկ դէպ 'ի իր խղիկը վազելով ու կծկուելով իր խշտեկին մէջ փնտուեց երեւոյթ մ'որ գոնէ այնչափ ահաբառաւոր իրեն։

Տակաւ առ տակաւ երկիւղի առաջին մութիւրը փարատելով ան-

դադար առեցող աղմուկէն և իրութեան ուրիշ մէկ շատ նշաններէ՝ չէ թէ ճիւղակներէ այլ մարդկային արարածներէ սրաշարուած ըլլալը զգաց, որով և իր սարսափը՝ առանց աւելնալու՝ ուրիշ կերպարանք մ'առաւ։ Նոյն կէտին՝ զինքն ասպատանարանէն խլել առնելու համար ժողովրդային ընդգլուծի մը հնարաւորութիւնը մտածեց, և այն դադարաբեր թէ միւսանդամ կեանքը, յոյսը, ֆէպիւսը՝ զոր իր ասպաղային մէջ ընդ ազօտ կը տեսնէր միշտ՝ ապիտի կորսնցընէր, իր տկարութիւնն ու անհնարին զիւրաքեկութիւնը, փախուստի ամէն ճամբայ դոցուած ըլլալը, անոք անօգնական մէկն ըլլալը, իր մեկուսութիւնը, իր լքեալ վիճակը, այս և ասոր նման բիւրաւոր մտածումներ զինքը բոլորովին ընկճեցին, և սիրան անձկութեամբ ու սարսուռով լի՝ զլուին անկողնին մըս, և ձեռքերը զլուխին վրայ միացուցած ծունկի դաւլով՝ թէ և ինքն Եղիսպտոսի մը, կուսպաշտ հեթանոս մը, սկըստ հեծկլտանօք Քրիստոնէից բարի Աստուծոյ և իր հիւրընկալ Յուրբ Աստուածածնէն շնորհք և զթութիւն հայցել։ Քանզի կեանքի մէջ անանկ միջոցներ կան ուր մարդ՝ բանի մը չհաւատալով հանդերձ՝ ամենէ մերձ գաղափար տաճարին կրօնքը դասանելու սէտքը կ'զգայ։

Երկար ատեններ այսպէս ծռնոր դրած մնաց։ Ժիշդը խօսելու համար՝ աւելի գողալով քան թէ աղօթելով, այն մոլեղին խռճանին հեաղհեռէ մերձեցող շունչէն ևս քան զեւ զարհուրելով, այն ժողովրդային խաղմէն բան մը չհասկընալով, թէ ինչ կը նիւթուէր, թէ ինչ կ'ուզուէր, թէ ինչ կ'ըլլուէր չ'դիտնալով, այլ տոտկալի վախճան մը նախազգալով իր սրտին մէջ։

Յանկարծ այս անձկութեան մէջ ոտքի ձայն մը լսելով և երեսը դարձրենելով՝ տեսաւ որ երկու մարդեր՝ որոնցմէ մէկուն ձեռքը կանխիկ մը կը դնուէր՝ իր խցիկէն ներս կը մտնէին, ու տկար ձայն մը հանեց։

«Մի վախճար, ես եմ, ըսաւ ձայն մ'որ անձանօթ չէր իրեն։

— Դու, ո՞վ ես, հարցուց աղջիկը։

— Պետրոս Արեւիկաւոր։

Այս անուն աղջկան սիրտ տուաւ, և աչքերը վերցնելով՝ իրօք ճանչցաւ որ մեր սուէտն էր։ Այլ անոր քով ոտքէն մինչեւ զլուխ սեւ ու քողարկեալ մէկը կար՝ որու տեսքն աղջկան լեզուն կ'ապեց։

«Սակայն, կրկնեց Արեւիկաւոր կշտամբանաց ձայնով մը, ճաւին քեզմէ յառաջ ճանչցաւ զիս։

Իրօք ալ փոքր այծը՝ Արեւիկաւորը խցիկէն ներս մտնելուն պէս՝ չսպասելով որ նա իր ո՞վ ըլլալը խօսի՝ դացած սիրալին կերպով և զգուանօք անոր ծունկերուն քսած՝ և մաղեռով ծածկած էր զան, ըստ որում իր հերափոխութեան ժամանակի մէջ կը զրտնուէր։ Արեւիկաւոր ևս կը շոյէր ու կը փայփայէր զան։

«Ո՞վ է քեզի հետ եղողը, հարցուց Եղիսպտոսին ցած ձայնիւ։

— Հանդարտ եղիւր, բարեկամներէս մէկն է, կրկնեց Արեւիկաւոր, և մի և նոյն ժամանակ կանխիկ զետին դնելով սալաքարին վրայ կ'քեցաւ նստաւ, ու ճաւին քաղկացը մէջ սեղմելով՝ «Ո՛հ, աղնիւ կենդանի մ'է այս, ըսաւ, անտարակոյս աւելի իր մարբութեան քան թէ մեծութեան համար նշանաւոր, այլ հանձարեղ, կորովի և դրամարտիկօսէ մ'աւելի ուտեալ կենդանի մը։ Տեսնենք, սիրուն ճաւի, քու աղուոր աղուոր ձեռքդ բան մը մոռցած ես արդեօք, ինչպէս կ'ընէ վարպետ Յակոբ Շարմօլի։

...»

Սե մարդը Արեւիկաւորի մօտենալով ու աստկութեամբ մ'ուսէն հրելով՝ չ'թողուց որ խօսքը լմնցնէ, որու վրայ մեր փիլիսոփան ոտք ելնելով՝ «Ստոյգ է, կը մոռնայի որ, ըսաւ, կորսնցնելու ժամանակ չունինք...։ Սակայն այդ իրաւունք չէ, վարպետ, որ ուրիշի հետ այդպէս չարաչար վարուիք...։ Եմ զեղանի սիրուհիս, քու կեանքդ՝ ինչպէս նաև ճաւի կեանքդ՝ վտանգի մէջ է, վասն զի կ'ուզեն ասկէ վերցընել ասանկ զբեղ։ Մենք բարեկամներդ ըլլալով՝ կ'ուզենք ազատութեանդ աշխատիլ, ուստի ետնէս եկուր։

— Իրաւ կ'ըսես, զօշեց աղջիկը տակնուվրայ եղած։

— Այո, խիստ իրաւ։ Ես ևս ըրէ, եկուր ետնէս։

— Կու գամ, կու գամ սիրով, թոթովեց : Այլ ի՞նչ պատ-
ճառաւ բարեկամդ խօսք մը չճաներ բերնէն :

— Ինչո՞ւ համար, ըստ Կրէնկուար, վասն զի իր հայրն ու մայրն այլանդակ մարդեր ըլլալով՝ զինք այսպէս լռակաց բնաւորութեամբ շինեւր են » :

Հարկ եղաւ որ Եղիպտոսէին այս բացատրութեամբ դո՛հ ըլլայ : Կրէնկուար անոր ձեռքէն բռնեց , իսկ իր ընկերը կանթիղը գետնէն վերցընելով՝ առջևէն կը քալէր : Աղջիկը վախէն շփոթած ու շուարած՝ առանց ընդդիմութիւն մ'ընելու սկսաւ քալել . փոքրիկ այծն ալ՝ Կրէնկուարը տեսնելուն սաստիկ ուրախացած՝ եղջիւրներն անոր սրունդներուն մէջ խոթելով անդադար կը սայլծալքէր զանի ու ցատկոտելով ետևէն կ'երթար :

«Այսպէս է ահա կենցաղը, կ'ըսէր փիլիսոփայն ամէն անգամ ուր իյնալու վտանդ կ'ուենեար. մեղ իյնեցընողները շատ անդամ մեր լաւագոյն բարեկամները կ'ըլլան» :

Փութանակի աշտարակներու սանդուղքէն վար իջնելով և եկեղեցիին մէջէն անոյնելով՝ որ բոլորովին մութ ու ամայի՝ դուրսի վայնասուններով կը հնչէր ու կը թողար, կարմիր դռնէն մնաւորանին բակն ելան։ Անոնիկոսք աղօթելու համար միահամուռ եպիսկոպոսարանը փախած ըլլալով՝ մնաւորանը բոլորովին թափուր փնայած էր, ինչպէս նաև բակը՝ որու մութ խորշերուն մէջ քահնի մ'ահաբեկ սպասաւորներ կձկուած պահուրտած էին։ Մեր խմբակը քայլերը դէպ ՚ի դուռն ուղղեց՝ որ բակէն Թեոէնի վրայ կը հասնէր, և սև մարդը վրան ունեցած մէկ բանալիով բացաւ դան։ Ընթերցողք դիտեն թերևս որ Թեոէնը Միջնաքաղքին կողմէ պատերով փակուած ցամաքալեզու մ'էր՝ Նօդը-Տափի կանոնիկոսներուն վերաբերած, որ եկեղեցւոյն ետևով արևելեան կողմէն կղզին կը վերջացընէր։ Մեր փախստականը այս որոմածը՝ ուր դուրսի աղմուկն այնչափ չէր հասներ՝ բոլորովին ամայի դատան։ Չուռակահներու յարձակման շշուկն առելի շփոթ և նուազ ուժղին կը հասնէր իրենց։ Չուրին ընթացքին հետևող զով հովիւ Թեոէնի ծայրը դանուած միակ ծառին տերեւները կը շարժէր

անդադուր, և այս խօշափրկնը հիմա կը լսէին մեր փառաստականքս։
Սակայն և այնպէս տախտիւն վտանդին խիստ մօտ կը դառնուէին։
Խրեհայ մերձաւորապոյն շէնքերը՝ եպիսկոպոսարանն ու եկեղեցի-
էր։ Եպիսկոպոսարանին ներսի կողմը մեծ և զոսիւ անկազդու
թիւն մը կը տիբէր, մէկ պատահանէ միւսը վաղող լոյսեր ա-
նօրը մթազին զանգուածին վրայ ախօսանման հետքեր կը թո-
ղուին, զոր օրփնակ՝ երբ թուղթ մ'այրեա՝ անփայլ շէնք մը կը
մնայ անկէ՝ որու վրայ պայծառ կայծեր բխբաւոր անհեթեթ շա-
ւիղներ կը զծեն։ Եւ անոր քով՝ Նօրը-Տալի բարձրաբերձ աշ-
տարակները՝ երկաթաձև դահլճին հետ մէկտեղ՝ որու վրայ կը
խանդնին՝ ետևի կողմէն տեսնուելով՝ Անդաստակը լեցընող մեծա-
տարած կարմիր լոյսին վրայ սևաթոյր կ'երևէին, և այսպէս՝ կիկ-
ղոսեան վառաբանի մ'երկու հակադաձև երկաթներուն կը նմա-
նէին։

Այս միջոցիւ Բարիկիւն ամէն կողմէ անհնուածք՝ լուսախառն
ստուերի մը մէջէ կը ճծճէր աչքերու : Բէմըրանտի քանի մը
այստկերներն այսպիսի յատակներ ունին :

Անթեղաւոր մարդն ուղղակի դէպ 'ի Թեոէնի ծայրը քաշեց ուր' ջրին հեռագոյն եղբը' նուրը ու բարակ տախտակներով ցանցակերպ յօրինուած ձողերու որդնահար կարգ վը կար, որու վը բոյ ցած որթատունի մը' բացուած ձեռքի մը մատներուն նման' քանի մը վտիտ ոստեր կը տարածէր։ Անոր ետեի կողմը' այս վանդակապառային շուքին մէջ' փոքր նաւակ մը պահուած էր։ Մարդը Արէնկուարի ու իր ընկերին նշան ըրաւ որ մէջը մտնեն, այժն ալ անոնց ետեէն ցատկեց հոն։ Ամենէ ետքը մարդն իջաւ, նաւին պարանը կարեց, կրկար ակիւշով մ'եզեքքէն հեռացուց զան, և երկու թիակ ձեռք առնելով՝ դէպ 'ի առաջակողմը նստաւ՝ մի և նոյն ժամանակ բոլոր զօրութեամբը դէպ 'ի բացը ղեկավարեց լով։ Եւ ըստ որում՝ Սէնը խիստ սրբնթաց է այս կողմերը՝ կրդշ զոյն ծայրէն հեռանալու համար բաւական դժգարութիւն քաշեց։

Կաւը մտած ժամանակ, Կրէնկուարի առաջին հոգը յետոյ
էրգմը հստակեցնելու պէտք իր ծոնկերուն վրայ առնուին եղաւ, իսկ

այլ ջիլը՝ որ անծանօթ մարդուն պատճառաւ անպատում անհաս-
դրոտութիւն մը կ'զգար՝ եկաւ բանաստեղծին քով սեղմօրէն նստաւ։

Մեր փիլիսոփայն նախն շարժումը տեսնելով՝ ձեռքերն իրար
զարկաւ և ձալիի ձախաար համբուրելով՝ «Ո՛հ, ըստ, ահա՛
չորսերնիս ալ ազատեցանք»։ Եւ խորունկ կերպով մտածող մը
նայուածքով աւելցուց. «Մեծամեծ ձեռնարկութեանց յաջող
էլքն երբեմն բաղդի, երբեմն ճախլիկութեան կը պարտաւորի
մարդ»։

Նստը յամբօրէն դէպ ՚ի աջ եզրը կը յառաջանար, մինչդեռ
այլ ջիլը զազանի ահով մ'անծանօթը դիտելու վրայ էր՝ որ իր մութ
կանթեղին լոյսը խցած ըլլալով՝ խաւարին մէջ նախն առաջա-
կողմը՝ ճիւղի մը նման կը տեսնուէր։ Իր կնիւղը (carapoue)
միշտ վար իջած՝ տեսակ մը գիւնակ էր իր երեսին վրայ, և ամէն
անգամ որ թխավարած ժամանակն իր բազուկները կը ցուցնէր՝
որոնց վրայէ լայն ու սե թեղանիքներ կը կախուէին՝ մարդու աչ-
քին չղջիկի երկու մեծ թեկրու նման կ'երեւէին անոնք։ Տակա-
ւին բերնէն ձայն մը, խօսք մը հանած չէր նա, և նաւակին
մէջ ուրիշ շուկ մը չէր լսուէր՝ բայց եթէ թիակին կանոնաւոր
զարկուածքն ու մակոյկին բոլոր երկայնութեամբը ջուրին բիւ-
րաւոր ծալքերուն կրած ճնշումը։

«Աստուած վիայ, դոչեց յանկարծ Կրէնկուար, մողէզներու
(ascalaphes) չափ շէն ու զուարթ ենք մենք, ըստ որում Պիւ-
թագորեաններու կամ ձուկերու լուծիւն մը պահելու վրայ ենք։
Բարեկամներ, ի՞նչ ըսել է, ես կ'ուզեմ որ մէկն ինձի հետ
խօսք ընէ . . . : Մարդկային ձայնն երաժշտութիւն մ'է մարդ-
կային ականջի համար։ Ասիկա խօսողն ես չեմ՝ այլ Տիտիմոս Ա-
դեքսանդրացի, և նշանաւոր խօսքեր են ասոնք . . . : Տիտիմոս
Ադեքսանդրացին չնչին փիլիսոփայ մը չէ, ինչպէս որ դիտէք . .
. . . : Խօսք մը, գեղուհիդ իմ, խօսք մը խօսէ, կ'ազաւծմ . . . :
Միտքս բան մ'ինկաւ, դու զուարճալի և նորանշան շուրթի ծը-
ւում մ'ունէիր ժամանակաւ, այդ ծուումը կ'ընէս միշտ։ Գիտե՞ս
միթէ, սիրուհիդ իմ, որ Խորհրդարանն ասպախակայրերու վը-

րայ ամէն իրաւասութիւն ունի, և թէ՛ Նօդը-Տամի խցիկիդ մէջ
մեծ վտանգի մէջ է իր։ Ահա՛, յախսարեկ (trochilus) փոքր թռու-
չունն իր բոցը կ'երթայ կոկորդիլոսի բերնին մէջ կը շինէ . . . :
Պատուական վարպետս, ահա՛ լուսինը վերտին իր դեմքը կը
ցուցնէ . . . : Սակայն չըլլայ թէ տեսնէին զմեզ . . . : Օրիորդը
փրկելնիս ստուղիւ գովելի դործ մ'է, ասկայն եթէ ձերբակալ
ըլլանք՝ թաղաւորին կողմէն պիտի կախուինք անպատճառ։ Ահա՛,
մարդկային դործքերը կրկնակի ճարմանդէ կը բռնուին։ Մի և նոյն
բանն եթէ իմ ձեռքով կատարուի՝ նշաւակութեան ու եպերա-
նաց ենթակայ կ'ըլլայ, իսկ ուրիշի ձեռքով կատարուելով՝ գո-
վութեան ու պսակի արժանի կ'ըլլայ։ Աստիճանայ վրայ եպե-
րանք թափողը՝ Կեսարի վրայ կ'սքանչանայ, այնպէս չէ՞, պերճ-
խմաստ վարպետ։ Ի՞նչ կ'ըսէք դուք այս փիլիսոփայութեան։ Ես
բնազդիկ, բնական փիլիսոփայութիւն ունիմ, «Իբրեւ մողու գեր-
կրաչափութիւն», ut apes geometriam . . . : Սակայն ի՞նչ բան
է աս, կը տեսնեմ որ ինձ պատասխանող մը չ'կայ։ Ի՞նչ գծին-
դակ բնաւորութեան տէր մարդիկ էք երկուքնիդ ալ։ Հարկ է
որ միմեկս խօսիմ ես. այս բանս ողբերգութեան մէջ մենախօ-
սութիւն կ'անուանենք . . . : Սակայն ահագին վայնասուն մը կ'ը-
նեն միշտ Միջնաքաղքին մէջ . . . : Կ'ուզեմ իմացընել ձեզ որ
քիչ մը յառաջ Լուի մոտասաներող թաղաւորը տեսայ . . . :
մուշտակներու մէջ բոլորովին պատաստած (embranche)՝ ժանտ
ու անշահ ձեր թաղաւոր մը։ Առաջատի քերթածիս ստակը
չ'վճարեց նա, և առ ստակէն սա ըրաւ որ այս իրիկուն կախել
չոտաւ. դիւ, պարագայ մ'որ ինձ մեծ նեղութիւն պիտի պատ-
ճառէր . . . : Տաղանդի տէր մարդիկներու նկատմամբ ժլատու-
թեամբ կը վարուի այն անիրաւը, ուստի և այս պատճառաւ Բո-
լոնիայի Սալվիենի «Բնդդեմ Ազահութեան, Adversus Avari-
tiam» չորս զրքերը հարկ էր որ կարդար հասկընար։ Աստուծոյ
կանխեցող հետ խիստ յուրի կերպով վարուող ու ամենախժգուծ
անդթութիւններ ընող թաղաւոր մ'է ան, և այս՝ տարակոյս
չ'վերցընող ճշմարտութիւն մ'է։ Ժողովրդեան վրայ դրուած բա-

դուռնդ մ'ըլլալով — դրամ ծծող սպունգ մը — իր խնայութիւնը փայծաղին կը նմանի՝ որ բոլոր միւս անդամներուն ծիրութեամբ կ'ուռի կը փքի։ Այս պատճառաւ ժամանակի խնայողութեանց դէմ եղած դանդաղանքը՝ թաղաւորին դէմ արտունջներ կը դառնան։ Այս հեղ ու բարեպաշտ պատուական թաղաւորին օրով՝ կախաղանները դիակներու ծանրութենէ կը փլին, դլխատութեան կոճղերն անդադար հոսող արիւնով կը փոխն, բանտերն ալ չափէ դուրս խճողած փորերու նման կը պայթին, բազմութենէ։ Այս բարիպտուղ թաղաւորին մէկ ձեռքը կ'առնէ, միւս ձեռքը կը կախէ. անանկ որ Տիկին Գլխահարկի (Gabelle) ն Պարոն Կախաղանի արժանաւոր փոխանորդ — դորձակատարը կըրնայ ըստիւ։ Անոր ձեռքով աւագանիք իրենց բարձերէն կը կապտուին, խի փոքունք նորանոր հարստահարութիւններով կը ճրնշուին։ Մէկ խօսքով անբերելի թաղաւոր մ'է ան, ու ես չեմ սիրեր զինքը. դուք ինչպէս էք, վարպետ, կը սիրէք զանի»։

Սե մարդը մեր շաղկապի բանաստեղծն ազատ կը թողուր որ խօսի, և ինքը շարունակ կը մրցէր այն բուն և ուժղին յորձանքին դէմ՝ որ Միջնաբաղաքին առաջքը՝ 'Սօդր-Տամ' կղզւոյն (Հիմա Սէն-Լուի կղզի) խելքէն կը բաժնէ։

«Պատուական վարպետ, ըսաւ յանկարծ Կրէնկուար, այն կատաղէ չուսուականներուն մէջէն անցնելով Անդատակին վրայ հասած ժամանակնիս՝ Չեր Արժանապատուութիւնը զիտեց արդեօք այն ողորմելի պատանին՝ զոր ձեր խուլը թաղաւորներու գաւիթին խողովակէն վրայ ջարդութեամբ ընելու կէտին մէջ էր. տեսութիւնս կարճ ըլլալով՝ չ'կրցայ ճանչնալ թէ ո՞վ է նա. զիտէք միթէ դուք թէ ո՞վ կրնայ ըլլալ»։

Անձանօթն առանց բառ մը պատասխանելու՝ յանկարծ թխավարելէ դադրեցաւ, բազուկները կոտրուածի պէս ինկան, գլուխը կտրձքին վրայ խոնարհեցաւ, և մի և նոյն ժամանակ Լղմբալստ անոր ջրաձգարար հառաչելը լսելով ինք ևս դող ելած սարսուեցաւ, զի ասոնց ճիշդ նմանող հառաչանքներ ժամանակաւ լսած ըլլալը յիշեց։

Նաւակն ինքզինքին թող տրուած պահ մը ջուրին հոսանքին հետեւէլէ վերջը՝ անձանօթը հոսկ ուրեմն ուշաբերով ու թիերը վերստին ձեռք առնելով՝ նորէն հոսանքն 'ի վեր ուղղութիւն տուաւ նախ, ու Նօդր-Տամ կղզւոյն ծայրէն անցնելով՝ Խարի Նաւահանգստին ճամբան բռնեց։

«Ահա, ըսաւ Կրէնկուար, ահա հոն, վաւրը, Պարսո օթեւանը . . . : Գիտեցէք, վարպետ, տարօրինակ անկիւններ կաղմող սե սե յարկերու այն բազմութիւնը. հոն, ցած, նեարդաւոր, մրոտ ու աղտոտ ամպերու գեղին տակով, որոնց մէջ լուսինը կեղեք կոտրուած հաւկթի մը զեղնուցին նման տարածուած է . . . : Աղուոր օթեւան մ'է այն։ Ընտիր ընտիր զարդարանքներով ծածկուած փոքր դմբէթով մատու մը կայ. անոր վրայով խիստ փափուկ կերպով բարձրացած զանգակատուն մը կրնաք նշմարել։ Չուարձալի պարտէզ մ'ալ կը գտնուի մէջը, ուր լճակ, թուշարան, արձաղանքի տեղ, թակախաղի վայր, բաւիղ, վայրի զազաններու տուն ու Աստղեկան խիստ հաճելի մէկ շատ խիստ առ խիստ ծառուղիներ կը գտնուին։ Բարիպտուղ ծառ մ'ալ կայ՝ որ զերահոյ չակ իշխանուհոյ մ'ալ տարփաւոր ու հանձարեղ սպարապետի մը ցանկութեանց ծառայելուն համար՝ Բուրգան անունն առած է . . . : Մենք խեղճ փիլիսոփաներս՝ սպարապետի մ'այնպէս կը նմանինք՝ ինչպէս կաղամբի ու բողկի ածու մը Լուվրի պարտէզին կը նմանի։ Սակայն ինչ փոյթ. մարդկային կեանքն ինչպէս մեզի՝ նոյնպէս մեծերուն համար՝ բարիքներով ու չարիքներով լեցուն է, և արտմութիւնը միշտ ուրախութեան մօտ կը գտնուի . . . : Բանիմաստ վարպետ, հարկ է որ Պարսո օթեւանին այս պատմութիւնը պատմեմ ձեզ, որ Քրանսայի թաղաւորներուն ամենէ բարձրահասակն եղող Ֆիլիք Եի թաղաւորութեան ժամանակ պատահած ու եղբրական վախճան մը ունեցած է։ Պատմութեան բարդականն այն է որ ցանկութեան տենչերը փնտասկար են ու վտանգաւոր։ Ուստի պէտք չէ որ մեր ընկերին կնոջը վրայ շատ նայինք, անոր գեղեցկութիւնն որչափ որ աչքերնուս զարկած ըլլայ։ Պոռնկութիւնը խիստ լեպեշտի

«նաժուժ մ'է : Հնութիւնն ուրիշի հեշտութեան վատ հետաքրքրութիւն մ'է . . . : Սակայն, ինչ է ան, աղմուկն ու վայնասունն երթալով կ'աւելնայ հոն» :

Եւ ստուգիւ Նօդր-Տամի շուրջը ժխորը կ'աւելնար միշտ : Յազութեան ձայներ որոշակի կը լսուէին : Յանկաբժ հարիւրաւոր ջահեր՝ որոնց լուսով ղենուորներու սաղաւարտները կը շողշուլային՝ եկեղեցւոյն ամէն բարձրութեանց վրայ, ինչպէս նաեւ արտաքին կամարակաշէններուն տակ տարածուած տեսնուեցան : Այս ջահերը բան մը փնտռելու պէս կ'ըլլային, և վաղվաղակի մեր փախստականք «Եղիպտոսահին, վհո՛ւլը, 'ի մահ՛ Եղիպտոսահին» հեռաւոր աղաղակներն որոշակի լսեցին : Թշուառ աղջիկը ձեռքերովը գլուխը ծածկեց, խի անձանոթը մոլորեցնաբար դէպ 'ի եզրը թիալարել սկսաւ : Մեր փիլիսոփային դալով՝ մտածումն առաւ զինքը : Այժմ իր բազկաց մէջ կը սեղմէր և մի և նոյն ժամանակ կամայով մը կը հեռանար Եղիպտոսահին՝ որ միակ ապաւէն զան զսնելով՝ հետզհետէ կու գար կը սեղմուէր անոր քով :

Կրէնկուարի անհնարին վարանման մէջ դանուիլը բացայայտ կ'երևէր, քանզի կը մտածէր նա թէ ժամանակին օրէնսդրութեան համաձայն այժմ թէ բռնուէր երբեք՝ պիտի կախուէր, թէ խեղճ ճալին մեղք պիտի ըլլար, թէ այսպէս՝ երկու դատապարտեալներու միանգամայն՝ իրեն փակչած ըլլալը մեծ բեռ ու պատասխանատուութիւն էր իրեն համար, և թէ վերջապէս իր ընկերը մեծ սիրով Եղիպտոսի աղջկան հոգն իր վրայ պիտի առնուր : Բռնու պայքար մը կը մղուէր իր մտքին մէջ, ուր՝ Եղիպտոսի Երամագղին նման՝ հետզհետէ Եղիպտոսահին ու այժմ կը կշռէր, ու արտասուքով թրջուած աչքերով՝ հետզհետէ երկուքն ալ զիտելով՝ ահուաներուն մէջէն կը մըմուար. «Ի՞նչ ընեմ, երկուքնիդ ևս ազատել չեմ կարող» :

Մինչդեռ դուժալի ամբոխն ու վայնասունը Միջնաքաղաքին մէջ կը շարունակուէր միշտ՝ ցնցումով մ'իմացան մեր փախստականք թէ նաւը ցամաք հասած էր, որու վրայ անձանոթն ոտք ելնելով՝ Եղիպտոսահին մօտեցաւ, և ցամաք իջնալը գիւրացրնե-

լու համար ուղեց թեկն բռնել : Սակայն աղջիկը զինք մերժելով՝ Կրէնկուարի թեղանիքէն կախուեցաւ՝ որ ճալին հետ դաւաճած՝ զինք դրեթէ ետ հրեց : Այն ժամանակ թշուառահին միանալը նաւակէն դուրս ցատկեց, այլ սակայն այն աստիճան շփոթած ու խռովուած՝ որ ո՛չ բրածը զիտէր և ո՛չ ալ ուր երթալը, և պահ մը՝ ջուրին հոսիլը զիտելով՝ այսպէս ապշած շուարած մնալէ վերջը՝ ինքզինքին դալով՝ տեսաւ որ նաւահանդստին վրայ անձանոթին հետ առանձին մնացած էր : Կ'երեւի թէ Կրէնկուարն անոնց ցամաք ելնելու ժամանակը պատահ առիթ համարելով՝ Կրէնիէ-սիր-ը՝ Օ դոնհի տուններու խառնուրդին մէջ փախած անեւրեղթ եղած էր :

Հէք Եղիպտոսահին ինքզինք այն մարդուն հետ միմալ միացնալ տեսնելով՝ զող ելած՝ խօսիլ, պոռալ, Կրէնկուարը կանչել ուղեց, այլ սակայն լեզուն բերնին մէջ կապուած՝ պրկուեցնելէն ձայն մը չէլաւ : Յանկաբժ անձանոթին ձեռքը — օղաղ և ուժեղ ձեռք մը — իրենին վրայ զգալով՝ ահուաները կը ծտեցին և երեսը՝ զինք լուսաւորող լուսնի ճառագայթէն աւելի տեղոյն եղաւ : Մարդն առանց խօսք մ'ըսելու՝ անոր ձեռքէն բռնած՝ սկսաւ միծաքայլ դէպ 'ի Կրէնիէ հրապարակն ելնել : Այս պահուս աղջիկը՝ բաղդին անդիմադրելի զօրութիւնը տարտամ կերպով մ'զղաց, և վրան ոյժ մնացած չըլլալով՝ թող տուաւ որ մարդն ուղած տեղը տանի զինք, մանաւանդ թէ անոր քալած ժամանակն ինք կը վաղէր : Քարափին այն կողմը կտոր մը բարձրացած թէև՝ այլ սակայն իրեն այնպէս երևցաւ թէ զառիւլարէ մ'իջնելու վրայ ըլլար :

Ամէն կողմ՝ զիտեց նայեցաւ, այլ սակայն քարափը բոլորովին ամացի էր, ու անցորդ մը չտեսաւ : Մի միայն Միջնաքաղաքին մէջ՝ որմէ Մէնի մէկ բազուկով դատուած էր՝ մարդիկներու վերջ վար շարժիլը կ'իմանար ու անոնց աղաղակները կը լսէր. նաեւ իր անունը «Ի մահ՛, 'ի մահ՛» ձայներուն հետ խառնուած՝ մինչև իր ականջը կը հասնէր : Բարիկ մնացած մասը մեծահատուկ շուքերով իր բոլորաթիւ տարածուած կը տեսնուէր :

Անծանօթը մի և նոյն լուծեամբ ու մի և նոյն արագութեամբ կը քաշէր կը տանէր զինքը : Խեղճ աղջիկը քալած տեղերը թէ և չէր ճանչնար՝ այլ սակայն լուսաւոր պատուհանի մ'առջևէ անցած ժամանակը՝ ինքզինքին վրայ ճիւղ մ'ընելով՝ դէմ դրաւ անծանօթին և « Օղնութիւն » պոռաց :

Տանտէրն այս ձայնիս վրայ պատուհանը բանալով՝ գիշերուան շապիկովն ու կանթեղով մ'երևցաւ հոն, և ապշած կերպով մը քանի մը խօսք արտաբերելով՝ զոր աղջիկը չ'կրցաւ լսել, փեղկը դոցեց : Թշուառին այս վերջին յոյսն ալ կը մտէր ահա :

Մեռա մարդն աղջիկը պինդ մը բռնած՝ առանց վանկ մ'արտասանելու աւելի շուտ քալել սկսաւ : Այս վերջինն ո՛չ ևս զինադրութիւն ընելով և բոլորովին ուժաթափ՝ ետէն կ'երթար : Սակայն մերթ ընդ մերթ կտոր մ'ոյժ ամփոփելով՝ սալարիկն անհարթութենէ ու շուտ շուտ քալումաճքէն ընդմիջուած ձայնով մը՝ « Ո՛վ ես դու, ո՛վ ես դու », կ'ըսէր, որու անծանօթը որստասխան չէր տար :

Այսպէս՝ միշտ պետական երկայնութեամբն երթալով՝ քաւա կան ընդարձակ հրապարակ մը հասան՝ որ Արէֆն էր, և որու մէջտեղը՝ լուսնի տկար լուսով՝ տեսակ մը կանդուն սև խաչ այսինքն կախաղանը կը տեսնուէր : Աղջիկն այս ամէն բանս ճանչնալով՝ իւր ըլլալը հասկըցաւ :

Անծանօթը հոն կանկ առնելով և երեսն անոթ դարձնելով՝ կնդուղը վեր վերցուց : « Ո՛հ, թօթովեց աղջիկը քար կտրած, քաջ գիտէի թէ ան էր նորէն » :

Իրօք ալ քահանայն էր այն անծանօթը՝ որ իր ուրուականին կերպարանքը կը կրէր, և այս՝ լուսնկային մէկ արդասիքն էր, վասն զի այս լուսով մարդս կարծես թէ միշտ իրերուն ուրուականը կը տեսնէ :

« Մտիկ ըրէ », ըսաւ անոր, մինչդեռ աղջիկն այս չարագոյժ ձայնիս վրայ՝ որ երկար ժամանակէ ի վեր ականջին չէր հընչած՝ դողով ու սարսուռով գլխովին համալուած կը դառնուէր : Այն հակիրճ ու թօսուն արտասանութեամբ կը խօսէր նա՝ որ

ներքին մեծ փոթորիկներ կը յայտնէ իր ցնցումով : « Մտիկ ըրէ, հոս ենք : Վուզեմ խօսիլ քեզ : Արէֆն է այս : Հոս ծայրահղոյն կէտ մ'է : Ճակատադիրն իրարու ձեռք կը թողու զմեզ : Ես քու կեանքդ պիտի տրամադրեմ, դու՝ իմ հողիս : Ահա հրապարակ մ'ու գիշեր մ'որոնցմէ անգին բան չտեսնուիր : Մտիկ ըրէ ինձ ուրեմն : Քեզ ըսելիքներ ունիմ . . . : Նախ սա՛ զբուցեմ՝ որ ֆէպիսիդ վրայ բնաւ չպիտի խօսիս : (Այսպէս խօսելով ու աղջիկն ետէն քաշելով՝ առանց տեղ մը կենալ կարենալու կ'երթար կ'ուզար միշտ) : Անոր վրայ ինձ մի խօսիր, վասն զի եթէ այն անունն արտասանես՝ ինչ ընելիքս չեմ գիտեր, այլ գիտեմ թէ սոսկալի բան մը պիտի ընեմ » :

Այսպէս խօսելով՝ իր ծանրութեան կեղծոյր դտած մարմնոյ մը պէս՝ անշարժութեան դարձաւ նա, թէ և իր խօսքերը ներքին յուզում մը կը յայտնէին միշտ . իսկ իր ձայնը հետզհետէ կը ցածնար : « Այդպէս գլուխդ ինձմէ մի դարձնէր : Մտիկ ըրէ ինձ : Թեթև գործ չէ՛ այս : Նախ՝ ինչ անցք որ անցաւ՝ այն պիտի պատմեմ քեզ . . . : Ո՛հ, կ'երգում որ պատմելիքս խնդալու բան չէ . . . : Ի՞նչ կ'ըսէի . միտքս բեր : Հա՛, միտքս կու գայ . . . : Խորհրդարանը վճիռ հանեց որ դու կախուիս, և ես անոնց ձեռքէն ազատեցի զքեզ . այլ անոնք միշտ ետէնդ ինկած են ահա : Գիտէ՛ » :

Այսպէս խօսելով՝ բազուկը դէպ ի Միջնաքաղաք երկնցուց՝ ուր խուզարկութիւնք ստուղիւ շարունակուելու վրայ էին : Շշուկք երթալով կը մտնեային, Արէֆի գիմացով գտնուած փոխ-դատաւորի (lieutenant) տան աշտարակը լի էր ազնուկներով ու լոյսերով, և ձեռքերին ջահեր բռնած զինուորներ գիմացի քարափին վրայէն կը վազէին՝ « Եղիպտոսէն . ո՛ր է Եղիպտոսէն, մահ, մահ », պոռալով :

« Ար տեսնես որ քու ետէնդ ինկած են, ու ըսածն սուտ չէր : Ես կը սիրեմ զքեզ . . . : Բերանդ մի բանար, բան մի խօսիք ինձ՝ եթէ ըսելիքդ այս պիտի ըլլայ թէ զիս կ'ատես : Միտքս դրած եմ հաստատ որ մէյ մ'ալ աս խօսքս չլռեմ . . . : Ես հի-

մնա աղատելի զքեզ . . . : Բո՛ղ որ մէյ մը խօսքս լմնցընեմ . . . : Բոլորովին ալ աղատելու կարող եմ : Ամենայն ինչ սրտարատ է : Ուղածիդ պէս կրնամ ընել » : Եւ յանկարծ բռն իերպով մ'իւր խօսքն ընդմիջելով « Ո՛հ, ըստ, ուրիշ կերպով հարկ է խօսիլ » : Եւ վազելով՝ ու հեան աղջիկն ալ վազցընելով, քանզի վայրկեան մը ձեռքէն չէր թողուր զանի, ուղղակի գէպ 'ի կախաղանը դնաց, և մատովը զան ցուցընելով « Երկուքնէս մէկն ընտրէ՛ հիմա », ըստ պալ կերպով մը :

Աղջիկն այս խօսքերուս վրայ անոր ձեռքէն փախչելով և կախաղանին ոտքն իյնալով այն տխուր նեցուկը գրկեց սեղմու, և իր չքնաղ զլուխը կիսովի զարձընելով ուսին վրայէն քահանայ յին երեսը դիտեց : Այս կէտին կարծես թէ խաչին ոտքն Աստուածածին մ'էր նա : Քահանայն մատը գէպ 'ի կախաղանը բարձրացուցած՝ անշարժ մնացած էր միշտ, արձանի մը նման իր զիրփքը պահելով :

« Այս կախաղանն ինձ համար ո՛չ այնչափ քատմնելի է որչափ դու », ըստ վերջապէս Եղիպտոհին :

Աղջկան այս խօսքերուն վրայ քահանայն թողուց իր բաղուկն որ կամաց կամաց վար իյնայ, և անհնարին տառապանք սկստաւ աւարելը դիտել : « Ո՛հ, եթէ այս քարերը խօսելու կարող ըլլային, մրմառաց, ահա ստուգիւ չափէ՛ դուրս դժբաղդ մարդ մը, պիտի ըսէին ինձ համար » :

Ողորմ և անոյշ շեշտ մ'առնելով՝ շեշտ մ'որ իր գէմքին սէլ-դուժմեան ու խտուածեան հետ տխուր հակապատկեր մը կ'ընծայէր՝ նորէն սկսաւ խօսիլ : Աղջիկը՝ կախաղանին առջև ծուռը դրած ու իր երկար վարսերուն մէջ պարուրուած՝ կը թողուր որ խօսի անխափան ու բնաւ ընդհատում մը չէր ընել :

« Ես կը սիրեմ զքեզ, ո՛հ, ըսելիք չկայ, խիստ ստոյգ բան մ'է քեզ սիրելս : Ի՞նչ, սիրտս այրող ու լափող այս կրակը դուրսէն չե՛րեկի միթէ : Բա՛րէ, մանկամարդ աղջիկ, դիշեր ու ցորեկ կը լափէ զիս այն . . . այո, դիշեր ու ցորեկ, և այս զթուածեան արժանի չէ՛ քու կողմէ : Օրուան ու գիշերի սէր մ'է այս,

կ'ըսեմ. չարչարանք մ'է, տառապանք մ'է այս . . . : Ո՛հ, կարի յոյժ կը տառապիմ, աղջիկս, դիտցի՛ր որ կարի յոյժ կը տառապիմ . . . : Հաւատա՛ ինձ որ արդահատութեան արժանի բան մ'է այս : Ար տեսնես որ հետք քաղցրութեամբ կը խօսիմ, և կը փափաքիմ որ քեզ ահուզող չօրատճառեմ . . . : Վերջապէս եթէ մարդ կին մը կը սիրէ՛ այս իր յանցանքը չէ . . . : Ո՛հ, Աստուած իմ, Աստուած իմ . . . : Ի՞նչ, երբեք չպիտի ներես ինձ . . . : Ես քան ահա զիս յոյժ ու անձն ինքզինքիս քատմնելի կ'ընէ . . . : Ի՞նչ, երե՛ստ իսկ չես նայիր, դու թերես ուրիշ բանի վերայ կը մտածես, մինչդեռ այն յաւիտենականութեան եղբին վերայ՝ ուր երկուքնիս ալ հասած ենք՝ կանգուն ու սարսուռով քեզ կը խօսիմ ահա . . . : Բայց ամէն բանէ աւելի՛ պաշտօնակալին խօսքը մի ընել ինձ . . . : Ի՞նչ, ես պատրաստ ըլլամ ծունկերդ իյնալու, չէ՛ թէ ոտքերդ՝ վասն զի չես ուզեր՝ այլ ոտքերուդ տակի փոշին համբուրելու . . . : Ես պատրաստ ըլլամ աղու մը նման հեծեծելու և քեզ սիրելս հասկցընելու համար՝ կուրծքէս չէ՛ թէ խօսքեր՝ այլ սիրտս ու փորոտիքս դուրս հանելու . . . : Ես ամէն բանս օգուտ մը պիտի չունենայ, փո՛ւժ տեղը պիտի երթայ . . . : Եւ սակայն փափո՛ւկ հոգի մ'ունիս դու, և քնքո՛ւշ սիրտ մը . . . : Ես ամենագեղեցիկ հեղութեամբ մը կը փալփիս, և բոլոր անձը, բոլոր էութիւնդ՝ դողալ, բարի, զթած և սիրալի բան մ'է : Աւա՛ղ, ինձ համար միայն չարասիրտ ես և անաղորոյն : Ո՛հ, ինչ ճակատագիր » :

Այսպէս խօսելով ձեռքերովն երեսը ծածկեց ու կեանքին մէջ այս առաջին անգամ՝ սկսաւ լալ : Այսպէս ոտքի վրայ ու հեծկըլտանօք ցնցուած՝ աւելի թշուառ ու աղերսալի երևոյթ մ'ուսներ նա՝ քան թէ ծունկի վրայ : Ժամանակ մ'այսպէս լացաւ :

« Այս ի՞նչ բան է, շարունակեց այս առաջին արցունքներն անցնելէ վերջը, խօսելու խօսք չեմ գտներ : Թէ և քեզ դուրս ցրելքներս լաւ մը կշռած ըլլամ՝ կը դողամ ու կը տարտիմ, որոշիչ ժամուն մէջ կը տկարանամ, և զերազոյն բան մ'երկուք :

Տիս ալ չըջապատած ըլլալը զգալով՝ կը թոթովեմ: Ո՛հ, եթէ վրաս չ'զլթաս, եթէ նոյն իսկ վրադ չ'զլթաս՝ սալարկին վրայ սիւտի իյնամ: Ո՛հ, երկուքնիս ալ մէկտեղ մի դատապարտեր: Ա՛խ եթէ գիտնայիր թէ ինչ աստիճան կը սիրեմ զքեզ, թէ ինչ սիրտ մ'է այս իմ սիրտս: Ո՛հ, ինչ աստիճան հեռանալ է այս ումէն առաքինութենէ, ո՛հ, ինքզինքս ի՛նչ աստիճան յուսահատօրէն թողուլ լքանիլ է այս: Իմաստուն՝ իմաստութիւնը կը ծաղրեմ, ազնուական՝ անունս կը խայտառակեմ, քահանայ՝ պատարագամատոյցը ըզջախոհութեան սնար մ'ընելով՝ Բարձրելոյն հրեան ՚ի վար կը թքնեմ, այս ամէն բաներս քեզի՛ համար, ո՛հ Կախարդուհի աղջիկ, քու գծովքիդ աւելի՛ արժանանալու համար, և դու քու գհհհհասպարտդ չի՛ս ուզեր ընդունիլ: Ո՛հ, ամէն բան զրուցեմ քեզի, նա մանաւանդ աւելի՛ քստմենքի, ո՛հ, աւելի՛ սոսկալի բան մը զրուցեմ քեզ, . . .» :

Այս վերջին խօսքերս արտաբերած ժամանակը՝ մոլորադին
կերպարանք մ'առաւ, և պահ մը լուռ մնալէ վերջը՝ իբր ինք-
զինքին խօսելով և ուժեղ ձայնով մը կրկնեց. « Կայէն, ինչ
ըրիւ եղաւորդ » :

Նոր լուծենէ մը վերջը շարունակեց. «Ինչ որի եղբայրս, Տէր: Զան քովս առի, դան կրթեցի, սնուցի, սիրեցի, պաշտեցի և սպաննեցի: Այո՛, Տէր, իմ առջև քու տանդ վէմէ վրայ՝ ա՜նոր դուխը ջախջախեցիր՝ ահա՛, և այս՝ իմ պատճառաւ, այս կնո՛ջ պատճառաւ, այս կնո՛ջ. . . »:

Դաժան էր իր նայուածքը, և ձայնն երթալով կը մարեր։
Մեքենայօրէն, երկար ընդհատումներով, իր վերջին հարուածին
ձայնն երկնցընող զանգակի մը նման շատ անգամներ այս խօսքս
կրկնեց. «Այս կնոջ պատճառաւ, այս կնոջ . . . »։ Եւ ալ
բերնէն ձայն մը չելաւ բնաւ, թէ և շրթունքները յալածամ կը
շարժէին։ Յանկարծ փլուղ ինկող բանի մը նման ինքզինքին վե-
րայ կ'ընկով՝ գլուխը ծունկերուն մէջ գետնին վրայ անշարժ մնաց։

Երիտասարդ աղջկան ոտքը քահանային տակ մնացած ըլլա-
լով՝ դուրս քաշելու շարժումէն սխալեցաւ նա իր անզգայութե-

նէ, և ձեռքովը կամաց կամաց իր գոգաւոր այտերը շփելէ վերջ
ջը՝ պահ մը մատերուն թրջած բլլալը ասիշուլթեամբ մը զիտե-
լով՝ «Ի՛նչ, մըմուաց, լացեր եմ եղեր»։ Եւ անբացատրելի
անձկութեամբ մը յանկարծ երեսն Եղիպտոսէոյն կողմը դարձը
տեսլով՝ «Բա՛ւէ, ըսաւ, իմ լալս անտարբեր աչօք զիտեցիր ու-
րեմն։ Գիտե՛ս միթէ, պատանուհիդ, թէ այս արցունքներս լա-
վաներ են։ Այսչափ ստոյգ բան է ուրեմն որ ատելի մարդ մը
գուլթ չ'կրնար շարժել ինչ որ ալ ընէ։ Գու մեռնիլը իտէ տես-
նես՝ պիտի ծիծաղես, այնպէս չէ՞։ Ո՛հ, ես քու մեռնիլդ տես-
նել չեմ ուզեր սակայն։ Բա՛ւ մը, խնդրեմ, ներողութեան բա՛ւ մը
միայն։ Մի՛ ըսեր թէ կը սիրես զիս, այլ լսէ՛ ինձ միայն թէ կը
յօժարիս սիրել. այդ բաւական է, և զքեզ կ'ազատեմ։ Եթէ ո՛չ
...։ Ո՛հ, ժամանակը կ'անցնի։ Յանուն ամէն ինչ բանի որ
նուիրական է՝ կը սպաղատիմ քեզի, մի՛ սպասեր որ զքեզ ուզող
այդ կախաղանին նման քար գտնանամ ես ալ։ Խօսի՛՛՛՛՛ թէ երկուք-
նուս ալ բաղդը ձեռքիս մէջ կը գտնուի, թէ խելաթափ մէկն
եղած եմ ես, որ ստկալի բան է, թէ կարող եմ ամէն բան
թողուլ որ ինայ, և թէ մեր տակն անյատակ անդունդ մը կայ,
թշուառ աղջիկ, ուր յաւիտեանս յաւիտենից իմ անկումս քու
անկումիդ ետեւէն պիտի ինայ։ Անոյշ խօսք մը, բա՛ւ մը զրու-
ցէ՛, բա՛ւ մը միայն»։

Քահանայն տեսնելով որ աղջիկը պատասխանելու համար բռնանք կը բռնար՝ անոր առջև ծռնկի ինկաւ շրթունքներէն ելնելիք դորովալի մէկ խօսքը պաշտօնով ընդունելու համար, վասն զի սիրտը շարժած կը կարծէր։ «Մարդասպան մ'ես դու, մարդասպան մը», այս եղաւ ահա՛ աղջկան բոլոր պատասխանը։

Քառհասնայն մոլորդին կերպով մը զան իր քաղկաց մէջ առննելով և քստմենելի ծիծաղլով մը ծիծաղելով՝ «Այո, շատ անդէկ, մարդասպան մ'եմ ես և քեզմէ պիտի յափրանամ: Գու չես ուզեր որ զերիդ ըլլամ, քաջ է, տէրդ պիտի ըլլամ, ու դու ետնէս պիտի դաս, այո, հարկ է որ ետնէս գաս, եթէ ոչ՝ կը մտոնեմ զքեզ: Այամ մոռնիլ պէտք է, զերդուհիդ իմ, կա՛մ,

իմն ըլլալ, քահանային ըլլալ, տխտադրութիւն ըլլալ, մարդասպանին ըլլալ, և այս գիշեր իսկ, կը լսեն, այս գիշեր: Հապա, ուրախութիւն, հապա, համբուրէ զիս, խենէշ կ'ինդ: Կամ դերեզման, կամ անկողինս »:

Քահանային աչքը ցանկութեամբ և կատողութեամբ կը շողար, և իր սրահշուտ բերանը նորատի աղջկան սրբանոցը կը կարմրեցընէր, մինչդեռ աղջիկն անոր բազկացը մէջ կը մաքառէր բոլոր զօրութեամբ: Քահանայն փրփրալի համբոյրներ կը շոյալէր անոր:

« Մի խածներ զիս, հրէշ, զոչեց եղկելի օրիորդը, ո՛հ, պժգալի և ժահահոտ վանական, թող զիս: Քու ալեւոր անշահ մաղերդ փրցընելով երեօիդ պիտի նետեմ հիմա »:

Քահանայն կարմրեցաւ, դեղնեցաւ, ետքը զան ազատ թողլով տխուր կերպով մ'անոր նայեցաւ: Աղջիկն ինքզինքը յաղթական կարծելով շարունակեց. « Ահա կ'ըսեմ քեզ, իմ Ֆէպիլսին կը վերաբերիմ ես, Ֆէպիլսը կը սիրեմ, Ֆէպիլսն է աղուոր: Դու, քահանայ, ծեր ես, տղեղ ես: Կորսուէ առջեւս »:

Քահանայն խորանով պատժուող թշուառի մը պէս՝ ուժգին ձայն մը հանելով « Մեռիւր ուրեմն », ըսաւ ակռաներու կըրծտիւնով: Աղջիկն անոր ահուելի նայուածը տեսնելով փախչել ուզեց, այլ նա զինքը բռնելով ցնցեց, դետին նետեց, և դեղեցիկ ձեռքերէն բռնած քաշքշելով արագ արագ դէպ 'ի Բօլանոս—Աշտարակի անկիւնը քալեց, ուր հասած ժամանակ՝ աղջկան դառնալով « Վերջին անգամ մը, կ'ուզեմ իմն ըլլալ », ըսաւ:

— Ո՛չ », պատասխանեց աղջիկն ուժգին:

Այն ժամանակ քահանայն բարձր ձայնով « Կիւտիւլ, Կիւտիւլ, ահա Եզիպտոսին, վրէժդ լուծէ », սկսաւ պոռալ:

Նոյն կէտին աղջիկն արմուկէն կողտուծեամբ բռնուած զգալով և աչքը դարձընելով տեսաւ թէ լուսանցոյցէ մ'եւած վտիտ բազուկ մ'երկաթ ձեռքի մը նման զինք կը բռնէր:

« Աղէկ բռնէ, ըսաւ քահանայն, փախտական Եզիպտոսին »

է տա: Մի թողուր զինքն որ փախչի. ես երթամ քաղաքադահ զինուորները բերեմ, որպէս զի կախեն զինքը »:

Այս արիւնաբոյր խօսքերուն պատասխանը պատին ներսի կողմէն կոկորդային ծիծաղ մ'եղաւ: « Հա՛հ, հա՛հ, հա՛հ »: Քահանայն այս միջոցիս Նօր—Տամ կամրջին կողմը ձինքու դոփիւն մը լսելով՝ դէպ 'ի հոն վազեց:

Գեռատի աղջիկն անհաշտ մննուհին ճանչցած ըլլալով՝ ահաբեկ և շունչը բռնուած՝ անոր ձեռքէն ազատելու համար ամէն ձիւ թափեց, զալարուեցաւ, հոգեվարի և յուսահատելի ցընցումներ ըրաւ, այլ մննուհին տարապայման ոյժով մը զինքը բռնած չէր թողուր. իր վտիտ ու ոսկորուտ մատերը՝ անոր մարմնոյն վրայ կարկամած՝ ճմլելով ու չարաչար ցաւ պատճառելով շուրջանակի կը միանային. կարծես թէ այս ձեռքը խեղճ աղջկան բազուկին կցուած, դամուած ըլլար: Եղծայէ, անուրէ, երկաթ օղակէ աւելի բան մ'էր այն, ըսել կ'ուզեմ՝ պատէ մը դուրս ելած ապրող ու իմացական արջան մը:

Խեղճ աղջիկը պարտասած և ուժաթափ պատին դէմ ինալով մահուան երկիւղով դրաւուեցաւ բոլորովին, և սկսաւ մտածել կենաց անուշութեան, երիտասարդութեան, երկնից տեսքին, բնութեան երեւոյթներուն, սիրոյ, Ֆէպիլսի վրայ. իրմէ խոյս տուող և անոր հակառակ իրեն մօտեցող ամէն բաներուն վրայ, զինք մասնող քահանային վրայ, կալու վրայ եղող դահիճին ու հոն կանգուն սպասող կախաղանին վրայ: Եւ այս մտածումներով դարհուրանքը մինչև իր մաղերուն արմատներուն մէջ թափանցած՝ միւս կողմէ մննուհւոյն դուժալի ծիծաղը լսեց, որ մեղմածայն կ'ըսէր իրեն. « Հա՛հ, հա՛հ, հա՛հ, հիմա պիտի կախուիս »:

Աղջիկն իր թակակցեալ նայուածքը դէպ 'ի լուսանցոյցը դարձընելով երկաթ ձողերուն մէջէն քրձուհւոյն վայրագ դէմքը տեսաւ:

« Ի՞նչ ըրի քեզ », ըսաւ գրեթէ մեռած վիճակի մէջ:

Մննուհին առանց անոր պատասխանելու՝ երգող, զայրաղին ու հեղնական հնչումով մը սկսաւ « Եզիպտոսի՛ աղջիկ, Եզիպտոսի՛ աղջիկ, Եզիպտոսի՛ աղջիկ » մըմնջել:

Քշտառ Եղմեքալտա հասկընալով թէ մարդկային արարածի հետ գործ չունէր՝ թող տուաւ զլուխն որ իր երկար ու ծփուն մաղերուն տակ իյնայ :

Մենուհին՝ սրպէս թէ Եղիստուհւոյն հարցումն այսչափ ժամանակէ վերջն իր իմացողութեան հասած ըլլար՝ զոչեց յանկարծակի . « Ի՞նչ ըրիր ինձի, կը հարցընես, Բ՛նչ ըրիր ինձի, Եղիստուհիդ : Լաւ ուրեմն, մաքիլ ըրէ . . . : Ես զաւակ մ'ունէի, կը լսես, զաւակ մ'ունէի ես, զաւակ մ'ունէի, կ'ըսեմ, . . . : Փոքրիկ սիրուն աղջիկ մը . . . : Անեկէս, կրկնեց, մութին մէջ մոլորազին կերպարանօք բան մը համբուրելով . . . : Ար լսես ըսածս, Եղիստուսի աղջիկ, կը լսես ըսածս . զաւակս առին՝ ձեռքէս, գողցան զաւակս, իմ զաւակս գողցան ինձմէ : Ահա ինձ ըրածդ » :

Աղջիկը՝ առակին մէջի գառնուկին նման՝ « Աւագ, թերեւս այն ժամանակ ես ծնած իսկ չէի », պատասխանեց :

— Ո՛հ, սուա ես, ըսաւ մենուհին, շատ աղէկ ծնած էիր դու, և զաւակս գողցողներուն ալ մէջն էիր : Զիշդ քեզի՛ պէս պիտի ըլլար իմ խեղճ զաւակս, Զիշդ քու տարիքդ պիտի ունենար . . . : Ահա տասն և հինգ տարի կայ որ հոս եմ, տասն և հինգ տարի կը ստաւապիմ, տասն և հինգ տարի կ'աղօթեմ, տասն և հինգ տարի զլուխս խղիկիս չորս պատերուն կը զարնեմ . . . : Եղիստուհիք գողցան զաւակս, կ'ըսեմ, կը լսես ըսածս, անոնք կերան իմ խեղճ զաւակս իրենց ակռաներով . . . : Սիրտ ունին դու, եթէ ունիս՝ երեսկայէ փոքր աղջիկ մ'որ կը խաղայ, զաւակ մ'որ մօրը կաթը կը ծծէ, տղիկ մ'որ կը քնանայ : Ի՞նչ անմեղ բան կ'ըլլայ այն . . . : Ա՛ռ զեւս որ ատիկա, Զիշդ ատիկա գողնան ինձմէ ու սպաննեն : Բարձրեալն Աստուած աս բանիս այսպէս ըլլալը քաջ գիտէ : Այսօր ալ ահա կարգն իմն է, ես ալ Եղիստուհւոյ մը միտը պիտի ուտեմ . . . : Ո՛հ, եթէ զլուխս խոր չըլլար ու այս ձողերէն չարգիլուէր՝ ինչպէս չարաչար պիտի խածնէի դքեղ . . . : Իմ խեղճ փոքր զաւակս քնացած ժամանակն այս ձիւնը զլուխը բերին, և եթէ զինքը գողցած ժա-

մանակին իր անոյշ քունէն արթնցաւ՝ ո՛րչափ պոռայ արդեօք, այլ պարսպ տեղը, զի հոն չէի գտնուեր ես : Ա՛հ, Եղիստուհի՛ մայրեր, դուք որ իմ՝ զաւակս կերաք, եկէք հիմա ու ձեր զաւակը նայեցէք » :

Այն ժամանակ մենուհին սկսաւ ծիծաղիլ կամ ակռաները կրճատել, զի այս երկու բաներս այն մօլեղին դէմքին վրայ համանման էին իրարու : Օրը կ'սկսէր ծաղիլ արդէն, մոխրադոյն ցուրմ մ'այս տեսարանս տարտամ կերպով մը լուսաւորելու վրայ էր, ու հրապարակին մէջի կախաղանը հեազհետէ որոշակի ևս կը տեսնուէր : Միւս կողմէն այսինքն դէպ'ի Կօղը-Տամ կամուրջէ՝ հեծելազօրաց մօտենալու ձայնը կ'առնուր խեղճ գատապարտուհին :

« Տիկին, դոչեց ձեռնամած, հերարձակ, խռովալ և ահաբեկ կերպարանքով մ'երկու ծունկերուն վրայ իյնալով . ակիկն, գոթ ռնկեցիք վրաս, ահա կու դան : Ես բան մը չըրի ձեզ : Կ'ուզէք միթէ որ ձեր աչաց առջև սոսկալի եղանակաւ մը մեռնիմ, հաւաստի եմ որ սրտերնուդ մէջ դուժ կայ, ու չէք կրնա նար այս ահուկի բանս տեսնել : Թողուցէք զիս որ փախչիմ, թողուցէք զիս, կ'աղաչեմ . ես չեմ ուզեր այս կերպով մեռնիլ :

— Զաւակս ինձի դարձուր, ըսաւ մենուհին :

— Շնորհք, շնորհք :

— Զաւակս ինձի դարձուր :

— Յանձնն Աստուծոյ, թողուցէք զիս :

— Զաւակս ինձի դարձուր » :

Այս անգամ ևս հէք աղջիկն ուժալծափ, պարտասեալ և դերեղման իջնողի մ'ապակեանման նայուածով՝ զետին ինկաւ : « Ափսոս, թողութեց, դուք զաւակնիդ կը փնտուէք, ես ալ իմ ծընողքս կը փնտուեմ » :

— Իմ փոքր Անեկէս ինձի դարձուր, շարունակեց Կիւտիլ : Ո՛ւր ըլլալը չես գիտեր . մեռիւր ուրեմն . . . : Գործը պատմեմ քեզի . անհամեստ աղջիկ մ'էի-ես, պոռնիկ մ'էի, զաւակ մ'ունէի, զաւակս ձեռքէս յափշտակեցին . . . : Յափշտակողներն Եղիստուհիներն են : Ուստի կը տեսնես որ մեռնիլդ հարկ է :

Երբ Եղիստուհի մայրդ գայ դքեղ փնտռէ՝ «Մայր, պիտի ըսեմ անոր, տես դիտէ՝ սա կախաղանը . . . : Կամ թէ զաւակս ինձի դարձուր . . . : Գիտե՞ս միթէ ո՞ր կը գտնուի զաւակս, իմ պղտի աղջիկս : Կեցի՛ր ցուցնեմ քեզ . ահա իր կօշիկը, զաւակէս բոլոր մնացածն այս է : Գիտե՞ս արդեօք ասոր ղոյզն ո՞ր կը գտնուի . եթէ դիտես՝ ըսէ՛ ինձ . աշխարհքին միւս ծայրը դռանուի իսկ՝ ծունկերուս վրայ քալելով պիտի երթամ փնտռեմ զան» :

Այսպէս խօսելով լուսանցոյցէն դուրս հանած միւս բազուկովը բանուած փոքր կօշիկը կը ցուցնէր Եղիստուհոյն, անոր ձեն ու ղոյնն որոշելու համար բաւական լուսցած էր արդէն :

«Յուցու՛ր ինձի այդ կօշիկը, ըսաւ Եղիստուհին գողալով : Աստուած իմ, Աստուած իմ» : Եւ մի և նոյն ժամանակ՝ ազատ ձգուած միւս ձեռքովը՝ ապակեայ կանաչաղոյն ուլունքներով զարդարուած փոքր քսակը՝ զոր վիզը կը կրէր՝ կը բանար աշխուժի :

«Հա՛, հա՛, կը քրթմնջէր Կիւտիւլ, դիւական բժժանքդ որոնէ՛ նայինք» : Յանկարծ խօսքն ընդմիջելով ու բոլոր մարմնովը դողալով՝ աղիքներուն ամենախորունկ կողմէն եկած ձայնով մը «Աղջիկս» պոռաց, քանզի Եղիստուհին փոքր քսակին մէջէն միւսին ըստ ամենայնի ղոյզ փոքր կօշիկ մը հանած էր, այս փոքր կօշիկիս մադաղաթ մը կապուած կը գտնուէր՝ վրան հետեւեալ ոտանաւորը (carre) դրուած :

Երբ օր մի ասոր նմանը գտնես՝

Մայրդ իր թևերն պիտի՝ կարկառէ՝ քեզ :

Փայլակէ մ'աւելի սուղ միջոցի մէջ՝ մենուհին այն երկու կօշիկներն իրարու քով բերած բաղդատած՝ մագաղաթին վրայի արձանադրութիւնը կարդացած՝ և երկնային խնդութեամբ մը փալփալուն իր դէմքը լուսանցոյցի ձողերուն կցած էր «Աղջիկս, աղջիկս» դռչելով :

— Մայր, մայր», պատասխանեց Եղիստուհին :

Հոս տեղ նկարագրելու անկարողութիւննիս կ'զղանք :

Պատն ու երկաթ ձողերն երկուքին մէջտեղը սրտառար կ'ըլ-

լային միշտ : «Ո՛հ, սրտը, դռչեց մենուհին : Ո՛հ, զան տեսնել ու անկարող ըլլալ գրկելու : Ձե՛ռքդ, ձե՛ռքդ» :

Երիտասարդ աղջիկը ձեռքը լուսանցոյցէն ներս խոթելով՝ մենուհին անոր վրայ ինկաւ, և շրթունքներն անոր կցելով՝ ժամանակ մ'այսպէս մնաց՝ այս համբոյրիս մէջ սուգուած, և իբր կենդանութեան նշան՝ հառաչանք մը միայն հանելով՝ որ անոր զիտտերը մերթ ընդ մերթ վեր կը բարձրացնէր : Հէք մայրը լուծեան մէջ՝ մուծին մէջ՝ գիշերային անձրևի մը նման՝ ուղիսօրէն արտասուելու վրայ էր, այն պաշտելի ձեռքին վրայ հեղեղանման կը հոսեցնէր իր սրտին մէջ գտնուած արցունքներու այն սեռ ու խորունկ հորը՝ ուր իր բովանդակ թախծութիւնը տասն և հինգ երկար տարիներէ՝ ի վեր շիթ առ շիթ մզուած կը գտնուէր :

Յանկարծ ոտք ելնելով, և ճակատին վրայէն իր ալեխառն երկայն մազերը մէկդի ընելով՝ սկսաւ առանց խօսք մը զրուցելու՝ առիւծէ մ'աւելի մոլեղին կերպով՝ երկու ձեռքերովը խղիկին ձողերը սասանել և խախտել, և որովհետեւ ասոնք կը դիմանային միշտ՝ գնաց իր խղիկին մէկ խորշէն խոշոր սալաքար մը բերաւ՝ որ իրեն իբր բարձ կը ծառայէր, և այնպիսի սաստկութեամբ մ'անոնց վրայ նետեց՝ որ ձողերէն մէկը բխրաւոր կայծեր հանելով խորտակուեցաւ ջարդուբարդ եղաւ, և երկրորդ հարուածով մը լուսանցոյցը փակող երկաթի հին խաչը բոլորովին կտորելով՝ մնացածն իր երկու ձեռքերովը լմնաց ու ձողերուն ժանդահար բեկորները մէկդի ըրաւ . ըստ որում՝ կան անանկ վայրկեաններ՝ ուր կնոջ մը ձեռքերը գերմարդկային ոյժ մը կ'ստանան :

Ճամբան բացուելով՝ և այս բանս մէկ վայրկենէ աւելի կարճ միջոցի մէջ եղաւ կատարուեցաւ՝ մենուհին աղջկան մէջքէն բռնեց ու զան խղիկին մէջ քաշեց : «Եկու՛ր անդունդէն հանեմ դքեղ», կը մրմնար :

Անմիջապէս որ աղջիկը խղիկին մէջ՝ մենուհին կամացուկ մը զան գետին դրաւ, ետքը նորէն բռնելով ու՝ իբր թէ միշտ իր պղտի Անեհէն եղած ըլլար նա՝ թևերուն վրայ առնելով՝ այն

Ներ խոսքին մէջ շարունակ կ'երթար ու կու գար՝ այլ յայլմէ, յիմարեալ, ուրախ, պոռալով, երգելով, զաւակը համբուրելով, անոր խօսքեր խօսելով, քահ քահներ ձգելով, յորդ արտասուք թափելով — այս ամէն բաներս համահաւասար և ուժգնօրէն ։

« Աղջիկս, աղջիկս, կ'ըսէր ։ Աղջիկս քովս, ձեռացս մէջ է ։ ահաւասիկ աղջիկս ։ բարեպաշտ Աստուած աղջիկս ինձ դարձուց ։ Ի՛նչ, եկէք դուք ամենքնիդ ալ ։ եկէք, մէկը չ'կայ հոգ, եկէք որ տեսնէք թէ աղջիկս բազկացս մէջ է ։ Տէր իմ Յիսուս, ո՛րչափ ալ զեղեցիկ է ։ Աստուած իմ, տասն և հինգ տարիներ սպասցընել տուի ինձ, որպէս զի այսպէս չ'քննադ ու աղուոր ետ դարձընես . . . ։ Ուրեմն Եղիպտոսէիք աղջիկս չ'կերբոր են եղեր ։ Ո՛վ ըսած էր ինձ թէ կերած ըլլան ։ Իմ պղտիկ աղջիկս, իմ անոյշ աղջիկս, համարյոք մը տուր ինձ տեսնեմ ։ Բարի անձինք են այս Եղիպտոսէիք, ու ես կը սիրեմ զանոնք ։ Ո՛հ, դու ես, ճիշդ դու ես աղջիկս ։ Այս պատճառաւ էր ուրեմն որ ամէն առջեւս անցնելով՝ սիրտս թունդ կ'երկէր ։ Ես ալ կը կարծէի թէ ատելութեանս պատճառաւ է ։ Ներէ՛ ինձ, Անեկդս, ներէ՛ ինձ ։ Զիս խիստ չարասիրտ մէկուն տեղը դրած էիր, այնպէս չէ՛ ։ Ես կը սիրեմ զքեզ . . . ։ Ազնիւ վրայի պղտի նշանը մնացած է միշտ, տեսնենք անդամ՝ մը ։ Միշտ մնացեր է ։ Ո՛հ, ինչ աղուոր ալ ես ։ Այդ մեծ աչքերդ ես քեզի տուի ։ համբուրէ՛ զիս անդամ՝ մը ։ Ես կը սիրեմ քեզի ։ Ի՞նչ հոգս, որ ուրիշ մայրեր զաւակ ունեցած ըլլան, ես հիմա կը ծաղրեմ զանոնք ։ Թող դան տեսնեն ։ ահա իմ զաւակս, ահա իմ աղջիկս, ահա իր պարանոցը, ահա իր աչքերը, իր մաղերը, իր ձեռքը ։ Եթէ կարող էք՝ աղջկանս պէս աղուոր բան մը ցուցուցէք ։ Ո՛հ, հաւաստի եմ որ շատ սիրահարներ պիտի ունենայ աղջիկս, շատ սրտեր պիտի այրէ ։ Ես տասն և հինգ տարի լացի ողբացի ։ բոլոր աղուորութիւնս ինձմէ ելնելով՝ աղջկանս գացեր է ։ Պագ մէյ մը զիս, աղուոր աղջիկս » ։

Հաղաբումէկ ուրիշ անհետեւ խօսքեր կ'ըսէր՝ որոնց աղուորութիւնն իրենց արտասուելու եղանակն էր միայն ։ խեղճ աղջիկն

ամօթահար ձգելու չափ անոր զգեստները տակնուվրայ կ'ընէր, ձեռքովն անոր մետաքսանման վարսերը կը շտկէր, ոտքը, ծունկը, ճակատը, աչքերը կը համբուրէր, և վրան հիացած զմայլած կը մնար ։ Աղջիկը կը թողուր որ մայրն ուղածն ընէ իրեն՝ ատեն ատեն խիստ մեղմ ու անսահման անուշութեամբ մը՝ « Մայր, մայր », կրկնելով ։

« Կը տեսնես, իմ սիրուն աղջիկս, իմ անոյշ աղջիկս, կը կրկնէր մեռուհին իր բոլոր խօսքերն համբոյրներով ընդհատելով, կը տեսնես, քեղ անհուն սիրով պիտի սիրեմ ես ։ Ի միասին ասկէց պիտի ձգենք երթանք ։ Երջանիկ պիտի ըլլանք մենք, Մեր քաղաքը Բէյմսի մէջ ժառանգութիւն մ'ունեցայ ։ Բէյմսը գիտես դու . . . ո՛հ, ո՛չ, չես գիտեր ։ խիստ պղտիկ էիր այն ժամանակ ։ Ա՛խ, դիտնայիր թէ չորս ամսուան եղած ժամանակդ ինչ աստիճան զեղանի էիր ։ Այնպիսի պղտի պղտի ոտքեր ունէիր՝ որ հետաքրքրութեան համար եօթն միոն հեռուէն՝ Երբեմնէյն ըսել կ'ուզեմ՝ տեսնելու կու գային ։ Ա՜ն ո՛ւ տուն մը պիտի ունենանք ։ Քեղ անկողնիս մէջ պիտի պառկեցընեմ ։ Աստուած իմ, Աստուած իմ, և ո՛վ պիտի հաւատար այս բանիս ։ աղջիկս ձեռացս մէջ դանուի ։

— Ո՛հ, մայր իմ, ըստ աղջիկն իր անհնարին յուզման մէջ վերջապէս խօսելու ոյժ դոնելով, Եղիպտոսէին զրուցած էր ինձ այդ բանը ։ Մեր ընկերութեան մէջ բարեսիրտ Եղիպտոսէի մը կար, խեղճն անցեալ տարի մեռաւ, որ զայեակի մը նման միշտ հոգ ու խնամք ունէր վրաս, և այս փոքր քսակը վիզս անցընողն ան է ։ « Պղտի աղջիկ, կ'ըսէր ինձ, այս գոհարս լաւ պահես, զանձ մ'է այն քեղ համար, զի մայրդ գտնել պիտի տայ ։ Մայրդ վզիդ վրայ ունիս » ։ Գուշակած էր ինձ խեղճ Եղիպտոսէին » ։

Քրճուհին նօրէն իր զաւակը թևերուն մէջ սեղմելով՝ « Եկուր որ համբուրեմ զքեզ, ո՛րչափ ալ սիրուն կերպով կը խօսիս ։ Երբ քաղաքնիս երթանք՝ այս փոքր կօշիկներն եկեղեցւոյ Յիսուս-Մանկան մ'ոտքերը կ'անցընենք, ինչու որ Սուրբ կոյս բարի Աստուածածնայ մեծամեծ շնորհակալութեան պարտաւորութիւններ ունինք ։

Աստուած իմ, զորչափ անոյշ է ձայնը : Երբ քիչ մը յառաջ կը խօսէիր ինձ հետ՝ ձայնդ ճիշտ երաժշտութեան մը կը նմանէր : Ա՛հ, Տէ՛ր իմ, Աստուած իմ, զաւակս դտնելու կարող եղայ : Այլ սակայն հաւատալի էր այս բանս : Բան մը կարող չէ ուսնիմ մեռցընել զմարդ, քանի որ ուրախութենէ չմեռայ : Այս խօսքերուս վրայ սկսաւ ձեռքերը վերստին իրար զարնել, ծիծաղել, և « Երջանիկ պիտի ըլլանք մենք », պոռալ :

Այս միջոցիս՝ Նօր-Տամ կամուրջէն ելնող ու հեռոջեմէ քարափին վրայ յառաջացող ձիերու դոփիւն մ'ու գէնքերու շառաչիւն լսուելով՝ Եղիպտոսէին անձկութեամբ իր մօրը բազկացը մէջ նետուեցաւ, և « Ազատէ, ազատէ զիս, մայր իմ, ահա կու գան », ըսաւ :

« Ա՛հ, երկինք, ի՞նչ կ'ըսես, ըսաւ քրձուհին երեսին դոյնը նետած : Մոռցած էի որ զքեզ կը հաւածեն : Եւ ի՞նչ ըրիր դու անոնց :

— Չգիտեմ ըրածս, սրտասխանեց թշուառ աղջիկը, այլ զիս տեմ թէ մահուան դատարարտուած եմ :

— Մահուան, ըսաւ Կիւտիւլ իբր շանթահար երերալով : Մահուան, կրկնեց յամբօրէն և իր անթարթ աչքն աղջկան վրայ յառելով :

— Այո, մայր իմ, կրկնեց պատանուհին խռովեալ կերպով մը, զիս մեռցընել կ'ուզեն. ահա կու գան զիս առնելու : Այս կախաղանս ինձ համար է : Ազատէ զիս, ազատէ, ահա դալու վրայ են, ո՛հ, ազատէ » :

Մենուհին քանի մը ըսուէ քարացեալ անշարժութեան մը մէջ մնալէ ետքը՝ իբր երկբայութեամբ մը զլուխը շարժեց, և յանկարծ քրքիջ մը ձգելով՝ այլ իր այն ահաւելի քրքիջը՝ զոր ժամէ մ'ի վեր մոռցած էր՝ « Ա՛հ, ո՛հ, ո՛հ, ինձ դու ցածդ ցնորք մ'է, երազ մ'է, ըսաւ : Ի՞նչ, ես աղջիկս կորսնցընեմ, և այս կորսնցընելս տասն և հինգ տարի տեւէ, ետքը դտնեմ, և այս վայրկեան մը միայն տեւելով՝ նորէն ձեռքէս առնուն զան : Հիմա որ դեղանի է, մեծցած է, կը խօսի ինձ հետ ու կը սիրէ զիս՝

ճիշդ հիմա զան ուտեն իմ առջեւ՝ որ անոր մայրն էմ : Ա՛հ, ո՛հ, ո՛հ, ասոնք կարելի բաներ չեն. Աստուած այսպիսի բանի մը հրաման չ'կրնար տալ » :

Այս միջոցիս հեծելախումբը կանկ առած ըլլալով՝ հեռուանց ձայն մը լսուեցաւ որ կ'ըսէր. « Այս կողմէն, Պարոն Թրիսդան, քահանայն կ'ըսէ թէ զատասպարտուհին Միանց-Ծաւր պիտի դտնենք » : Եւ ձիերուն զղրլիւնը վերստին սկսաւ :

Մենուհին յուսահատ ճշով մ'ոտքի ելնելով՝ « Փախիր, փախիր, զաւակս : Կը յիշեմ հիմա եղելու թիւնը, իրաւունք ունիս : Ա՛հ, պիտի մեռցընեն քեզի : Ի՞նչ սոսկալի բան : Անէ՛ծք : Փախիր, փախիր » : Եւ զլուխը լուսանցոյցէն հանելով և շուտ մը ներս քաշելով՝ « Կեցիր, ըսաւ մեղմ, հակիրճ և վշտազին ձայնիւ, ու աւելի մտած քան թէ ողջ Եղիպտոսէոյն ձեռքը ջղաձգաբար սեղմելով : Կեցիր, ձայն մի հաներ բնաւ, քանզի չորս կողմերնիս զինուորներն առած են : Բաւական լուսցած է, ու չես կարող փախչիլ » :

Եւ մենուհոյն աչքերը չոր էին և հրակէզ : Պահ մը՝ առանց բերնէն խօսք հանելու՝ խղիկին մէջ մեծաքայլ ճեմելով ու ատեն ատեն կանկ առնելով՝ ալիխառն մազերէն արցակներ կը փրցընէր և ալիւաներովը կտոր կտոր կ'ընէր : « Ահա կը մօտենան, ըսաւ յանկարծ, կ'ուզեմ անոնց հետ խօսիլ, դու սա խորշին մէջ պահուալէ, որպէս զի չտեսնեն զքեզ : Պիտի ըսեմ թէ ձեռքէս փախար, թէ ձեռքէս թողուցի զքեզ, ի՞նչ կ'ըլլայ եղեր » :

Այս ըսելով իր աղջիկը՝ զոր միշտ թեւերուն վրայ կը կրէր՝ խղիկին մէկ անկիւնը դրաւ, անկիւն՝ որ անտեսանելի էր զրսէն, ու զան նստեցընելով՝ այնպէս մը տեղաւորեց՝ որ ոտքը կամ ձեռքը շուքէն դուս չ'ելնէ. նաև անոր սեւթոյր մազերն արձրելով՝ սպիտակ պատմուձանին վրայ տարածեց՝ որպէս զի ծածկուած մնայ աչքերէ, և իր թափոյկը ու սալաքարը՝ իր միակ կարասիներն ըսել կ'ուզեմ՝ անոր առջև դնելով՝ կարծեց թէ անոնցմով՝ ի սպառ անտես պիտի մնար նա : Այս ամէն բաներս ընել լըմեցընելէն վերջը՝ մենուհին սիրտը դոյզն ինչ հանգարտած՝ ծուն-

կի իջաւ և սկսաւ աղօթել : Արևը նոր ծագած ըլլալով՝ Յկանց
« Ծակին մէջ մութը կը տիրէր տակաւին :

Այս միջոցին՝ քահանային ձայնը, այն դժոխային ձայնը, խղի-
կին խիստ մօտէն անցաւ՝ դռնէնով. « Այս կողմէս, հրամանա-
տար Ֆէպիւս ար Չաբօբեր » :

Այս անունն ու այս ձայնն լսելով՝ իր խորշին մէջ կծկուած
Եղիսպոուհին շարժում մ'ըրաւ : Մի շարժիր տեղէդ », ըսաւ Աիւ-
տիւլ : Եւ հազիւ թէ խօսքը լնցընելու վրայ էր՝ և ահա զինու-
որներու, թուրերու և ձիերու ժխորալի ամբոխ մ'եկաւ խղիկին
շուրջը կանկ առաւ. որու վրայ քրձուհին փութանալի ոտք ել-
նելով և լուսանցոյցը դոցելու մտօք՝ անոր առջև կենալով՝ ձիա-
ւոր ու հետեակ զօրականներու մեծ վաշտ մը Արէվի վրայ շա-
րուած անստա : որոնց զլխաւորը ձիէն վար իջնելով ու դէպ 'ի
իրեն դալով՝

« Պառաւ դու, ըսաւ, վհուկ մը փնտուելու վրայ ենք զոր պի-
տի կախենք, մեզ ըսին թէ այդ վհուկը քու քովդ է եղեր » :

Եղիկի մայրը հնար եղածին չափ անտարբեր կերպարանք մը
դասելով՝ « Ձեմ՝ կարող հասկընալ թէ ինչ ըսել կ'ուզէք », ըսաւ :

— Խեղճ անիծած, ինչ ուրեմն կ'երգէր մեզ այն սարկաւա-
դապետը : Ո՛ր է ինքը, կրկնեց զլխաւորը :

— Տէր, մէջ տեղը չ'կայ նա, աներեւոյթ եղած է, ըսաւ զի-
նուոր մը :

— Ինչ նայէ, յիմար պատուդ : ըսաւ նորէն զլխաւորը, սուտ
մի խօսիր. քեզ վհուկ աղջիկը տուեր են որ պահպանես. ինչ
ըրիր » :

Մենուհին կասկածներ չարթնցընելու մտօք ամէն բան բացէ
ի բաց ուրանալ չուղելով՝ անկեղծ և նեղսիրտ շեշտով մը պա-
տասխանեց. « Քիչ մը յառաջ ձեռքս բարձրահասակ աղջիկ մը
տուին : Եթէ անոր վրայ է խօսքերնիդ՝ պատասխանս սա է որ
զիս խածնելուն պատճառաւ՝ թողուցի զայն որ երթայ : Ահա այս
է եղելով թիւնը, ու ինչ հանդիստ թողուցէք » :

Զօրազլուխը յուսադերեւ դիմածու թեամբ մը՝ « Սուտ մի խօ-

սիր, պատաւ ճիւղդ, կրկնեց : Անուն Թրիսդան լ'երմիդ է, ու
ես թաղաւորին մտերմն եմ. Թրիսդան լ'երմիդ, ըսի, լսեցիք
Թրիսդան լ'երմիդ » : Եւ իր շորս կողմը Արէվի հրապարակը դի-
տելով՝ « Հոս արձագանք ունի այս անուն », աւելցուց :

— Սագան լ'երմիդ իսկ ըլլայիր, պատասխանեց Աիւտիւլ յոյժ
առած, քեզ ուրիշ խօսք չպիտի ունենայի ըսելիք և քեզմէ ալ
չպիտի երկնչէի :

— Խեղճ անիծած, ահա անպիտան շաղկապուհի մը, ըսաւ
Թրիսդան : Ինչ նայէ, կ'ըսես թէ կախարդ աղջիկը փախած ըլ-
լայ, և որ ձամբէն դնաց :

— Խաշնի գուհէն, կարծեօք », պատասխանեց Աիւտիւլ ան-
մարբեր կերպով մը :

Թրիսդան զլուխը դարձուց, և իր գունդին նշան ըրաւ որ ձամ-
բայ ելնեն : Մենուհին զայս տեսնելով շունչ առաւ :

« Տէր, ըսաւ յանկարծ աղեղնաւոր մը, հարցուցէք սա պա-
ռաւ ուրուականին թէ լուսանցոյցի ձողերն ինչ պատճառաւ այս-
պէս ջախջախուած են » :

Այս հարցումն թշուառ ժօր սիրտը նորէն անձկութեան մէջ
ընկզմեց : Ելլ սակայն մտքի կորովութիւնը չ'կորուսելով՝ « Ձո-
ղերը միշտ այդպէս էին », թոթովեց :

— Ինչ սուտ, կրկնեց աղեղնաւորը, զեռ երէկ աղուոր սեւ
խաչ մը կը ձեացընէին՝ տեսնողին ջերմութեամբ թիւնը շարժելով » :

Թրիսդան մենուհին վրայ շեղակի նայուած մը ձգելով՝ « Կար-
ծեմ թէ շաղկապուհի չին կը շփոթի », ըսաւ :

Անբաղդ մայրը զգալով թէ ամենայն ինչ իր անխով գիր-
քէն կախում ունէր՝ սկսաւ թէ մահը հոգւոյն մէջ ծաղրել ու
խնդալ, ինչպէս որ մարք ծայրադոյն պարագաներու մէջ կարող
են ընել : « Ո՛հ, ո՛հ, ըսաւ, այդ մարդը ստուգիլ պիտի է.
վասն զի մէկ տարին անելի է որ քարի տայլ մ'իր հաւի կող-
մովը լուսանցոյցիս զարկաւ և անոր վանդակը խորտակեց : Այս
պատճառաւ՝ որչափ ալ սայլաստանը թշնամանցի :

— Այս ստոյգ է, ըսաւ աղեղնաւոր մը, ես ալ հոն էի. ըստ

որում ամենուրեք կը գտնուին այնպիսի մարդեր՝ որք ամէն բան տեսած են ու գիտեն » : Աղեղնաւորին այս անկարծելի վկայութիւնը մենուհւոյն սիրա տուաւ, մենուհւոյն՝ որ բոլոր հարցափորձի միջոցին դանակի մը բերնին վրայէն քալելով անդունդէ մ'անցնող մէկու մ'ահագողն ու տապնապն ունէր :

Այլ յուսոյ և տաղնապի անընդհատ յաջորդութեան մը դատապարտուած էր եղիկելի մայրը :

« Եթէ ըստածին պէս այդ ֆեսան ընողը սայլ մ'է, պատասխանեց առաջին զինուորը, ձողերուն հատորները դէպ 'ի ներս հրած ըլլալ պէտք էին. իսկ ասոնք ընդ հակառակն դէպ 'ի դուրս դարձած են, ինչպէս որ կը տեսնէք :

— Հէ՛, հէ՛, ըսաւ Թրիսդան այն զինուորին, Շաղկի մէջ խուզարկուի պաշտօն վարելու արժանի քիթ մ'ունիս դու տուգիւ : Պատասխան տուր բռածին, ջատուկդ :

— Ո՛հ, պոռաց քրձուհին յետին տաղնապի մէջ և իր կամքին հակառակ՝ ձայնն արցունքներով լեցուած, կ'երդնում, վսեմապատիւ տէր, որ այս ձողերը խորտակողը սայլ մ'եղաւ, ինչպէս որ սոսմարդն ալ վկայեց, ու դուք լսեցիք : Եւ դարձեալ ինչ վերաբերութիւն ունի այդ իրողութիւնը ձեր փնտրած և զիպտուհւոյն հետ :

— Հը՛մ, այդ իմ գիտնալու բանս է, քրթմնջեց Թրիսդան :

— Ինչ անհիմն խօսքեր, կրկնեց զինուորն առաջին դատաւորին գովեստով ողորուած, երկաթին կոտորածքը նոր ըլլալը յայտնի է » :

Թրիսդան զլուխը ցնցեց, զոր տեսնելով մենուհին՝ երեսը պատ դարձաւ :

« Այդ սայլին դէպքն ո՞րչափ ժամանակ կայ տեղի ունենալը, հարցուց :

— Ամիս մը, դուցէ տասն և հինգ օր : Յիրաւի լաւ մը չեմ յիշեր, տէր :

— Առաջ ըսաւ թէ այդ դէպքին պատահիլը մէկ տարիէն աւելի էր, ըսաւ զինուորը :

— Կատկածները կ'աւելնան », ըսաւ առաջին դատաւորը :

Մենուհին միշտ լուսանցոյցին փակած և վախնալով որ կասկածէ դրդուած՝ զուխնին չխոթեն ու խղիկին ներսը չդիտեն՝ « Ասեմապատիւ տէր, պոռաց, վսեմապատիւ տէր, կ'երդնում որ այս վսեմակը կոտորողը սայլ մ'եղաւ. արքայութեան բոլոր հրեշտակներուն անունովը կ'երդնում ձեզ : Թող յաւիտեան գեհնի հրոյն դատապարտուիմ ու զԱստուած ուրացած ըլլամ եթէ սայլ մը չէ այս երկաթները խորտակողը :

— Խիստ տաքութեամբ կ'ընես երդումդ », ըսաւ Թրիսդան իր հաւատաքննիչի ակնարկով :

Խեղճ կինն երթալով իր անխռովութիւնը կորսնցուցած՝ կ'ըզդար թէ անպատեհ վրիպանքներ դործելու վրայ էր, և ահագող ելած կը հասկընար թէ ինչ որ պէտք էր խօսիլ՝ այն չէր զրուցեր :

Այս միջոցիս ուրիշ զինուոր մը հասաւ այսպէս սրտալով. « Տէր, ջատուկը սուս կը զրուցէ. վհուկ աղջիկը Խաչնի դռեհէն փախած չէ, ինչու որ նոյն դռեհին շղթայն բոլոր զիշերը տարածուած էր, ու սրահապանն ալ ի՛նչ մէկուն անցնիլը տեսեր է » :

Թրիսդան ևս քան զեւ ահագելի կերպարանք մ'առած՝ « Ասոր ինչ ըսելիք ունիս », հարցուց մենուհւոյն :

Խեղճ մայրն այս նոր դէպքին առջև ալ չընկրկիլ աշխատելով « Ձեմ գիտեր, տէր, պատասխանեց, կընամ սխալած ըլլալ. կարծեմ թէ նա իրօք դեռէն անցաւ :

— Այդ հակառակ կողմն է, ըսաւ վերին դատաւորը : Սա կայն Միջնաքաղաքին մէջ հալածուած ըլլալով վերստին հոն դառնալ ուղեւուն մեծ հաւանականութիւն մը չեմ տեսներ, ըսել է որ կը ստես, անպիտան ջատուկ :

— Սոս ալ կայ որ դեռին ի՛նչ այս կողմն և ի՛նչ միւս կողմը նա չ'գտնուիր, աւելցուց առաջին զինուորը :

— Թրեաւ դեռը լողալով անցած ըլլայ, կրկնեց մենուհին ոտն առ ոտն իր դատը պաշտպանելով :

— Կիները կը լողան միթէ, ըսաւ զինուորը :

— Խեղճ անխժած պատաւ, կը ստես, կը ստես, կրկնեց Թրիս-

դան զայրադին : Միտքս խորհուրդ մը կու դայ . հարկ է որ այն վճուկ աղջիկը մէկդի թողլով՝ անոր տեղ քեզ բռնենք : Քառորդ մը միայն զքեզ տանջանքի տակ դնելով՝ թերեւ բերնէդ ճմարաւու թիւնը կորզենք : Օ՛ն ուրեմն , հիմա մեզի հետ պիտի դաս» :

Մենուհին անյազութեամբ մ'այս խօսքերս լսելով՝ « Ի՛նչպէս որ կ'ուզէք , տէ՛ր իմ , ինչպէս որ կ'ուզէք՝ այնպէս ըրէք , ո՛հ , ըրէք ըսածնիդ : Տանջանքը , այժմ , սիրով կ'ընդունիմ ես տանջանքը : Հապա , տարէք զիս , շնուտ , շնուտ , երթանք վաղը աղակի . . . » : Մի և նոյն ժամանակն աղջիկս պիտի ազատի , կը խորհէր տարաբաղդ մայրը :

« Խեղճ անիծած , ըսաւ վերին դատաւորը , զեւոյցի մեծ տնէջ յայտնող այս խենթ կիներն բան չեմ հասկընար ես » :

Քաղաքապահ ալեղարդ նուիրակ մը զինուորներու կարգէն դուրս ելնելով և խօսքը վերին դատաւորին ուղղելով՝ « Ստուգիւ խենթ մ'է այդ կիները , ըսաւ : Եթէ թող տուած է որ փախչի Եղիպատուհին՝ այդ յանցանք մը չհամարուիր իրեն համար , քանզի Եղիպատուհինները հողով չափ կ'ստէ : Տասն և հինգ տարիէ 'ի վեր պահակապան մ'եմ ես , և ամէն զիշեր անոր ձայնը կը լըսեմ որ զնշու կանանց վրայ անէծքներ կը թափէ : Եթէ հիմա փնտաւածնիս հետն այժմ մ'ունեցող պարուհին է , ինչպէս որ կը կարծեմ , մանաւանդ այդ պարուհին խիստ մասնաւոր կերպով կ'ատէ նա » :

Ախտիւ ինքզինքին վրայ ջանք մ'ընելով՝ « Այո՛ , մանաւանդ այդ պարուհին » , ըսաւ :

Ծերունի նուիրակին խօսքերը քաղաքապահ զինուորներու միաբերան վկայութեամբ հաստատութիւն դրնելով՝ Թրիսդան լ'ըրմիլ՝ մենուհոյն բերնէն բան մը կորզելէ յուսահատ՝ կռնակը դարձուց անոր , և անակարողելի անձկութեամբ մը կամաց կամաց դէպ 'ի ձիուն կողմը սկսաւ քալել : « Ուրեմն ճամբայ ելնենք , կ'ըսէր ակռաներուն մէջէն , նորէն խուզարկութիւններն սկսինք : Մինչև որ Եղիպատուհին չ'կախուի՝ քուս չափտի տանի » : Սակայն և այնպէս ձին հեծնալէ յառաջ պահ մը զեղեման վա-

րանման մէջ երեցաւ : Որսական բարակի մ'անհանդիստ կերպաբանքն առած , բարակ՝ որ նասպատակի մ'որջին մօտ գտնուիլը զղալով չուզեր հեռանալ այն տեղէն՝ աչքերը հրապարակին շուրջը կը պտըտցնէր , զոր տեսնելով կենաց ու մահուան մէջ կը տրոփէր կը բաբախէր Ախտիւ : Հուսկ ուրեմն Թրիսդան զըլուխը թոթոթելով իր ձին հեծաւ , որու վրայ Ախտիւ իր սոսկակի կերպով ճնշուած սիրար թեթեցած զղալով՝ իր աղջկան (զոր զինուորներուն հասնելէն 'ի վեր անդամ մ'իսկ զիտել չէր իշխած) հայուած մը նետեց և « Աղատեցաւ » , ըսաւ մեղմ ձայնիւ :

Խեղճ աղջիկը բոլոր այս ժամանակս իր խորշին մէջ մահուան զաղափարը միշտ իր առջև կանգուն՝ անշարժ ու անձայն մնացած էր : Ախտիւ և Թրիսդանի մէջտեղ անցած տեսարանին ներկայ դանուած՝ իր մօրն ամէն մէկ տաղնապն ու անձկութիւնն անհնարին մորմնը պատճառած էր իր սրտին : Զինք վճին վրայ 'ի կախ թող տուող թերին հետզհետէ ամէն մէկ շաչիւնները լսելէ և քսան անգամէ աւելի անոր կոտորիլը տեսնելու երկիւղով տաղնապնէ վերջը՝ հուսկ ուրեմն կ'սկսէր շունչ առնուլ և ոտքը հաստատուն դետնի վրայ կոխելը զգալ : Այս կէտիս՝ ձայն մը լսեց որ կ'ըսէր վերին դատաւորին .

« Շանթ ու անէ՛ծք , Պարոն վերին դատաւոր , խաժամուծն ընկճուեցաւ , և զինուորական մ'ըլլալովս՝ կախարդ աղջիկ մը կախելն ինձ չիյնար , ուստի կը թողում որ ձեր դործքն ինքնին կատարէք , կը հաճիք , կը յուսամ , որ առանց հրամանատարի մնացած վաշտս երթամ գանեմ » :

Ֆէպիւս տը Շաղօբերի ձայնն էր այս : Աղջկան սրտին մէջ անցածները պատմել կարելի չէ : Հոն էր ուրեմն իր բարեկամը , իր պաշտպանը , իր բարերարը , իր ապաւէնը , իր Ֆէպիւսը : Ոտք ելնելով և առանց մօրը ժամանակ ձգելու որ արգիլէ զինք՝ լուսանցոյցը նետուած էր « Ֆէպիւս , հասիւր ինձ , իմ Ֆէպիւս » պոռալով :

Ֆէպիւս հոն չէր մնացած , և Քուզելլըրի զոհին ծայրէն դարձած էր արգէն արշաւակի : Միայն Թրիսդան խղիկին՝ մօտ կը գտնուէր տակաւին :

Մենուհին մանչիւնով աղջկանը վրայ նետուելով և եղունգները վիզը մխելով՝ խտաութեամբ դէպ 'ի ետե քաշեց զան, ըստ որում վաղը մայր մը զգուշութիւն ընել չ'զիտեր։ Այլ սակայն խիստ ուշ էր, զի Թրիսդան տեսած էր իր որսը։

«Հէ՛, հէ՛, զոչեց անիկա այնպիսի ծիծաղով մ'որ իր բոլոր աղանձներն երևան հանած և իր գէմքը դայլի ցուռի մը նման ցուցած էր, երկու մուկ աղանատին (souricière) մէջ։

— Այսպէս ըլլալը մտքէս կ'անցներ », ըսաւ զինուորը։

Թրիսդան անոր ուսին զարնելով՝ «Կը տեսնեմ որ ընտիր կատու մ'ես . . . : Օ'ն, յաւելցուց, Հանրիէ Բուզէն ո՞ր է »։

Մարդ մ'որ ոչ զինուորներուն հաղուստն և ոչ կերպարանքն ունէր՝ այս կէտին անոնց կարդերէն դուրս ելաւ։ Կէս մը դորշ և կէս մը թուխ հանդերձ կը կրէր նա, մազերը տափակ էին, թեզանիքը կաշեղէն և իր խոշոր ձեռաց մէջ չուաններու ծրար մը կը կրէր։ Այս մարդս Թրիսդանի հետ կը դանուէր միշտ, որ իր կողմէ միշտ Լուի ԺԱի հետ կը դանուէր։

«Բարեկամ, ըսաւ Թրիսդան լ'Էրմիդ, կարծեմ թէ փնտած կախարդութիւնիս հոն է. զնա առանց ժամանակ կորսնցընելու կախէ զան։ Ելնարանդ հոն է։

— Մարդակաշէն-Տան սայլահիւղին (hangar) տակ ելնարան մը կայ, պատասխանեց մարդը։ Գործն այս կախաղանիս (justice) վրայ պիտի կատարենք միթէ, շարունակեց նա քարեղէն կախաղանը ցուցընելով։

— Այո՛։

— Օ'հ, զ'հ, կրկնեց մարդն այնպիսի բարձրաձայն քրքիջով մ'որ վերին դատարարին քրքիջէն աւելի ահուելի էր. երկար ձամբայ ընելու պէտք չունիմք ուրեմն։

— Փութա՛, ըսաւ Թրիսդան. խնդալդ ետքի պահէ »։

Մենուհին այն վայրկենէն 'ի վեր՝ ուր Թրիսդան իր աղջկը տեսած ըլլալով ամէն յոյս կորսուեց էր, բերնէն բաւ մը չէր հանած, այլ խեղճ կիսամուռ Եղիստուհին նկուղին ծայրը նետուելով եկած նորէն լուսանցոյցին առջև կեցած էր՝ երկու ձեռ-

քերը՝ ճիրաններու նման՝ որմի դարաւանդին կռթնցուցած։ Այս դիւրբիս մէջ ահա անվիհեր կերպով մ'իր նայուածը՝ որ վերբուտին ամեհի և խեղացնոր էր եղած՝ բոլոր այն զինուորներուն վրայ կը պարտաւորէր։ Այն պահուն՝ որ Հանրիէ Բուզէն վերին դատարարին հրամանը կատարելու մտօք խողիկին մօտ եկաւ՝ մենուհին այնպիսի վայրագ կերպարանք մը ցուցուց՝ որ ասիկա ընկրկեցաւ։

«Տէր, ըսաւ վերին դատարարին դառնալով, ո՞րը պիտի կախենք։

— Աղջիկը։

— Աղէկ որ աղջիկն է կախելիքնիս. քանզի մայրը մեզ դժուարութիւն պիտի տար։

— Խեղճ սիրուն այծ խաղցընող պարուհի », ըսաւ պահապան ալեոր զինուորը։

Հանրիէ Բուզէն միւսանդամ լուսանցոյցին մօտենալով և աչքը մննուհւոյն աչքին առջև խոնարհեցընելու պարտաւորած՝ վիհերոտ կերպով մ'ըսաւ.

«Տիկին . . . »։

Մենուհին ամենամեղմ և մոլեղին ձայնով մը զան ընդմիջելով՝

«Ի՞նչ կ'ուզես։

— Քեզ չեմ ուզեր, ըսաւ Հանրիէ, այլ միւսը։

— Ո՞ր միւսը։

— Աղջիկը »։

Մենուհին սկսաւ դլուխը ցնցել դռնէնով.

«Մարդ չ'կայ, մարդ չ'կայ, մարդ չ'կայ։

— Այո՛, կայ, դու ալ դիտես թէ կայ, կրկնեց զահիճը։ Թո՛ղ քնձ որ աղջիկն առնում. քեզ դէշութիւն ընելու միտք չունիմ։

— Ինձ դէշութիւն ընելու միտք չունիս, հա՛, ըսաւ մայրը տարօրինակ ժպտումով մը։

— Թո՛ղ տուր որ աղջիկն առնում, տիկին, Պ, վերին դատարարին հրամանն է այս »։

Քրձուհին խեղադար նայուածով մը կրկնեց.

« Գարդ չ'կայ :

— Ես կ'ըսեմ թէ կայ , պատասխանեց գահինձը . քանզի աս մենքնիս ալ տեսանք որ խղիկին մէջ երկու հողի էիք :

— Նայէ ուրեմն , ըսաւ մենուհին իր հեղնական ժպիտովը , զլուխդ լուսանցոյցէն ներս խոթէ որ տեսնես » :

Գահինձը մօր եղունդները գիտելով ներսը նայելու համարձակութիւն չըբաւ :

« Փութա » , դռնէց Թրիսդան , որ այս միջոցիս իր դռնդը Մկանց-Ծակին չորս կողմը բոլորաձև շարած՝ կախաղանին քով ձիուն վրայ կը կենար :

Հանրիէ չուանը դետին դնելով և գլխարկն անշնորհ կերպով մ'իւր ձեռաց մէջ դարձրնելով՝ վարանած ու շփոթած միւսանդամ վերին գատաւորին քովն եկաւ :

« Տէր , հարցուց , ուսկից պէտք է մաննել :

— Դռնէն :

— Դռու չ'կայ :

— Պատուհանէն :

— Խիստ նեղ է պատուհանը :

— Լայնցորդ զան , ըսաւ Թրիսդան զայրագին : Բրիչ չունին միթէ » :

Մայրն անձաւին մէջէն՝ զանոնք գիտելու վրայ էր միշտ : Ալ բան մը չէր յուսար նա , թէ ի՞նչ կ'ուզէր՝ չէր գիտեր , այլ չէր ուզեր որ աղջիկն առնուն իրմէ :

Հանրիէ Գուզէն Գարդակաշէն-Տան սայլահիւղին տակին դահձական դորձիքներուն սնտուկն երթալ առնելով՝ կրկնակ եղնաբանն ալ բերաւ հետը՝ զոր իսկոյն կախաղանին դիմաց կանդնեց : Նոյն միջոցին վերին գատաւորութեան մարդիկներէն հինգ վեց հողի մորձեր ու լծակներ առնելով՝ Թրիսդան անոնց հետ դէպ ՚ի լուսանցոյցը մերձեցաւ և « Զատուկ , ըսաւ խիստ ձայնով մը , յօծար կամօքդ յանձնէ մեզ այդ աղջիկը » :

Մենուհին անոր նայեցաւ այնպիսի մէկու մը նայուածով՝ որ գիմացիներն խօսքը չհասկերսու :

Նոյն միջոցին՝ թէև արեւը դեռ հորիզոնին վրայ չերեւար՝ չորս կողմը լաւ մը լուսցած կը տեսնուէր . վարդադոյն աղաւթը կարմրութիւն մը՝ Գարդակաշէն-Տան որդնահար հին կրակաբանները պայծառ կերպով մը կը զուարթացնէր : Այն ժամն էր այս՝ ուր Բարիկի մէջ առաւօտուն կանուխ ելնելու սովորութիւն ունեցողները յարկերուն վրայ իրենց սրտուհաններն ուրախութեամբ կը բանան : Քանի մը բնակիչներ (manants) , էշի վրայ հեծած վաճառափողոցները դացող քանի մը մրդավաճառներ կ'սկսէին Նրէվէն անցնիլ , և վայրիկ մի Մկանց-Ծակին շուրջը զիւրեւած այն զինուորներուն առջև կանկ առնելէ և զարմացած կերպով մը զանոնք գիտելէ վերջը՝ ճամբանին կը շարունակէին :

Մենուհին դացած իր աղջկան քովը նստած էր , առջևը կեցած՝ զան իր մարմնովը ծածկելով և անթարթ աչօք հէք պատանուհոյն միտ դնելով՝ որ առանց ամենափոքր շարժում մ'ընելու՝ մեղմ ձայնիւ « Քէպիւս , Քէպիւս » , կը մրմնար : Քանի զինուորներուն քանդիչ աշխատութիւնն առջև կ'երթար՝ մայրը մեքենայօրէն ետ ետ կը քաշուէր՝ պատին դէմ իր աղջիկն ևս քան զեւս սեղմելով : Յանկարծ մենուհին՝ որ աչքը քարին վրայ շարունակ պահպանութիւն կ'ընէր՝ տեսաւ որ կը զղբալուէր կը խախտուէր այն , և մի և նոյն ժամանակ Թրիսդանի ձայնը լսեց՝ որ աշխատաւորներուն խրախոյս կը կարդար : Ասոր վրայ իր վըհատ ճնշութիւնը թող տալով՝ ուր վայրիկ մ'ինկած կը տեսնուէր՝ սկսաւ սօսալ , և խօսած ժամանակը՝ մերթ ձայնը սղոյի մը նման լսողներուն ականջները կը խոցոտէր , մերթ՝ որպէս թէ աշխարհի ամեն անէծքները միահամուռ դուրս պայթելու համար եկած իր շրթանցը վրայ դեղուած բլային՝ կը թոթովէր ու կը կակաղէր : « Օ՛հ , Օ՛հ , Օ՛հ , ահաեւ ի բան է այս : Աւաղակներ էք դուք , ո՛չ ուրիշ բան : Ի՞նչ , ստուգիւ աղջիկս պիտի առնուք ձեռքէս : Չէք հասկընար թէ զուակս է նա : Ո՛հ , վատեր , անդալամներ , աղիւրստներ , ո՛հ , գահինձ արբանեակներ , անպիտան և ստորին մարդասպաններ : Օգնութիւն , օգնութիւն , կրակ կայ : Ի՞նչ , զուակս այսպէս պիտի առնուն յափշտակին ինձմէ :

Ո՛վ է այն ուրեմն որ բարեղութ Ստուած կ'անուանուի » :

Այն ատեն՝ բերանը փակելով, աչքը դաժան, յովալի մը նման չորս թաթերու վրայ, և մաղերը քստմամբ՝ Թրիսիանի դառնալով՝ « Մօտեցիր, եթէ կրնաս, որ աղջիկս առնուս : Զնս հասկընար թէ աղջիկն ի՞նչ է, իր զաւակն է, կ'ըսէ քեզ այդ կիւնը : Գիտես արդեօք թէ զաւակ ունենալն ի՞նչ բան է : Ե՛հ, դու լուսանն, քու մատակիդ հետ բնակած չնո երբէք, ձաղ մը ունեցած չնո բնաւ, և եթէ ունեցած ես ձաղեր՝ անոնց տոնացած ժամանակը՝ սրտիդ մէջ, փորիդ մէջ զգացած չնո բան մը որ կը թնայ » :

— Քարը վա՛ր առէք, ա՛յլ չ'կրնար դիմանալ », ըսաւ Թրիսիան :

Լծակները քարեղէն ծանր կարգը վեր վերցուցին, որ՝ ինչպէս վերն ընկնէ արդէն՝ մենուհւոյն վերջին պատուարն էր : Մէյ մ'ալ նայիս յանկարծ թշուառ մայրը վրան իյնալով՝ զան բռնել արդիւիւ ուղեց, քարն իր եղունգներովը կեղեքեց, այլ այն հոծ հատորը՝ վեց հոգիէ շարժման մէջ զրուած՝ ձեռքէն փախաւ, և երկաթ լծակներուն վրայէն մեղմով մինչև դետին սահեցաւ :

Մայրը բացուածքը կատարուած տեսներով՝ բոլոր երկայնութեամբն ինկաւ անոր առջև, մարմնովը խրամատը պատնիշելով (barricader), թևերը գալարելով, դուխը սալաքարին զարնելով, և այնպիսի ձայնով մ'որ խոնջենքէ քաշուած ըլլալուն պատճառաւ հազիւ թէ կը լսուէր՝ « Օղնութիւն, կրակ կայ, կրակ կայ » պոռալով :

« Հիմա առէք աղջիկը », ըսաւ Թրիսիան միշտ իր անսասանելի եղանակաւ :

Մայրն այնպիսի զարհուրելի կերպով նայեցաւ զինուորներուն՝ որ ատենք առելի ընկրկիլ կ'ուզէին քան թէ յառաջանալ :

« Հասցա, կրկնեց վերին դատաւորը : Հանրիէ Գուղէն, յառաջ » :

Ո՛չ որ քայլ մ'ըրաւ :

Վերին դատաւորը բարկացած սկսաւ հայհոյել. « Անէ՛ք ու դժո՛ւրք, ինչ, պատեալմական զինուորներ կինէ մ'երկիւղ ունենան » :

— Տէ՛ր, ըսաւ Հանրիէ, ասիկա կին կ'անուանէք դուք :

— Առի՛ծի բաշ ունի նա, ըսաւ ուրիշ մը :

— Հասցա, կրկնեց վերին դատաւորը, որմածակը մեծ է, և ինչպէս Բոնդուալի խրամատին վրայ՝ երեքեկդ քովէ քով մտէք : Խե՛ռն անիծած, լմնցընէք վերջապէս. ո՛վ որ ընկրկի՝ երկու կտոր կ'ընեմ » :

Վերին դատաւորին և մօր՝ այսինքն երկու սպանալեաց մէջ աեղ մնալով՝ զինուորք պահ մը դեգեկեցան, և հոսկ ուրեմն որոշումն ընելով՝ յառաջացան գէպ 'ի Միանց-Ծակը :

Զայս տեսներով մենուհւոյն յանկարծ ծռնկերուն վրայ կանգնեցաւ և մաղերն երեսին վրայէն մէկ կողմ՝ առաւ, յետոյ թողուց իր վտիտ և կեղեքուած ձեռքերն որ աղդրերուն վրայ իյնան : Ինչպէս հեղեղ մ'իւր պեղած փոսէն կ'իջնէ, այսպէս ահա խոշոր արցունքներ՝ մի առ մի աչքերէն ժայթքելով՝ այսերուն երկայնքը խորշում թեւէ մը վար կը թափէին : Մի և նոյն ժամանակ թշուառ մայրը սկսաւ խօսիլ, այլ այնպիսի պաղատալի, անոյշ, հլու և սրտածմելի ձայնով մ'որ Թրիսիանի շուրջը զրուաւ թխապարտներու մէկ քանի վաղեմի ռստիկաններ անդամ՝ մարդու միս ուտելու կարող անսիրտներ՝ աչքերնին սրբելու պէտքը կ'զգային :

« Տեսա՛րք, քաղաքապահ պարոնայք, խօսք մը, միայն մէկ խօսք մը զրուցեմ ձեզ : Այնպիսի բան մ'է այս՝ զոր հարկ է որ խօսիմ : Աղջիկս է սա, կը լսէք, իմ սիրական փոքր աղջիկս՝ զոր կորսնցուցած էի : Ո՛հ, մտիկ ըրէք, վասն զի պատմութիւն մ'է սա : Մտածեցէք որ պարոն քաղաքապահները խիստ լաւ կը ճանչնամ, որովհետեւ անստակ կեանք մը վարելուս պատճառաւ՝ սղտի տղեններէ քարկոծուած ժամանակս՝ անոնք միշտ կը պաշտպանէին զիս, ու հետո քաղցրութեամբ կը վարուէին : Մտիկ ըրէք, երբ պատմութիւնս լսէք՝ զաւակս չպիտի առնուք ինձմէ : Ես խեղճ ցոփ աղջիկ մ'եմ : Գնչուհիք զաւակս օր մը դողցան : Տեսէ՛ք, ահա անոր կօշիկն որ տասն և հինգ տարիէ 'ի վեր պահած եմ : Աղջիկս ասոր նման փոքր ոտք մ'ունէր այն ժամանակ : Բէյմնի՛

մէջ, լա Շանդֆլէօրիւն, Խօլ-Աշխատութեան գոհհը. կարելի է այս ամէն բանս լսած էք ու դիտէք: Ահա ես էի ան: Չեր երիտասարդութեան ժամանակը, այն ատենները — ինչ զուարթ ատեններ — ինձ հետ խիստ զուարճալի ժամեր անցնողներ շատ կ'ըլլային: Արատ պիտի զթաք, տեւորք, այնպէս չէ: Եղիպտոսիք դողցան զառակս, տասն և հինգ տարի պահեցին ինձմէ, և ես զան մեռած կը կարծէի: Երեակայեցէք, իմ պատուական բարեկամներս, որ զան մեռած կը կարծէի: Չմեռը կրակ չունէնալով տասն և հինգ տարի այս մառանին մէջ անցուցած եմ: Տասն և հինգ տարի, դիւրին բան չէ այս, ինչպէս որ կը մտածէք: Հէք սիրուն փոքրիկ կօշիկ: Այնչափ պոռացի, այնչափ ազդակեցի՝ որ բարեգութն Աստուած ձայնիս լսելով՝ այս գիշեր զառակս ինձ դարձուց: Ամենակարողին Աստուծոյ մէկ հրահրէն է այս, ո՛չ ուրիշ բան: Աղջիկս մեռած չէր: Չեռացս մէջէն չափաի կորուէք զառակս, ո՛հ, ապահով եմ որ չափաի կորուէք: Եթէ կորզածնիդ ես ըլլայի՝ բան մը չունէի լսելիք, այլ զան՝ վեշտասանամայ աղջիկ մը. ո՛հ, պիտի թողո՞ք անշուշտ որ խեղճն որ արեւ տեսնէ . . . : Ի՞նչ ըրաւ ձեզ որ զինքը մեռցընէք, ո՛չ ինչ, բան մը չըրաւ: Ես ալ բան մ'ըրած չեմ ձեզի: Ա՛խ, դիտնայիք թէ աշխարհի մէջ աղջիկէս զատ մէկը չունիմ ես որ պառաւցած եմ ալ, թէ նա օրհնութիւն մ'է, շնորհք մ'է՝ զոր Աստուածածին կը զրկէ ինձի: Ասկէ զատ՝ դուք բարեսիրտ անձեր էք ամենքդ ալ: Գուք չէիք դիտեր անշուշտ որ զառակս է նա. հիմա ալ դիտէք այսպէս ըլլալը: Ո՛հ, ո՛րչափ կը սիրեմ զանի: Պարոն մեծ վերին դատաւոր, աւելի կ'ուզեմ աղերներս ծակոյն, բան թէ իր մէկ մատին վրայ ամենափոքր կեղեքուած մ'ընդունի զառակս: Ի՞նչ բարի իշխանի երեւոյթ ունիք: Գործը կըցայ բացատրել, այնպէս չէ: Ո՛հ, մայր ունեցած էք դուք, Պարոն վերին դատաւոր: Գուք հրամանատարն էք այս զօրականներուն, զառակս ինձի թողուցէք: Տեսէք որ Յիսուս-Մանկան մ'աղերսելու նման՝ ծունր դրած կ'աղերսեմ ձեզի: Ես մէկէ մը բան չեմ ուզեր. Բէյմայի եմ ես, պարոնայք, ու Մահիէ Բրա-

տան իմ մօրեղբայրէս անդ մը ժառանգած ունիմ: Ես մուրացիկ չեմ, ինչպէս որ կը տեսնէք, բան չեմ ուզեր ես ձեզմէ, այլ միայն զառակս կ'ուզեմ: Ո՛հ, այո՛, զառակս պահել կ'ուզեմ. մտածեցէք որ բարձրեալն Աստուած, որ տէր է ամէնուն, փուճ տեղը չ'դարձուց ինձ զառակս: Թաղաւորը, թաղաւորը կ'ըսէք ինձ. այլ թաղաւորը բարի սիրտ մ'ունի, և կարելի՞ բան է որ իմ պղտի աղջիկս սպաննուելուն համար մեծ հաճոյք մ'ըղայ: Աղջիկս է, զառակս է, կ'ըսեմ ձեզի, իմ զառակս. զառակս թաղաւորինը չէ. աղջիկս ձերը չէ: Ես հիմա պիտի ձգեմ ելնեմ ասկէ, մնաք երկուքս ալ պիտի ձգենք ելնենք ասկէ. վերջապէս երբ երկու կիներ՝ որոնցմէ մէկը մայր է ու միւսն աղջիկը, անցնել կ'ուզեն, անոնց անցնելուն արդեւ եղող մը չ'կրնար դատուիլ: Թողուցէք որ անցնինք. մնաք Բէյմայի ենք: Ո՛հ, խիստ բարեսիրտ անձինք էք դուք, պարոն նուիրակք. ես ձեզի կը սիրեմ ամենքնիդ ալ: Գուք իմ սիրելի պղտիկս ձեռքէս չափաի առնուք. անհարկն բան է այս: Բողոքովին անհարկն բան մ'է այս, այնպէս չէ: Չառակս, զառակս »:

Հոս չեմք կարող նկարագրել իր շեշտը, իր շարժումը, խօսած ժամանակ արցունքներ կուլ տալը, ձեռքերն իրար միացընելն ու միացընելէ վերջը դալարելը, աղեյօշ ժպիտները, արտասուալի նայուածքը, հեծեծանքը, հառաչանքը, անկարգ, խօլ ու կցկտուր խօսքերուն հետ խառնած ողորմ և դրախչ ձայները: Այն կէտին ուր դադրեցաւ խօսելէ՝ Թրիսդան լ'էրմիդ յօնքերը պուստեց, այլ պատճառը՝ իր վաղրի աչքին մէջ գլորող արցունք մը պահել ուզելն էր: Սակայն և այսպէս այս տկարութեան յաղթելով՝ հակիրճ ձայնով մ'ըսաւ. « Թաղաւորին կամքն է այս »: Ետքը Հանրիէ Քուդէնի ականջն 'ի վար ծնելով մեղմիկ մը « Շուտ, լմնցուր », ըսաւ: Չարհուրելի դատաւորը թերեւ կ'զգար թէ իր սիրան իսկ շարժելու վրայ էր:

Գահիրէն և նուիրակները խղիկին մէջ մտան: Մայրն անոնց մանեւուն դիմադրութիւն մը չըրաւ, միայն թէ քաշքշուելով գէպ 'ի իր աղջիկին մօտ դնաց, ու յախուռն վրան նետուեցաւ:

Եղիաթուհին զինուորներուն մօտենալը տեսնելով և մահուան արհաւիրքով ողևորուած՝

«Մայր իմ, դոչեց անհասարկն անձկութեան շեշտով մը, մայր իմ, կու դան ահա, պաշտպանէ ինձ»:

— Այո, հողին, այո, սիրականս, կը պաշտպանեմ քեզ», պատասխանեց մայրը նուազեալ ձայնով մը, և սնդուկի բաղկացը մէջ սեղմելով իր աղջիկը՝ զան համբոյրներով կ'ողողէր: Երկուքնին ալ այսպէս դեանի վրայ, մայրն աղջկան վրայ ինկած՝ դժութեան արժանի տեսարան մը կ'ընծայէին:

Հանրիէ Քուզէն զԵղիաթուհին՝ շքեղ ուսերուն տակովը՝ մէջքէն բռնեց, խեղճ աղջիկը դահիճին ձեռքը մարմնոյն վրայ զգալով՝ զարհուրանաց ճիչ մ'արձակեց ու նուաղեցաւ: Գահիճը՝ որ խեղճ աղջկան վրայ ոլուն ոլուն խոշոր արցունքներ թափելու վրայ էր՝ զան բազուկներուն վրայ առնուլ ուզեց, և այս պատճառաւ աշխատեցաւ մայրը մէկ կողմ ընելու, այլ նա իր երկու ձեռքերն աղջկան մէջքին շուրջը պնդած ըլլալով՝ անպիսի զօրեղ կերպով մ'իր զաւակին փակչած կը զանուէր՝ որ զատել հնար չեղաւ: Այն ատեն Հանրիէ Քուզէն խղիւղէն դուրս քաշքշեց աղջիկը, մայրն ալ ետեւէն՝ որու աչքերը նոյնպէս սղոյսած էին:

Արեւը կը ծագէր այս կէտին, և արդէն հրապարակին վրայ ժողովուած բառական բազմութիւն՝ սալայատակին վրայէն դէպ ի կախաղան քաշքշուած՝ առարկան հեռուանց գիտելու վրայ կը գտնուէր, վասն զի սպանութեան հանդէսներու մէջ այս էր Թրիս-դան վերին դատարանի՝ ի դորձ դրած եղանակը — հետաքրքիրնեւրութիւն չտալ որ մերձենան:

Պատուհաններուն վրայ ոչ ոք կը գտնուէր. միայն հեռուանց՝ կրէվն վրայ նայող՝ Նօդր-Տամի աշտարակներէն մէկուն դադաթը՝ առաւօտեան սրայծառ երկնքին վրայ իրենց սևութեամբն աչքի զարնող երկու մարդեր կը տեսնուէին՝ գիտելու զբաղած:

Հանրիէ Քուզէն՝ ընդ քարշ տարածովը մէկտեղ մահազոյժ եհարանին ոտքը կանկ առաւ, և, սիրտը սաստիկ շարժած ըլ-

լալուն հազիւ թէ շունչ առնելով՝ ծաղկահասակ աղջկան չքնաղակը պարանոցին շուրջը չունն անցուց: Թշուառ պատանուհին կանեփին ահուելի հպումն զգաց, և արտեանունքը վերցնելով ու քարաշէն կախաղանին վտիտ բազուկը զլսուն վրայովը տարածուած տեսնելով՝ ինքզինքը թռթռեց ու բարձր և մորմոքալի ձայնով մը «Ո՛չ, ո՛չ, չեմ ուզեր», զոչեց: Մայրը՝ որու զլուխն աղջկան հագուստներուն ներքեւ թաղուած ու կորսուած կը գտնուէր՝ բառ մը չհասնեց բերնէն, միայն բոլոր մարմնովը սարսուեցաւ, և մի և նոյն ժամանակ իր զաւակին կրկնապատիկ համբոյրներ յաճախելը տեսնուեցաւ: Գահիճն այս միջոցին առնէն չ'որոնցնելով՝ զգատաւարտուհին պնդութեամբ սեղմող այն բազուկները շոյտ շարժումով մը քակեց, որու՝ պարտասութեանէ կամ յուսահատութեանէ՝ մայրն ընդգիծուած մը չըրաւ, և մահահաս չքնաղ աղջիկն ուսին վրայ առնելով՝ ուսկից իր խոշոր գլխին վրայ երկուքի ծուռած՝ շնորհագեղ կերպով մը կը կախուէր նա՝ վեր ելնելու համար ոտքը սանդուղին վրայ դրաւ:

Այս կէտին մայրը՝ որ սալարկին վրայ ինկած մնացած էր՝ իր աչքերը լաւ մը բացաւ, և առանց ճիչ մը հանելու՝ ահուելի եղանակաւ մը կանգնելով՝ ինչպէս զաղան մ'իր որսին վրայ՝ այնպէս ահա դահիճին ձեռքին վրայ նետուեցաւ ու խածաւ զայն: Այս բանա փայլակի մը շուտութեամբ կատարուեցաւ: Գահիճը ցառով մռնչեց, որու վրայ զինուորք ամէն կողմէ վազելով՝ անոր արիւնաշաղախ ձեռքը մեծ դժուարութեամբ մենուհոյն ակունեւրուն տակէն քաշեցին: Տատապեալ մայրը խորունկ լուութիւն մը կը պահէր այս պահուս: Կոշտութեամբ հրեցին զան, և ահա տեսան որ զլուխը սատակութեամբ մը սալարկին վրայ կ'իյնար. ուզեցին վերցնել և ահա ինկաւ միւսանդամ, ինչու որ մեռած էր եղիկէն:

Գահիճը՝ որ աղջիկը ձեռքէն թող չէր տուած՝ սանդուղքէն վեր ելնել սկսաւ:

ՍՊԻՏԱԿԱԶԳԵՍՏ ՕՐԻՈՐԻՆ ԶԳԵԱՂԱԳԵՂ.

(LA CREATURA BELLA BIANCO VESTITA (DANTE)

Երբ Քուադրինտո տեսաւ թէ թափուր էր խղիկը, թէ Եղիսուտուհին հոն չէր դառնուեր, թէ պաշտպանութեանը զբաղած միջոցին՝ առած տարած էին զան՝ երկու ձեռքերովը մաղերը բլուսնեց և զարմայմամբ ու ցաւով ոտքը դեռին զարկաւ. յետոյ բուր եկեղեցւոյն մէջ սկսաւ վաղել վաղվատել, իր զնչուհին փրնաւելով, ամէն մէկ որմի անկիւնի առջև հասած ժամանակ անօրինակ ձայներ մունչելով, և իր կարմիր մաղերը սալարկին վրայ ցանկելով: Ճիշտ այն կէտին էր այս՝ ուր արքայի աղեղնաորները յաղթանակաւ Նոյր-Տամի մէջ կը մտնէին՝ նոյնպէս Եղիսուտուհին որոնելով: Քուադրինտո, խեղճ խուլը, առանց անոնց մահադոյժ դիտաւորութիւնը հասկընալու (վասն զի կը կարծէր թէ Եղիսուտուհին թշնամիները չուտականք էին) եղած խուզարկութեանց ամէն կերպով օյնեց. անձամբ Թրիսպան լ'Էրմիլոյն ամէն ծակուծակ ակողմերը տարաւ, ամէն գաղտնի դռները բացաւ, և սեղաններու ու առանգատուններու ետեւի կողմերը ցուցուց անոր: Ողորմելին ինք իր ձեռքով թշուառ աղջիկը պիտի յանձնէր՝ եթէ տակաւին հոն դառնաւ ըլլար նա: Թրիսպան որ զիւրաւ խոնջեցող մարդ չէր՝ յայնմ ձանձրացած՝ իր անօգուտ խուզարկութեանէ ետ կենալէ վերջն ալ՝ միակ միայնակ զԵղիսուտուհին փնտրելը շարունակեց Քուադրինտո: Հարիւր անգամ, բիւր անգամ, մէկ կողմէինչուան մէկալ կողմը, վերէն վար, յուսահատած և խեղացնորի պէս՝ եկեղեցւոյն մէջ դարձաւ, ելնելով, իջնելով, վաղելով, կանչելով, պոռալով, հոտաւրաւով, խուզելով, որոնելով,

զլուխն առջևն ելած ծակին մէջ խոթելով, և ամէն կամարներուն տակ ջահ մը մոցընելով: Իր մատակը կորսնցուցած դահան մ'ոչ աւելի ամհի կրնայ ըլլալ և ոչ ալ այնչափ մունչիւններ հանել: Հուսկ ուրեմն երբ հաւաստի, ամենահաւաստի եղաւ թէ աղջիկն եկեղեցւոյն մէջ չէր դառնուեր, թէ ալ դարման չ'կար՝ յափշտակած էին զան իրմէ, աշտարակներու սանդուղքէն կամայ կամայ սկսաւ վեր ելնել, այն սանդուղքէն կ'ըսեմ՝ ուսկից զԵղիսուտուհին փրկած օրը վեր արշաւած էր այնչափ մոլեղին կերպով և պանծանօք: Քուադրինտոն արշարհած, ձայն մը չհանելով, արցունք մը չ'թափելով, դրեթէ շունչ չառնելով մի և նոյն տեղերէն անցաւ ու անցաւ:

Եկեղեցին՝ որովհետեւ աղեղնաորք կախարդուհին Միջնաբաղքին մէջ հալածելու համար ձգած մեկնած էին՝ նորէն իր ամալութիւնն ու իր առջի լուծիւնը դտած կը տեսնուէր: Քուադրինտո՝ պահ մը յառաջ ժխորիւ պաշարուած այն մեծատարած Նոյր-Տամի մէջ առանձին մնացած՝ խղիկին ճամբան նորէն ձեռք առաւ՝ ուր Եղիսուտուհին այնչափ երկար շաբաթներ իր պահպանութեան ներքեւ ննջած էր, և քանի կը մօտենար՝ այնպէս կ'երեւակայէր թէ զան դուրսէ հոն պիտի գտնէր: Եկեղեցւոյն կողմնակի թևին տանեստանին նայող դաւիթէն դարձած ժամանակը, երբ իր սղտի սրտուհանովն ու պզտի դռնովն այն անձուկ խղիկը տեսաւ՝ որ՝ ինչպէս թուէր ըստ մը ճիւղի մը տակ՝ արտաքին մեծ կամարակալներէ մէկուն ներքեւ պահուած կը գտնուէր, խեղճին վրան նուազում մը դալով՝ չէյնալու համար մարդակի մը կռթնիլ պարտաւորեցաւ: Այսրիկ մի մտածեց թէ աղջիկը դուրսէ նորէն իր խղիկը դարձած ըլլար, թէ բարի ողի մ'եւս բերած ըլլար զան, և թէ այն ապաւէնն այնչափ անդորր էր, այնչափ ապահով և այնչափ չքնաղ՝ որ չէր կրնար նա հոն չ'ըլլալ, և այսպէս մտածած ժամանակը՝ քայլ մ'աւելի առնելու համարձակութիւն չէր ընէր՝ վախնալով որ իր մտաց պատրանքը պիտի ոչնչանար: «Այո, կ'ըսէր իւրովի, կը ննջէ նա թեւեւ, և կամ կ'աղօթէ՝ ուստի չ'ուզէինք զան»: Հուսկ ուրեմն

իր ոյժն ամփոփեց և ոտքերուն ծայրին վրայ քաշելով յառաջացաւ, դիտեց, ներս մտաւ : Թափուր, միշտ թափուր էր խղիկը : Թշուառ խուլը յամբ քայլերով անոր չորս կողմը դարձաւ, անկողինը վեր վերցոյց ու տակը նայեցաւ, որպէս թէ իր փնտռածը սալաքարին ու պատուանին մէջտեղը կրնար պահուած ըլլալ, ետքը զլուխը թոթաւելով՝ ասուշ ու վարանեալ մնաց : Յանկարծ իր ձեռքի ջահն ոտքովը կատարաբար ջարդութեամբ ընկելով՝ առանց խօսք մը խօսելու, առանց հառաչանք մը հանելու՝ բոլոր զօրութեամբը վաղելով զլուխը պատին դարկաւ և սալարկին վրայ նուաղած ինկաւ :

Ժամանակէ մը վերջը ինքզինքին դալով անկողնոյն վրայ նետուեցաւ, ու թառալելով աղջկան քնացած տեղն որ տաք էր տալիսին՝ համբուրեց մոլեգնաբար, և իբր մոռեալ՝ քանի մը վայրկեան հոն անշարժ մնալէ ետքը՝ յորդ քրտինքներ թափելով, հեալով և խեղաղար՝ սաք ելաւ, և սկսաւ իր զանգակներու ուռին ահուելի կանոնադրութեամբը զլուխը պատերուն զարնել ու զարնել՝ որպէս թէ զան խորտակել ջախջախել միտքը դրած ըլլար հաստատութեամբ : Վերջապէս երկրորդ անգամ ուժամբի դետին իյնալով՝ քաշքշուելով խղիկէն դուրս ելաւ, և ասուշ զիւրքի մը մէջ՝ ժամէ մ'առելի միջոց առանց շարժում մ'ընելու և աչքը դատարկ խղիկին յառած՝ դրան զիմաց կքած մնաց, մայր մ'որ իր մէկ կողմը թափուր օրորոց մ'և միւս կողմը զազաղին մէջ զտակը կը տեսնէ՝ ոչ այնչափ տխուր կրնայ ըլլալ և ոչ այնչափ մտախոհ : Բառ մը բերնէն չէր հաներ, միայն թէ՛ երկար երկար միջոցներով՝ հառաչանք մ'որ բոլոր մարմինը բուռն կերպով մը կը շարժէր — այլ հառաչանք մ'որ արտասուք չուներ իր հետ, զոր օրինակ ամառուան այն փայլակներն որք ուր և է աղմուկ չեն հաներ :

Վերելի թէ՛ իր վշտահար մտածման խորն Եղիպատուհոյն անախնկալ յափշտակիչն ուր ըլլալը փնտռած ժամանակը՝ նախասարկաւոր իր միտքն ինկաւ : Յիշեց նա թէ Տէր Բլօտ միայն՝ խղիկն առաջնորդող սանդուղքին մէկ բանալին իր վրայ ունէր,

յիշեց նաև մանկամարդ աղջկան վրայ անոր յարձակումները, որոնց առաջնոյն ինք Բուաղիմուտօ օժանդակած էր, իսկ երկրորդին՝ խղճեղոտ եղած : Ասոր վրայ բիւր ուրիշ պարագաներ մըտքին ներկայանալով՝ զեղիպատուհոյն իրմէ յափշտակողը սարկաւազապետն եղած ըլլալուն ալ տարակոյտը չմնաց : Սակայն քահանային վրայ ունեցած ակնածութիւնն այնքան մեծ էր, և առնոր վերաբերութեամբ իր երախտադիտութիւնը, անձնուիրութիւնն ու սէրն այն աստիճան խորունկ արմատներ ձգած էին իր սրտին մէջ՝ որ նոյն իսկ այս ժամուս՝ նախանձութեան և յուսահատութեան եղունգներուն ընդդիմանալու կարող կ'ըլլային :

Հէք խուլը կը խորհէր թէ՛ սարկաւազապետն ըրած պիտի ըլլար այս բանս, և ըստ որում Բլօտ Գրօլլօյի կը պատկանէր զործը՝ այն արիւնաբոյր ու մահաբոյր սրտմտութիւնը, զոր ուրիշ որ և է մէկու մը դէմ պիտի զգար, թախծութեան յաճախումի մը կը փոխուէր իր սրտին մէջ :

Մինչ իր մտածումն այսպէս քահանային վրայ կը հաստատուէր՝ արշալոյսը գուրսի կամարակալներն արդէն սպիտակացուցած ըլլալով՝ Նօդր-Տափի վերին յարկին վրայ սեղանին չորս կողմը դարձող արտաքին խաղխամքին ծայրը տեսաւ որ մէկը քաշելով դէպ 'ի իր կողմը կու գար, և սարկաւազապետն ըլլալն որոշակի ճանչցաւ : Բլօտ ծանր և դանդաղ քայլերով կը յառաջանար, դէպ 'ի հիւսիսային աշտարակը կ'ուղղուէր նա, և քալած ժամանակն առջևը չէր նայեր, որովհետեւ դէմքը մէկ կողմ՝ դէպ 'ի Սէնի աջ եզրը՝ դարձուցած կը դռնուէր, և զլուխն ալ՝ որպէս թէ յարկերէն վեր բան մը տեսնելու աշխատելով միշտ բարձր կը բռնէր : Բուին այս շեղակի դրեց մէջ գտնուիլը յոլովակի կը տեսնուի, ըստ որում այս թուշունը դէպ 'ի մէկ կէտ թուած ժամանակը՝ միւս կողմէ ուրիշ կէտ մը կը նայի : Այսպէս ահա քահանայն առանց Բուաղիմուտօն տեսնելու՝ անոր վրայովն անցաւ :

Խուլը՝ այս յեղակարծ երեւոյթով քար կտրած՝ տեսաւ որ սարկաւազապետը հիւսիսային աշտարակի սանդուղքի դրան տակ կը մտնէր կը կորսուէր : Յայտնի է ընթերցողին թէ՛ այն աշտա-

քան է այս՝ ուսկից Գաղաքատունը կը տեսնուի : Քուաղիմնաո ոտք ելնելով՝ ետեւէն զնաց, և աշտարակի սանդուղքէն վեր ելաւ՝ որպէս զի քահանային ելնելուն պատճառը հասկընայ : Սակայն թէ ինքը՝ Քուաղիմնաո՝ ինչ պիտի ընէր, ինչ պիտի ըսէր և ինչ կ'ուզէր՝ չէր գիտեր : Միայն թէ կատաղութեամբ ու երկեւղով սիրտը լեցուած կը գտնուէր, որովհետեւ նախասարկաւարդն ու Եղիպտուհի աղջիկն իր սրտին մէջ կու գային մէկ մէկու կը զարնուէին սաստկութեամբ :

Աշտարակին կատարն հասնելով՝ սանդուղքի շուքէն դուրս ելնելէ ու տանեստանին վրայ մտնելէ յառաջ՝ քահանային ուր ըլլալը զգուշութեամբ քննեց գիտեց : Ջանկալատան տանեստանը շրջապատող ծակ ծակ խաղխամք մը կայ : Քահանայն վերուստ ՚ի վայր քաղաքին վրայ նայելու զբաղած ըլլալով՝ կռնակն իրեն դարձուցած էր, և կուրծքը խաղխամքին այն կողմին կռնացած կը գտնուէր՝ որ Կօլը-Տամ կամուրջին վրայ կը նայի :

Քուաղիմնաո անձայն քայլերով դէպ ՚ի անոր ետեւի կողմն ելնելով՝ ուղեց անոր գիտածն ինքն ալ գիտել : Այն աստիճան իր ուշադրութիւնն ուրիշ տեղ դարձուցած էր քահանայն՝ որ խուլին իրեն քով քալելու ձայնը չլսեց անգամ :

Ամառնային արշալոյսի մը թարմութեամբ լեցնող Կօլը-Տամի աշտարակներուն վրայէն գիտուած ժամանակը՝ Բարիզ, մանաւանդ այն ատենի Բարիզը, խիստ շքեղ և սիրալի տեսարան մը կ'ընծայէ աչաց : Այն օրը՝ յուլիս ամսոյ օրերէն մէկը կըրնար ըլլալ : Երկինքը բոլորովին պայծառ էր, և իր ամենէ լուստոր կողմը խիստ շողշողուն աստղ մը կը տեսնուէր. իսկ մնացած աստղերը հոս հոն հետզհետէ մարելու վրայ էին : Արեւը ծագելու կէտին մէջ էր, ու Բարիզ արդէն շարժելու կ'սկսէր. իր բիրտաւոր առններուն արեւելեան կողմը ձևացուցած կերպ կերպ գիւղերն ամենապիտակ և ամենաջինջ լուսով մ'աչքի կը զարնէին, մինչդեռ զանգակատուններու հսկայաձև շուքը՝ շէնքէ շէնք անցնելով՝ այն մեծ քաղաքին մէկ ծայրէն ինչուան միւս ծայրը տարածուած կը տեսնուէր : Արդէն ինչ ինչ թաղեր խօսելու և

աղմուկներ հանելու սկսած էին : Հոս՝ զանգակի հնչուն մը, հոն՝ մուրճի ձայն մը, ուրիշ կողմ մը՝ շարժման մէջ գտնուող սայլի մը կերպ կերպ շաշխնները : Բոլոր այս յարկերու մակերեւոյթին վրայէն տեղ տեղ մուխեր՝ որպէս թէ անբաւ ծծմբարանի մը ծերպերէն ելնելով կը բարձրանային արդէն : Գետը՝ որու ջուրերը կամուրջներու կամարներուն տակ և մէկ շատ կղզիներու ծայրերը խոր շոմած փոթ փոթ եղած կը տեսնուին՝ արծաթեայ ծալքերով վէտ վէտ կոհակներ կ'ընծայէր : Քաղաքին բոլորտիքը՝ պատնէշներէն դուրս՝ մարդուն աչքն ասրանման մեծ մուխի մը շրջանակին մէջ կը կորսուէր ՚ի սպառ, մուխ մ'որու մէջէն մարդավայրերու անորոշ զիծն և բլուրներու սիրուն ուռնիցումը տարտամ կերպով մ'երևան կ'ենէր : Ամէն տեսակ ալեծուփ շուկաներ այն կէտարթնցած քաղաքին վրայ կը սփռուէին : Արեւելեան կողմը՝ քանի մ'սպիտակաթոյր բամպակի դէզեր՝ բլուրներու մառախուղի գեղմէն խլուելով՝ առաւօտեան հողմի փչիւնով երկնից երեսէն արտաքսուելու վրայ կը տեսնուէին :

Անդառատակին մէջ՝ քանի մը բարեմիտ կանայք՝ ձեռքերնին իրենց կաթնամաններն ունենալով՝ զարմացմամբ Կօլը-Տամի շարդ ուրուրդ եղած մեծ դռուն և խճաքարերու ճեղքաւածներուն մէջ սառած կապարի երկու վտակներ իրարու կը ցուցնէին : Գիշերուան ժխորէն բոլոր մնացածն այս էր ահա : Քուաղիմնաոյի ձեռքով աշտարակներուն մէջտեղ վառուած հուրը չիջած կը գտնուէր. և Թրիսդան՝ հրապարակը մաքրած, իսկ զիակները Սէն գետը նետել տուած էր արդէն : Լուի ԺԱի նման թաղաւորներ նախճիւրէ մը վերջը սալայատակն արագօրէն լուալու հող և փոթ կ'ունենան :

Աշտարակի խաղխամքին զրսի կողմն և քահանային կանկ առած տեղին ճիւղ վարովը՝ քմածին կերպով բանուած քարաշէն խողովակ մը կը գտնուէր : այն խողովակներէն՝ որք զոթական չէնքերու վրայ ցցուած կեցած կը տեսնուին. իսկ այս խողովակին մէկ պատառուածին մէջ՝ երկու ծաղկած շահպլակներ՝ հոգին փչումէն ցնցուելով և որպէս թէ հողի առնելով՝ իրարու անջ

դադար խօշ ու զուարթ բարեներ տալու վրայ կը տեսնուէին : Աշտարակներէն վեր , բարձրը , երկնքին մէջ խիստ հեռուն՝ թրու- չուններու փոքր ձայներ լսելի կ'ըլլար :

Այլ քահանայն այս ամէն բանս ո՛չ կը դիտէր , ո՛չ կը լսէր , ըստ որում՝ այն մարդերէն էր նա՝ որոնց համար առաւօտ , թրու- չուն , ծաղիկ չ'կայ : Իր շուրջն այնչափ կերպ կերպ երեւոյթներ առնող այն անբաւ հորիզոնին մէջ՝ իր հայեցողութիւնը միակ կէտի մը վրայ ամփոփուած կը գտնուէր :

Քուաղիմնոս թէեւ անձկութեամբ կը տոչորէր Եղիպտոսէի աղ- ջիկն ինչ ըրած ըլլալուն վրայօք հարցումներ ընելու քահանա- յին՝ այլ սակայն ասիկա սոյն պահուս որպէս թէ երկրի մէջ չապրելով՝ կենաց այնպիսի մէկ բուռն վայրկեանին մէջ կը զրտ- նուէր՝ որ աշխարհք իսկ փլէր կործանէր՝ չպիտի զգար բնութիւն : Աչքերն հաստատութեամբ տեղ մը սեւեռած՝ լուռ և անշարժ կը մնար , և այս լուրթեան ու այս անշարժութեան մէջ՝ այնպիսի սարսափելի բան մը կար՝ որ վայրագ զանգակահարն ահաբեկ և զարհուրած՝ անոնց դէմ երթալ զարնուիլ չէր համարձակեր : Միայն թէ — և այս ևս նախասարկաւորը հարցափորձելու եղա- նակ մ'էր — անոր տեսութեան շառաւիղին ուղղութիւնը բռնեց , որով և թշուառ խուլին նայուածը Կրէվի վրայ ինկաւ :

Տեսաւ այն ժամանակ թէ ինչ բան կը դիտէր քահանայն : Բնայուն կախաղանին քով ելնարանը կանգնուած էր : Հրապա- րակին մէջ քիչ մը ժողովուրդ և շատ մ'ալ զինուոր կը տես- նուէր : Մարդ մը սալայատակին վրայ ձերմակ բան մը քաշքշե- լու վրայ կը գտնուէր , իսկ այս ձերմակ բանին սև բան մը կառչած կ'երևէր : Այս մարդս կախաղանին տակ կանկ առնելով՝ այս կէտիս կատարուածը Քուաղիմնոս կարող չեղաւ տեսնել , չէ թէ վասն զի իր միակ աչքին յատուկ եղած հեռատեսութիւնը կորսնցուցած ըլլար՝ այլ վասն զի զինուորներու խուռն բազմու- թիւն մ'ամենայն ինչ որոշակի տեսնել նոյն միջոցին անկարելի կ'ընէր : Միւս կողմէ արևը ծագեցաւ այս կէտիս , և այնպիսի լոյս մ'ուղիօթէն յորդեցաւ հորիզոնին վրայէն՝ որ Քարիվի ամէն

ծայրերը — զանգակատան բուրդ , կրակարան , քիւ — միահամուռ կրակ առածի պէս կ'երևէին :

Մէյ մ'ալ նայիս մարդը սանդուղքէն վեր ելնել սկսաւ : Քուա- ղիմնոս՝ որ զան պահ մ'աչքէն կորսնցուցած էր՝ որոշակի տե- սաւ որ կռնակին վրայ կին մը , սպիտակազգեստ աղջիկ մը կը կրէր : Այս աղջիկս վիզը չուանի հանդոյց մ'ունէր , և Քուաղի- մնոս իր Եղիպտոսէի աղջիկն ըլլալը ճանչցաւ :

Մարդն այս կերպով սանդուղքին ինչուան վերի ծայրն ելնե- լով՝ այն տեղ հանդոյցը շտկեց յարդարեց : Այս կէտիս քահա- նայն լաւ ևս տեսնելու համար ծունր դրաւ խաղիսամքին վրայ :

Յանկարծ մարդը կրուկովը սանդուղքը խտտութեամբ հրելով՝ Քուաղիմնոս՝ որ ժամանակէ մ'ի վեր շունչ չէր առնուր՝ տեսաւ որ տարաբաղդ պատանուհին չուանին ծայրը՝ դետնէն երկու զըր- կաչափ բարձրութեամբ կը ճօճէր կը տատանէր . իսկ մարդն իր ոտքերն անոր ուսին վրայ դրած ու կքած կը գտնուէր : Չուանն ինքզինքին վրայ մէկ շատ անգամ դառնալով՝ Եղիպտոսէոյն բո- լոր մարմինը ահուելի ջղաձգային շարժմամբ մը սարսուեցաւ : Միւս կողմէն քահանան՝ վիզն երկնցուցած , և աչքերը դուրս ելած՝ մարդուն և աղջկան՝ այսինքն սարգին ու ճանճին՝ զարհուրելի պատկերն ամենայն ուշով կը դիտէր :

Եղեւութեան ամենէ սոսկալի կէտին՝ գիւական ծիծաղ մը — ծիծաղ՝ որ մարդկութենէ ելած մէկէ մը միայն կրնայ դալ — քա- հանային կապոյտ երեսին վրայ փողփողեցաւ : Քուաղիմնոս չլսեց այս ծիծաղս , այլ տեսաւ . որու վրայ սարկաւազապետին ետեփ կողմը քանի մը քայլ ետ ետ երթալով և յանկարծակի կատող- թեամբ մը վրան իյնալով՝ երկու խոշոր ձեռքերով զան կռնա- կէն այն վճին մէջ հրեց՝ որու վրայ ծուռած կը տեսնուէր :

« Անէ՛ծք » , դոչեց քահանայն և ինկաւ :

Սակայն տակովը գտնուած խողովակն ինկած ժամանակը զինքն արդիւիւրով իր երկու ձեռքերով յուսահատաբար կառչեցաւ ա- նոր , և այն կէտին՝ որ երկրորդ ձիչ մը հանելու նպատակաւ իր բերանը կը բանար՝ զլխուն վրայովը՝ խաղիսամքին եղբին վրայ՝

Քուսակիմոսյի զարհուրելի և քիչայոյզ դէմքը տեսնելով՝ պապան-
ձեցաւ մնայ :

Անդունելը, ըսել կ'ուզեմ երկու հարիւր ոտքէ աւելի բարձրու-
թեանէ անկում մը և սալայառակն՝ իր ոտից ներքև կը գտնուէր :
Այս սոսկալի կացութեանս մէջ՝ նախասարկաւաղն առանց բառ մը
խօսելու, առանց ձայն մը հանելու՝ թէ և վեր ելնել կարենալու
համար անլուր ճիղերով ծռուեցաւ դալարութեցաւ խողովակին վը-
րայ՝ այլ սակայն ձեռքերը կրանիթին վրայ կուռն չունէին, և
ոտքերն այն սկզբած որմին վրայ կը սահէին կը սայթաքէին ան-
ղաղար : Կօդը—Տամբ աշտարակներուն վրայ ելնող անձինք զի-
տեն որ խաղխամքին անմիջապէս տակով քարեայ ուռուցում մը
կայ, սոյն ներքսամուտ անկեան վրայ ահա թշուառ սարկաւաղա-
պետն իր յետին ճիղը կը թափէր, ուղղորդ պատի մը հետ չէր
իր գործը, այլ անյախի պատի մը հետ՝ որ իր տակէն խոյս
կու տար :

Քուսակիմոս թէ և իր ձեռքը կարկառելով միայն կարող էր
զան վհէն փրկել՝ այլ անոր չէր նայեր անդամ : Կա Արեւը կը
նայէր, կախաղանը կը նայէր, Եղիպտոսին կը նայէր : Այն հէք
խուլ արարածը՝ ճիշդ քիչ մը յառաջ սարկաւաղապետին դու-
նուած տեղը՝ արմուկովը խաղխամքին վրայ կը թնելով և նոյն
կէտին իրեն համար աշխարհի վրայ գտնուած միակ առարկային
անքթիթ նայուած մը ձգելով՝ շանթահար մէկու մը նման ան-
շարժ և անմուռն կը մնար, և մի և նոյն ժամանակ արտասուաց
երկար ուղի մը լոխի և շարունակաբար կը հոսէր այն աչքէն՝ որ
մինչ ցայն կէտ ընդ ամէնը մէկ պնդամ լացած էր :

Հունչը կտրած կը հեար քահանայն. կնտակ ճակատէն քըր-
տինքը հեղեղորէն կը հոսէր, եղունդները քարին վրայ կ'արկ-
նէին, ծունկերը պատէն կեղեքուած կը խոցուէին, միւս կողմէ՝
ամէն մէկ շարժում ընելուն՝ խողովակին կուռած իր պճնաւոր
պարեգօտին ճայթիլն և կարերէն քակուիլը կը լսէր : Գծբաղդու-
թիւնը կատարեալ ըլլալու համար՝ խողովակին ծայրը գտնուած
կապարեայ փողը սարկաւաղապետին մարմնոյն տակ կամաց կա-

մայ ծռուելու կորանալու վրայ էր, և թշուառն ասոր պայտէս
ըլլալը զգալով՝ մի և նոյն ժամանակ կը մտածէր թէ երբ վեր-
ջապէս ձեռքերը խոնջենքէ ուժաթափ պիտի մնային, երբ պըճո-
նաւորը պիտի խլտուէր, երբ այն կապարը բոլորովին պիտի ծը-
ռէր, այն ատեն ահա իյնալն անհրաժեշտ պիտի ըլլար, և այս
մտածումով՝ ահա ու զարհուրահրքը մինչև աղեքներուն մէջ կը
թափանցէր : Մերթ ընդ մերթ մոլորալին եղանակաւ՝ քանդակի
ցցուամենեւէ ձեացած տեսակ մը նեղ սարահարթ զիտելով՝ որ
իրմէ տասն ոտք մը վարով կը գտնուէր, հոգւոյն տաղնապալի
վիճակին մէջ երկնքէն կը հայցէր որ այն երկու քառակուսի ոտք
միջոցին վրայ իր կեանքը կնքելու կարող ըլլայ, թէ և այդ կեանքը
հարիւր տարուան տեղողութիւն ալ ունենար : Անդամ մ'իր տակի
հրապարակը — անդունդն ըսել կ'ուզեմ — նայուած մը նետե-
լով երբ զլուխը վեր վերցուց՝ աչքերը գոցուած էին և մազերը
տնկուած :

Այս երկու մարդերուն պահած լռութիւնը սոսկալի բան մ'էր :
Մինչդեռ սարկաւաղապետը քանի մ'ոտք անդին ահուելի կեր-
պով մահուան տաղնապ կրեւու վրայ՝ Քուսակիմոս կ'արտասուէր
շարունակ անքթիթ Արեւը զիտելով :

Նախասարկաւաղը՝ տեսնելով որ իր ամէն ցնցումները մնա-
ցած տկար յենակէտը խախտելէ զատ ուրիշ օղուտ մը չէին ու-
նենար՝ որոշեց հաստատ ամենափոքր շարժում մ'իսկ չընել : Ուս-
տի այս սոսկալի զիրքին մէջ կը գտնուէր ահա խողովակին փա-
րելով, հաղիւ թէ շունչ առնելով, տեղէն չ'ընդալով, և իբր
բոլոր շարժում՝ որովայնի այն մեքենական ջղաձգութիւնն ունե-
նալով՝ որ երազի մէջ իյնալու վրայ եղած ժամանակ կ'զգայ
մարդ : Մի և նոյն ժամանակ իր անթարթ աչքերը հիւսնդ և շուա-
րած կերպով մը բացուած կը տեսնուէին : Սակայն կամաց կա-
մաց կորսուելու նկուն ըլլալու վտանգը կ'աւելնար. բազմակն-
քուն տկարութիւնն և մարմնոյն ծանրութիւնն երթալով բազմա-
պատկուած կ'զգար. միւս կողմէ զինք վերցընող կապարը հետ-
զհետէ անդունդին վրայ մէկ մէկ աստիճան կը կորանար, կը

խոնարհէր : Իր տակով՝ Սէն-Ժան լը Բոնի յարկն երկու ծուած խաւաքարտի մը նման աչքին փոքր բան մ'երեւելով՝ սարսափով կը զրաւուէր : Աշտարակի անկարեկիր քանդակները մի առ մի իր տեսութեան կը ներկայանային , քանդակներ որք թէև իրեն պէս վհին վրայ առ կախեալ՝ այլ ոչ ինքզինքնուն համար սարսափ , և ոչ ալ իրեն համար զթուծին կը յայտնէին : Իր շուրջն աւէն ինչ քարէ էր , աչքերուն առջև՝ որկորնին բաց հրէշներ , տակովը՝ խորը , հրապարակին մէջ՝ սալայատակը , գլուխին վրայ յովը՝ Քուազիմոտո որ կու լար :

Անդատակին մէջ հետաքրքիրներու քանի մը պատուական խմբակներ հանդարտ և անտարբեր կերպով մը կը ջանային գուշակել հասկընալ թէ ով կրնար ըլլալ այն խենթը , այն յիմարը՝ որ այնպիսի տարօրինակ կերպով մ'զբօսելու ելեր էր : Քահանայն անոնց սուր ձայնն որոշակի կը լսէր՝ որք իրեն համար՝ « Տեսնէք որ կտոր կտոր պիտի ըլլայ հիմա » , կ'ըսէին :

Քուազիմոտո միշտ արցունք կը թափէր :

Հուսկ ուրեմն սարկաւաղապետն ահաբեկ և կատաղութեամբ փրկուի՝ հասկըցաւ որ ամէն բան անօդուտ էր , սակայն և այսպէս վհատելու տեղ՝ յետին ճիգ մը թափելու նպատակաւ իր վըրայ մնացած բոլոր ոյժն ամփոփեց : Խողովակին վրայ կանգնելով և երկու ծունկերովը պատը հրելով՝ վէմերու ճեղքուածքի մը կառչեցաւ ձեռքերով , և այսպէս՝ թերևս մէկ ոտք՝ վեր ելնելու կարող եղաւ , սակայն այս սասանումն իրեն նեցուկ եղող կապարեայ կտուցին յանկարծակի ծուռութեանը պատճառ եղաւ , մի և նոյն ժամանակ իր պարեգօտն ալ բոլորովին բացուեցաւ : Այն ատեն թշուառ քահանայն ամէն բան իր տակէն խոյս տալու վըրայ զգալով՝ և բանի մը կաշելու համար իրեն իրը միակ օժանդակ՝ իր պրկուած ու տկար ձեռքերն ունենալով՝ դոյնեց աչքերն և խողովակը թող տալով՝ զետին ինկաւ :

Քուազիմոտո անոր իյնալը տեսաւ :

Այսչափ բարձրութենէ անկում մը դուն ուրեք կը պատահի որ վերէն վար ուղղորդ գծի վրայ ըլլայ : Այսպէս սարկաւաղապետը՝

պետը՝ անջրպետին մէջ նետուած՝ ի սկզբան զլուխը գէպ ի վար և երկու ձեռքերը տարածուած իյնալու վրայ տեսնուելէ վերջը՝ սկսաւ ինքզինքին վրայ դառնալ ու գառնալ , որմէ ետք հովը զինք գէպ ի տան մը յարկին վրայ մղելով՝ հոն թշուառին ջախջախումը սկսաւ : Չանդակահարն եղած տեղէն յայտնապէս կը տեսնէր թէ իր տէրն եղունգներովն ինքզինքը քիւին վրայ բռնելու ճիգեր կը թափէր , այլ սակայն մակարդակը սաստիկ ծուռ էր , և միւս կողմէ թշուառին վրայ ոյժ և զօրութիւն չէր մնացած , որով և տեղէն խախտուող կղմինդրի նման յարկին վրայէն արագ արագ սպրդելով՝ սալայատակին վրայ ինկաւ , և ալ շարժում մը չցուցուց :

Այն ժամանակ Քուազիմոտո աչքն Եղիպտոսահայն վրայ բարձրացնելով՝ տեսաւ հեռուանց որ կախաղանին վրայ աննստ հաղջկան մարմինը՝ իր սպիտակափայլ հանդերձին տակ՝ հոգեվարքի յետին ցնցումներով կը սարսուէր . յետոյ իր նայուածը սարկաւաղապետին վրայ խոնարհեցնելով՝ որ մարդկային ամէն ձև կորսնցուցած՝ աշտարակին տակ տարածուած կը գտնուէր , այնպիսի հաւաքանքով մ'որ իր սրտին խորունկէն կ'երէր՝ « Ահա , ըսաւ , ինչ վիճակի մէջ կը գտնուին այն միակ երկու անձերը՝ որ կեանացս մէջ սիրած եմ երբեք » :

Գ

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ ՔԷՊԻՍԻ

Մի և նոյն օրուան իրիկունը՝ եպիսկոպոսին դատաստանական պաշտօնականները սարկաւաղապետին խախտուած քայքայուած մարմինը սալայատակին վրայէն վերցնելու եկած ժամանակնին՝ Քուազիմոտո Նօդր-Տամէն աներևոյթ եղած էր :

Այս գէպքիս վրայօք ժողովրդեան մէջ կերպ կերպ զրոյցներ

եղան : Առ հասարակ ո՛չ որ տարակուսեցաւ թէ եկած հասած էր այն օրն՝ որ իրենց կուած դաշինքին համեմատ՝ Քուաղեմոսո՝ այսինքն սատանայն՝ զՔլօտ Քրօլլօ կախարդը՝ իր հետ պիտի առնուր տանէր : Այնպէս կարծիք եղաւ որ դեւը՝ իր իշխանութեան տակ զսնուած հոգին առած միջոցին՝ մարմինը խորտակած ջախջախած ըլլար, ինչպէս կապիկներն ընկուզն ուտելու համար կեղեք կը կոտորեն :

Այս պատճառաւ սարկաւաղապետը սուրբ հոգի մէջ չ'ընկուեցաւ :

Լուի ԺԱ՝ մէկ տարի վերջը՝ այսինքն 1483 օղոստոս ամսոյն մէջ մեռաւ :

Պետրոս Արէնկուարի դալով՝ այժն ազատելու կարող եղաւ նա, և ողբերգութեան մէջ ալ բաւական յաջողութիւններ ունեցաւ : Ա՛րեւի թէ աստեղահամայութեան, փիլիսոփայութեան, ճարտարապետութեան, ոսկեփոխութեան — մէկ խօսքով ամէն յիմարութիւններու — համն առնելէ վերջը՝ հոսկ ուրեմն եղբերգութեան դարձաւ՝ որ ամենէ յիմար բանն է : Այս պարագաս ինքն եղբւրսն ինչպէ՞ս ի՞նչպէ՞ս կ'անուանէր : Եղբերգական աշխատասիրութեանցը մասին 1483ի Աերին Գատառութեան հաշիւներուն մէջ հետեւեալը կը կարդանք .

« Ժեհան Մարշանի, և Պետրոս Արէնկուարի, ատաղձագործ և հեղինակ, որք նուիրակին Բարիզ մտնելուն առթիւ Շազլէի մէջ ներկայացուած Խորհուրդն ըրին և շարագրեցին, անձինքները կարգադրեցին՝ վերոյիշեալ մի և նոյն Խորհուրդին համար հարկ եղած հաղուստներով ու զարգերով, նմանապէս ատաղձագործական կարեւոր աշխատութիւնները գլուխ հանեցին, այս ամէն բաններուս համար հարիւր լիւր » :

Ֆէպրուս տը Շաղօրերն ալ եղբրական վախճան մ'ունեցաւ, այսինքն ըսել կ'ուզեմ թէ ամուսնացաւ :

Դ

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ ՔՈՒԱԶԻՄՈՏՈՅԻ

Քիչ մը յառաջ ըսինք թէ Լօղիպտուհիոյն ու տարկաւաղապետին մահուան օրը Քուաղեմոսո աներեւութացած էր : Իրօք ալ անկէ վերջն ո՛չ զան տեսնող մ'եղաւ, և ո՛չ ալ թէ ինչ եղած էր՝ գիտցող մը :

Էզմերալտայի կախուելուն յաջորդ գիշերը փոխ-դահապետի մարդիկները կախաղանին վրայէն անոր մարմինը վար առնելով՝ ըստ սովորութեան Մոնֆօքօնի նկուղ տարած էին :

Մոնֆօքօնը, ինչպէս կ'ըսէ Սօվալ, « տէրութեան ամենէ հին ու ամենէ հոյակապ կախաղանն » էր : Թամբլի և Սէն-Մարդէնի արուարձաններուն մէջտեղը՝ Բարիզի պարիսպներէն շուրջ հարիւր վաթսուն զրկաչափ անդին՝ Քուրդիլլէ քանի մը նետընկէց հեռաորութեամբ՝ անզղալի կերպով բարձրացած բլուրի մը դադաթը — բլուր՝ որ սակայն շուրջանակի քանի մը մզն հեռուէն կրնար տեսնուիլ — այլակերպ ձեւով շէնք մը կար՝ որ կեղտական քրօնէի բաւական նմանութիւն ունէր, և ուր նոյնպէս մարդկային զոհեր կը մատուցուէին :

Գաճեղէն բլուրի մը կատարը՝ քառասուն ոտք երկայնութեամբ, տասն և հինգ ոտք բարձրութեամբ, և երեսուն՝ լայնութեամբ, երկարաձև խորանարդ մեծկակ շինուած մ'երեւակայեցէք, շէնաւած՝ որ դուռ, արտաքին սանդուղ և տանեստան մ'ունէր, այս տանեստանին վրայ կանգուն կեցած՝ անորաջ քարէ երեսուն ոտք բարձրութեամբ տասն և վեց ահադին մարդակներ՝ որք զիրենք վերցնող հիմնորմին չուրս կողմերէն երեքին շուրջը սիւններու նման շարուած են՝ իրենց դադաթներէն հաստ գերաններով իրարու կցուած, գերաններ՝ ուսկից տեղ տեղ շղթաներ կախուած

կը տեսնուին, իսկ բոլոր այս շղթաներու վրայ կմախքներ, շրջակաները՝ մարդավայրին մէջ՝ քարեղէն խաչ մ'է երկրորդական կարգի երկու կախաղաններ, որք կեդրոնական կախաղանին բոլորախն իբր աղուրով աճած կ'երևին. այս ամէն բաներէս վեր՝ երկնքին մէջ ազուաներու յաւերժական ճախրանք մը: — Ահա Մոնֆօքօն:

Այս զարհուրելի կախաղանը՝ որու հիմնարկութիւնը 1328ին եղած էր, ժեղարուն վերջերը խիստ խաբսլած վիճակի մէջ կը գտնուէր. գերաններն որդնոտած էին, շղթաները ժանդոտած, մարդակները բոլրոտով կանաչցած. բանուած քարեղան կցուած տեղերը բոլորովին ճեղքուած բաժնուած էին, և մարդկային ոտք հոն չ'կոխելուն պատճառաւ՝ տանտտանին վրայ խոտ բուսած կը տեսնուէր: Երկնքի վրայ ահռելի կիսադէմ մը կ'ընծայէր այս շինուածս. մանաւանդ զիշերը, երբ այն սպիտակ գանկերուն վրայ լայնը սկար լոյս մ'արձակէր, կամ երբ երեկոյեան քամին շղթաներն ու կմախքները շարժման մէջ դնելով իրարու դէմ զարնէր: Այս կախաղանին ներկայութեամբ միայն՝ բոլոր շրջակայ վայրերը չարաշուք և աղէտալի կերպարանք մը կ'առնուին:

Սոյն պէզալի շինուածիս իբր հիմ ծառայող քարաշէն որովն ներսի կողմն երկաթեայ հին ու խարխուլ վանդակով մը դոցուած ընդարձակ նկուղ մը բացած էին, ուր ոչ միայն Մոնֆօքօնի շղթաներէն վար ինկած դիակներու մնացորդներ՝ այլ նաև Բարիդի բոլոր միւս մնացուն կախաղաններուն վրայ սպաննուած թշուառներու մարմինները կը նետուէին: Այս խորունկ դամբանիս մէջ՝ ուր այնչափ և այնչափ մարդկային փոշիներ ու մի և նոյն ժամանակ այնչափ ոճիրներ փտած են միատեղ՝ շատ և շատ անմեղներ եկան հետզհետէ իրենց ոսկերոտեայ հանգանակութիւնը բերին — Անկերրոան տը Մարկինիէ սկսեալ՝ որ Մոնֆօքօնի առաջին ընծայաբերութիւնն ըրաւ և որ արդար մ'էր, մինչև տը Բոլինիէ ծովակալը՝ որ վերջին ընծայաբերութիւնն ըրաւ, և որ հոյնալէս արդար մ'էր:

Քուազիմոտոյի յանկարծական անհետումին գալով՝ ահաւասիկ ինչ որ կըցանք իմանալ:

Այս պատմութիւնս վերջացնող դէպքերէն շուրջ երկու տարի կամ տասն և ութ ամիս վերջը՝ երբ Մոնֆօքօնի նկուղէն եկան երկու օր յառաջ կախուած Օլիվիէ լը Տ մի զիակը հանելու (որու Սէն-Լօրանի մէջ թաղուելու շնորհքը կ'ընր Էալլ Ը) բոլոր այն սոսկալի ոսկերոտեայ մէջ երկու կմախք եր, տան՝ որոնց մին զմիւսը պնդով գրկած կը տեսնուէր: Այս կմախքներէն մէկը կնոջ մը կմախք էր, և ըստ երեոյթի ժամանակաւ ճերմակ եղած պատմութեանի մը ծուէնները գեւ ևս կը կրէր իր վրայ: Իր վրին շուրջն ատրեղարաքի հատիկներէ մանեակ մը կը տեսնուէր՝ բաց ու թափուր մետաքսեայ փոքր քսակով հանդերձ՝ որ կանաչադոյն ուլունքներով զարդարուած էր: Այս առարկաներս այն աստիճան անարժէք բաներ էին՝ որ դահլիճը զանոնք առնուլ պէտք էր ուղած ըլլալ: Մի քի՛ որ այս կմախքս սերտիւ գրկած կը գտնուէր՝ մարդու կմախք էր: Անոր ողնայարի սիւնը ծուռումուռ կ'երևէր, զլուխը՝ քամակի ոսկրներուն մէջ, և սրունքներէն մին միւսէն աւելի կարճ: Ծոծրակի կողմէն ողնայարի մը և է խորտակում մը չցուցնելով՝ կախուելով մեռած չըլլալը յայտնի կ'ըլլար. ըսել է որ այն կմախքին տէրը հոն եկած մեռած էր ինքնայոժար, և ընդգրկած կմախքէն բաժննել ուզուած ժամանակը՝ ահա փոշի դարձած ինկաւ:

ՎԵՐՋ

Յ Ե Ն Կ

Գ Ի Ր Ք Ի Ն Ն Ե Ր Ո Ր Գ

	Երեւ
Ա. ՅՈՅԶՔ	5
Բ. ՍԱՊԱՏՈՂ, ՄԻԱԿԱՆԻ, ԿԱՂ	20
Գ. ԽՈՒԼ	25
Դ. ԽԻՃ ԵՒ ՎԱՆԱԿՆ	29
Ե. ԿԱՐՄԻՐ-ԳՐԱՆ ԲԱՆԱԼԻՆ	42
Զ. ՀԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ ԿԱՐՄԻՐ-ԳՐԱՆ ԲԱՆԱԼԻՈՅՆ	45

Գ Ի Ր Ք ՏԱՍՆ Ե Ր Ո Ր Գ

Ա. ԿՐԷՆԿՈՒՄԱՐ ՊԵՐՆԱՐՏԵԱՆՅ ԳՌԵՀԸ ՀԵՏԶՀԵՏԷ	
ԱՅԼԵԼԱՅԼ ԸՆՏԻՐ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ ԿՈՒՆԵՆԱՅ	50
Բ. ՄՏԻՐ ԶՈՒԱԹԱԿԱՆԱՅ ՄԷԶ	63
Գ. ԿԵՅՅԷ՝ ՈՒՐԱԽՈՒԹԻՒՆ	66
Դ. ԱՆԻՄԱՅ ԲԱՐԵԿԱՄ ՄԸ	77
Ե. Պ. ԼՈՒԻ ՓՐԱՆՍԱՅԻ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ԱՂՕԹԱՍԵՆ	
ՆԵԱԿԸ	102
Զ. ՆՀԱՆԱԲԱՌԸ	142
Է. ՀԱԴՕԲԵՐ Ի ՓՐԿՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵՂԵՅՈՅՆ	143

Գ Ի Ր Ք ՄԵՏԱՍԱՆ Ե Ր Ո Ր Գ

Ա. ՓՈՔՐ ԿՕՇԻԿԸ	147
Բ. ՍՊԵՏԱԿԱԶԳԵՍ ՕՐԻՈՐԴՆ ԶԳՆԱԳԱԳԵՂ	190
Գ. ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ ՖԷՊԵԼՍԻ	204
Դ. ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ ՔՈՒԱԶԻՄՈՏՈՅԻ	203

ՅԱՆԿ ԳՐՈՅ ՈՄԱՆՅ

ՏՊԱԳՐԵԼՈՅ ԵՒ ՎԱՃԱՌԵԼՈՅ Ի ԳՈՐԾԱՐԱՆԻ ՏԷՏԷԵԱՆ

	Դահլւ		Դահլւ
Աղահն	5	Հերբու մի կարծեայ	4
Աղահն	7	Հռովմայ արարողութիւնք	4
Աղահն բժիշկ	4	Մաթիլտ, 4 հատոր	80
Աղծաղիք. Հասարակ կաղմ	7	Մանր ուսմունք Բրիտանիա	
Կիսակաշի	9	ական հաւատոյ	4
Ոսկեղծ	20	Մարդ	2 1/2
» թաշապատ	30	Միտ թիւն սահմանադրական	
» » ար		վեցամեայ շրջանը	25 1/4
ծաթաղծեայ և ոսկեղծ		Միքրո-Մէդաս, Ժանո և	
ծեպ շրջանակօք	50	Քօլէն, Շերմակ ու ՍԵ	5
Փղնկիւնայ	113 3/4	Մուխթար Բրիտանիա	
Ամօրի	20	կան վարդապետութիւն	3
Այրբենարան	4 1/2	Մուսայք սուրբ Մեսրոպեան	
Այտա	4	վարժարանին ջմուռնիոյ	
Անդէղա Բաճիօրի	4 1/2	Ա տեարակ	4
Անճէլօ	5	Բ »	5
Աղաստանարան սիրոյ Մէ		Մօնթէ-Բրիտանի կոմս, 6	
դասգասեայ	2	հատոր	90
Արեւելեան Մամուլ. 2 տա		Նասրէտօն խօճայի ծաղր	
րուան	182	արանութիւնք, Բ տիպ	2
Արփի Արարատեան	25	Նարեկ, Բ տիպ	20
Գաղանիք Փարիզի, 8 հատոր	120	» ոսկեղծ	30
Գաղանիք Փարիզի վիպասան		Նօղը-Տամ Փարիզի, 3 հատոր	45
ութեան թատրոնութիւնը	40	Ունը զրասիրութեան	8
Գիրք խօսակցութեան Տա		Ռաֆայէլ	15
ճիւրէն և Հայերէն	4	Սարֆը մէմուհ Ֆէնը տէ	
Դատասէրք	5	Փաթիր. Ա և Գ հատոր	40
Եղիշէ	8	Բ »	30
Երեք հրացանակիրք, 3 հատոր	45	Սէրը բժիշկ է	3
Երկասիրութիւնք Երկուց ըն		Սօն Ապէնէրաժն սէր կիւ	
կերակցայ	6	ղէշթի օլան վուդուաթ	5
Էլիզա	31 1/4	Վալէրիա և Լը Պարպուլիէ	4
Ընթերցարան	8	Վէրթէր	10
Թշուառք, 10 հատոր	180	Վիկթօրիա	14
Ժէնըվիէվ	5	Տէր իմ Յիսուս	10
Իրաւունք	68 1/4	Տումարակալութիւն դորձնական	20
Լէօ Կափիօն ծխողի մը սէրը	8	Տօրա	20
Լուի Ժէ	11 3/8	Փամէլաի առաքինութիւնք	7
Լուքսէրիա Պօրճիա	5	Փայտեայ խաչը	2 1/2
Ծաղիկ, 3 հատոր	300	Փօլին	10
Կիւլիվէրի ճանդորդութիւնք	18	Քերականութիւն Հայերէն	
Կոմիտասին ցուցակը	2	Լեզուի	12
Հազար ու մէկ զիշերներ,		Քրիստոնէական վարդապետ	
6 հատոր, Բ տիպ	90	ութիւն, Գ տիպ	4
Հասկաբաղաղջիլը, Բ տիպ	1	Օսմանեան պատմութիւն	15
Հեղաբան	2	Օրիորդ Լա Բէնդիւնի	18

2213
2214
24580

2013

